VERKENNING 19/11 | Augustus 2019

SER

Hoge verwachtingen

Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019

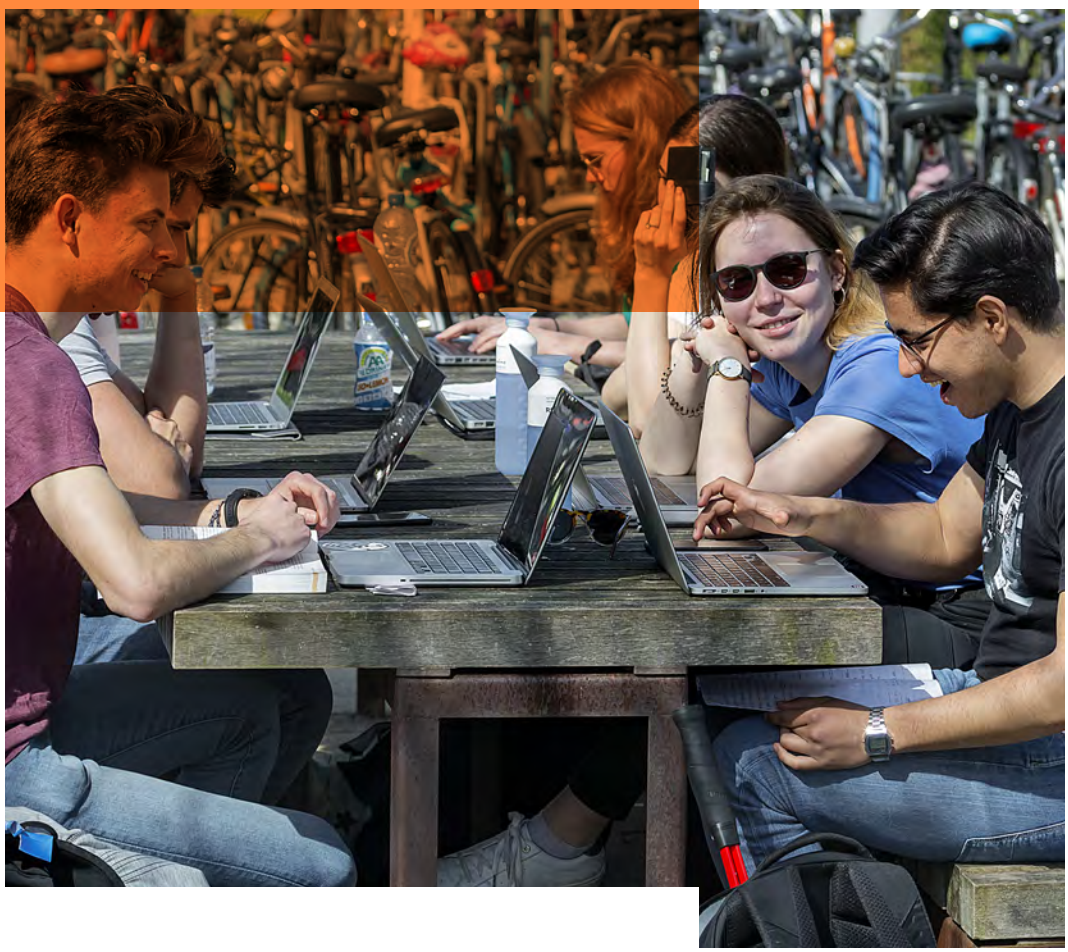

SOCIAAL-ECONOMISCHE RAAD

VERKENNING 19/11 | Augustus 2019

SER

Hoge verwachtingen

Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019

AAN DE MINISTER VAN SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID, DE MINISTER VAN ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP, DE MINISTER VAN VOLKSGEZONDHEID, WELZIJN EN SPORT, DE MINISTER VAN BINNENLANDSE ZAKEN EN KONINKRIJKSRELATIES EN DE STAATSSECRETARIS VAN ECONOMISCHE ZAKEN EN KLIMAAT

NR. 11 - AUGUSTUS 2019

SOCIAAL-ECONOMISCHE RAAD

Sociaal-Economische Raad

De Sociaal-Economische Raad (SER) adviseert het kabinet en het parlement over de hoofdlijnen van het te voeren sociaal en economisch beleid en over belangrijke wetgeving op sociaal-economisch terrein. Ook is de SER betrokken bij de uitvoering van enkele wetten.

De SER is in 1950 bij wet ingesteld. Zitting in de SER hebben vertegenwoordigers van ondernemers en van werknemers, en kroonleden (onafhankelijke deskundigen). De raad is een onafhankelijk orgaan dat door het gezamenlijke Nederlandse bedrijfsleven wordt gefinancierd.
De SER wordt bij de uitvoering van zijn functies bijgestaan door een aantal vaste en tijdelijke commissies. Enkele vaste commissies zijn onder bepaalde voorwaarden ook zelfstandig werkzaam.

Actuele informatie over de samenstelling en de werkzaamheden van de SER en zijn commissies, persberichten en het laatste nieuws zijn te vinden op de website van de SER. Ook alle adviezen die sinds 1950 zijn verschenen, zijn daar te vinden. Adviezen van de laatste jaren zijn ook in gedrukte vorm verkrijgbaar.
Het SERmagazine brengt maandelijks nieuws en achtergrondinformatie over de SER, de overlegeconomie en belangrijke sociaal-economische ontwikkelingen.

Sociaal-Economische Raad
Bezuidenhoutseweg 60
Postbus 90405
2509 LK Den Haag
T 070 3499 525
E communicatie@ser.nl
www.ser.nl

©2019, Sociaal-Economische Raad
Alle rechten voorbehouden
Overname van teksten is toegestaan onder bronvermelding

Inhoudsopgave

Voorwoord 7

Samenvatting 11

1. Inleiding 23

1.1 Aanleiding verkenning 23
1.2 Inhoud verkenningsaanvraag 24
1.3 Afbakening verkenning 27
1.4 Opzet verkenning: mijlpalen als structuur 31
1.5 Karakter en methodiek verkenning 33
1.6 Leeswijzer 37

2. Vervolgopleiding 39

2.1 Inleiding 40
2.2 Het volgen van de gewenste opleiding 42
2.2.1 Vormen van selectie 43
2.2.2 Betaalbaarheid 48
2.3 Opleidingen stapelen 55
2.4 Op kamers 59
2.4.1 Beschikbaarheid en betaalbaarheid van studentenwoningen 61
2.5 Stages en werkervaringsplekken 65
2.5.1 Kansen op een stage 65
2.5.2 Tevredenheid over stages 69
2.6 Prestatiedruk en psychische klachten 70
2.7 Conclusie 73

3. Aan het werk en ondernemen 77

3.1 Inleiding 78
3.2 Het vinden van werk 81
3.3 Soort werk 88
3.4 Starten van een onderneming 93
3.5 Doorstroomkansen 96
3.6 Inkomen 99
3.7 Geen werk, wat nu? 102

3.8 Prestatiedruk en psychische klachten 105
3.9 Conclusie 108

4. De eerste (eigen) woning 113
4.1 Inleiding 113
4.2 De beschikbaarheid van een woning 115
4.3 De betaalbaarheid van een woning 119
4.4 Het krijgen van een hypotheek 123
4.5 Prestatiedruk en psychische klachten 127
4.6 Conclusie 128

5. Een eigen gezin starten 131
5.1 Inleiding 131
5.2 De haalbaarheid van het starten van een gezin 136
5.3 De combinatie van gezin en werk 141
5.4 Mantelzorg 145
5.5 Prestatiedruk en psychische klachten 147
5.6 Conclusie 147

6. Conclusie 151
6.1 Beantwoording hoofdvraag 151
6.2 Aanbevelingen 154
6.3 Beantwoording deelvragen 160
6.4 Aanknopingspunten voor vervolg 171
6.5 Tot slot 173

Bijlagen 175
1 Verkenningsaanvraag 177
2 Enquête Kantar 179
3 Aandachtspunten bij de mijlpalen 183
4 Samenstelling Commissie Ontplooiingskansen Jongeren 187

Voorwoord

Voorwoord

Alle jongeren moeten het maximale uit zichzelf kunnen halen. Dat is het uitgangspunt van de SER-verkenning over de ontplooiingskansen voor jongeren die voor u ligt. De jongeren van nu staan aan de basis van de toekomst van Nederland. Zij hebben het over het algemeen goed doordat ze kunnen voortbouwen op de erfenis van de vorige generaties. Maar zij streven naar beter om een samenleving door te kunnen geven waar ook zij trots op kunnen zijn.

De verkenning is het eerste SER-product van het SER Jongerenplatform.[1] Het is een ambitieuze verkenning geworden door jongeren, voor jongeren en over jongeren. Waarbij er aandacht is voor zowel de kansen als de knelpunten die jongeren op hun pad tegenkomen.

In de verkenning is gekeken naar de ontplooiingskansen aan de hand van vier mijlpalen: vervolgopleiding, werk en ondernemen, een eerste (eigen) woning en het starten van een gezin. De mijlpalen staan niet op zichzelf, we willen juist laten zien dat elke grote stap een verband heeft met de stappen ervoor, groot of klein. Daarnaast is in de verkenning veel aandacht besteed aan de ervaringen door jongeren zelf. Wij zien het als een fundament waarop het SER Jongerenplatform kan voortbouwen bij vervolgonderzoek.

De belangrijkste conclusie die we trekken, is dat de maakbare samenleving steeds minder maakbaar is dan deze lange tijd leek. Het beklimmen van de sociaal-economische ladder is voor jongeren niet alleen meer een kwestie van een mooi diploma halen of hard je best doen op je werk. Steeds vaker spelen sociale achtergronden en netwerken een beslissende rol in waar je terechtkomt en aan welke kant van de sociaal-economische muur je belandt: aan de kant waar je verder kunt groeien of aan de kant waar je al vrij snel tot stilstand komt.

Waar los beleid soms best goed te verdedigen is, blijkt juist de stapeling en samenhang tussen beleidsterreinen de knelpunten en risico's voor jongeren te versterken. Elke keer afwentelen op jongeren zorgt voor een steeds grotere valse start. Het resultaat?

1 Het SER Jongerenplatform is opgericht in 2015, op initiatief van voorzitter Mariëtte Hamer van de Sociaal-Economische Raad (SER) en (kroon)leden. Het platform bestaat uit vertegenwoordigers van een aantal jongerenorganisaties: FNV Jong, CNV Jongeren, VCP Young Professionals, Jong Management, Jong AWVN, Nationale Jeugdraad (NJR), Landelijke Studentenvakbond (LSVb), Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB) en het Interstedelijk Studenten Overleg (ISO). Vertegenwoordigers van de werkgevers- en werknemersorganisaties en kroonleden hebben via een klankbordgroep met de jongeren meegedacht.

Een tragere weg naar een zelfstandig bestaan en een toenemende prestatiedruk, te vaak gepaard gaande met stress en psychische klachten. Dat is niet alleen jammer voor het individu, maar levert ook problemen op voor onze economie (want (jong) talent blijft zo onbenut) en de cohesie in de samenleving. Het is daarom een verkenning geworden waar we vele aandachtspunten in aanstippen en aanbevelingen doen over hoe wij denken dat het beter kan.

We doen die aanbevelingen omdat we willen dat er in het systeem iets verandert. Het is van belang dat er wordt gekeken naar het totale beeld van beleidsmaatregelen en wat deze som van maatregelen voor langetermijneffect heeft op de jongerengeneratie en de generaties erna. De jongeren van nu willen een bijdrage aan de samenleving leveren. Ze zijn maatschappelijk betrokken maar moeten wel de positie kunnen opbouwen om die bijdrage te kunnen leveren.

Passend (nieuw) beleid voor jongeren vraagt om een zorgvuldige analyse en uitvoering. Met de onderliggende verkenning bieden wij handvatten daarvoor. Het Jongerenplatform van de SER, gesteund door alle leden van de Raad van de SER, wil daar graag een verdere bijdrage aan leveren. Daarom geven we aan met welke onderwerpen we in ieder geval zelf verder aan de slag gaan. Wij gaan graag door voor een betere samenleving waarin elke generatie sterker zal staan.

Luce van Kempen
voorzitter SER Jongerenplatform

Mariëtte Hamer
voorzitter SER

Samenvatting

Samenvatting

In deze verkenning van het SER Jongerenplatform is bekeken in hoeverre Nederlandse jongeren voldoende zijn toegerust om zich te kunnen ontplooien, een zelfstandig bestaan op te bouwen en hoe zij dit zelf ervaren. Het SER Jongerenplatform stelt vast dat er in Nederland veel kansen voor jongeren zijn en de meeste jongeren deze kansen graag willen benutten. Nederlandse jongeren hebben het goed in vergelijking met jongeren uit minder welvarende landen, ze geven in het algemeen aan gelukkig te zijn en ze hebben positieve verwachtingen over hun toekomst. Tegelijkertijd ziet het SER Jongerenplatform dat de positie van jongeren onder druk staat.

De verkenning van het SER Jongerenplatform heeft zich toegelegd op een brede, feitelijke analyse van de positie van jongeren over hun levensloop. Jongeren weten wat van hun leven te maken. Daar werken ze hard voor en dat is iets om met recht trots op te zijn. Dit is echter te vaak eerder ondanks dan dankzij de omstandigheden. Niet alle jongeren zijn in voldoende mate toegerust om zich te kunnen ontplooien en een zelfstandig bestaan op te bouwen. Jongeren die wel voldoende zijn toegerust, ondervinden belemmeringen en onzekerheden waardoor hun weg naar zelfstandigheid trager verloopt. Dat is duidelijk zichtbaar aan de hand van de constatering dat de mijlpalen van nieuwe generaties in Nederland op een steeds later moment in het leven worden bereikt. Dit is in veel gevallen geen vrijwillige keuze van jongeren maar wordt veroorzaakt door een stapeling van ontwikkelingen en beleidsmaatregelen. Deze stapeling heeft geleid tot knelpunten en tot risico's die in het bijzonder neerslaan bij bepaalde groepen jongeren. Daarnaast hebben Nederlandse jongeren aanzienlijke last van toenemende prestatiedruk, stress en psychische klachten.

De samenleving ontwikkelt zich steeds meer tot een netwerksamenleving waarin het belangrijk is dat je 'gekend' wordt. Wie de juiste relaties heeft, heeft meer kans op interessant werk, op hulp bij financiële tegenslagen en op een soepeler combinatie van werk en zorg. Wie dergelijk 'sociaal kapitaal' niet van huis uit meekrijgt, heeft het – ondanks behaalde diploma's – een stuk moeilijker. Het SCP spreekt van een set van hulpbronnen met vier soorten kapitaal (economisch kapitaal, persoonskapitaal, sociaal kapitaal en cultureel kapitaal) die invloed hebben op de positie in de maatschappij. In diverse adviezen van de SER wordt opgemerkt dat het lijkt alsof er een 'onzichtbare' muur wordt opgetrokken waarbij individuen aan de ene kant van de muur meer kansen hebben dan aan de andere kant van de muur. Het hebben van het goede netwerk (via ouders, familie, vrienden) lijkt zeker voor jongeren steeds belangrijker te worden.

Jongeren die beschikken over voldoende hulpbronnen staan aan de goede kant van deze onzichtbare muur en profiteren het meest van alle kansen en mogelijkheden. Jongeren die beschikken over minder hulpbronnen om risico's op te vangen hebben minder mogelijkheden om hun kansen te grijpen en zo hun positie te ontstijgen. Ze staan 'aan de andere kant'. Voor alle jongeren stapelen de risicofactoren zich op gedurende de levensloop.

In vier hoofdstukken wordt aan de hand van de drie kernbegrippen uit de hoofdvraag van de verkenning ('toegerust', 'ontplooien' en 'zelfstandig bestaan') bekeken in hoeverre er voor jongeren kansen, knelpunten of belemmeringen bestaan in de onderzochte levensfases.

Vervolgopleiding

Jongeren volgen vaker en langer vervolgonderwijs dan eerdere generaties. Nieuwere generaties zijn hoger opgeleid. Studenten verlaten wel steeds later het ouderlijk huis, vergeleken met vijf jaar terug al één jaar later, mede als gevolg van de invoering van het sociaal leenstelsel en de aanscherping van het bindend studieadvies. Veertig procent van de thuiswonende studenten zegt niet op kamers te zijn gegaan wegens de financiële onmogelijkheid ervan.

Het Nederlands tertiair onderwijs is in het algemeen van goede kwaliteit, toegankelijk en redelijk betaalbaar. Nederlandse studenten verkeren daarmee in een goede positie om zich te ontplooien en om de basis te leggen voor een zelfstandig leven. Er zijn echter zorgen over de toegankelijkheid van het tertiair onderwijs voor bepaalde groepen en de hiermee samenhangende kansenongelijkheid. Een ander aandachtspunt gaat over de doorstroom binnen het onderwijs om talent maximaal (en een leven lang) te kunnen ontplooien op alle niveaus. Deze mogelijkheid lijkt te stagneren.[1] Daarnaast zijn er zorgen bij jongeren over de invloed van het sociaal leenstelsel op hun financiële positie en de latere gevolgen in hun leven (bijvoorbeeld bij het kopen van een huis en het starten van een gezin).

Er heerst tevredenheid onder studenten over de stages en werkervaringsplekken die zijn gevolgd, aangezien zij hiermee praktisch veel leren en hun arbeidsmarktkans vergroten. De begeleiding in het zoeken naar een stage en tijdens de stage vanuit de opleiding wordt wel vaak wel als verbeterpunt genoemd. Jongeren, met name in het hbo, zijn hier kritisch over.

1 Dit geldt voor iedere vorm van verticale of horizontale mobiliteit binnen het onderwijs, bijvoorbeeld van mbo naar vervolgopleiding binnen het mbo, dan wel van mbo naar hbo of van hbo naar wo.

Uit onderzoek komt naar voren dat mbo-studenten met een niet-westerse migratieachtergrond een sterk achtergestelde positie hebben bij het vinden van een geschikte stageplek. Het verschil tussen mbo-studenten met een Nederlandse achtergrond en niet-westerse migratieachtergrond is aanzienlijk. Eenderde (32,5 procent) van de mbo-studenten met een niet-westerse migratieachtergrond moet minimaal vier keer of vaker solliciteren voordat zij een stageplek hebben gevonden. Voor autochtone studenten geldt dat slechts in veertien procent van de gevallen.

Zorgelijk is de hoge mentale druk onder studenten, die volgens hulpverleners stijgt. Studenten voelen zich meer 'gejaagd' en een ruime meerderheid ervaart aanzienlijke studiestress en prestatiedruk, stelt hoge eisen aan zichzelf en voelt overdag extreme vermoeidheid. Een aanzienlijke minderheid heeft angst- en depressieklachten en er is zelfs een risico op zelfdoding.

Aan het werk en ondernemen

De meest opvallende structurele beweging op de arbeidsmarkt is dat vooral jongeren steeds vaker en steeds langer een tijdelijk contract hebben. Een decennium terug had de meerderheid op 24 jaar een vast dienstverband; nu is dit op 27 jaar. De meeste jongeren hebben echter nog steeds de voorkeur voor een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd. Dit heeft gevolgen voor het realiseren van hun mijlpalen. Jongeren blijken hun wensen om te gaan samenwonen, te gaan trouwen of een gezin te starten af te laten hangen van hun (gepercipieerde) arbeids(on)zekerheid. Laagopgeleide jongeren zijn hierin extra kwetsbaar omdat zij vaker flexibel werken. Het SER Jongerenplatform vraagt aandacht voor de positie van jongeren op de arbeidsmarkt. Daarnaast wil het SER Jongerenplatform zelf een nadere verkenning doen naar nieuwe oplossingsrichtingen om jongeren meer zekerheid te bieden op de arbeidsmarkt, in nauwe samenwerking met de bredere SER-partners.

Werkgevers investeren graag in de formele en informele opleiding van jonge werkenden en jongeren zijn ook eerder geneigd zijn dit aan te pakken. Het is van belang dat jongeren zich kunnen bij- of omscholen. Vijftien procent van de jongeren stelt niet de juiste opleiding te hebben, daarnaast komt leven lang ontwikkelen minder van de grond door de toename in flexwerk. Hier liggen nog kansen tot ontplooiing van jongeren.

De jongeren van nu volgen langer een voltijdsopleiding voordat ze de arbeidsmarkt betreden: die volgende stap zetten zij op de gemiddelde leeftijd van 23 jaar. Hun werkkansen zijn mede daardoor goed, al is de werkgelegenheid voor jongeren in hogere mate dan voor andere groepen conjunctuurgevoelig. Verder valt op dat veel

jongeren gemiddeld graag meer uren willen werken dat ze feitelijk (kunnen) doen. Jongeren met een migratieachtergrond en jongeren met een arbeidshandicap beschikken in het bijzonder over een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt.

De gemiddelde leeftijd waarop mensen starten als zzp'er, daalt. Ondernemerschap is populair onder jongeren. Jonge ondernemers starten weliswaar vaker en vroeger, maar stoppen ook eerder in vergelijking met oudere ondernemers. Drie jaar na hun start is ruim de helft van de ondernemers tot 25 jaar gestopt met zijn bedrijf en dit percentage loopt in latere jaren verder op.

Zorgelijk is dat jonge werknemers een hogere mentale druk ervaren dan ouderen in de werkomgeving (afgezien van bijbanen naast studie). Jongeren tussen de 25-35 jaar zijn vaker emotioneel uitgeput, leeg aan het einde van de werkdag, moe bij opstaan, compleet uitgeput, bijna overspannen en denken meer buiten werktijd paraat te moeten staan. Dit zijn symptomen van een risico op een burn-out, hoofdzakelijk veroorzaakt door een disbalans tussen hoge werkeisen en onvoldoende hulpbronnen op het werk.

De eerste (eigen) woning

De nieuwe generatie jongeren verlaat later het ouderlijk huis, heeft hogere woonlasten in de huursector en koopt later zijn eerste woning. Op de woningmarkt blijkt dat steeds minder jongeren een zelfstandig bestaan (kunnen) opbouwen. Dit wordt vooral veroorzaakt doordat de toegankelijkheid tot de sociale woningbouw door wachtrijen en inkomenseisen matig is en koopstarters een duidelijke achterstand hebben op doorstromers en investeerders op de woningmarkt. Deze achterstand komt onder andere door invoering van het sociaal leenstelsel waardoor jongeren meer lenen. Dit leidt tot een beperking in de hoogte van hun hypotheek. Jongeren zijn in toenemende mate aangewezen op particuliere sector huurwoningen. Wel woont de meerderheid van de jongeren nog altijd in een huurwoning met een gereguleerde huurprijs.

Door de woningmarktsituatie blijven steeds meer jongeren (langer) bij hun ouders wonen, waarbij voor studenten de invoering van het leenstelsel een belangrijke rol speelt. Van veel uitwonenden stegen de woonlasten de afgelopen jaren sterk. Deze hoge woonlasten komen mede doordat jongeren veel vaker huren. Hurende 35-minners hebben gemiddeld een woonquote van 42,6 procent, terwijl een woonquote van dertig procent als normaal wordt gezien en van veertig procent als risicovol.

Een eigen gezin starten

Jongeren gaan later dan eerdere generaties samenwonen en/of trouwen en krijgen later hun eerste kind. De toenemende hoeveelheid flexibele arbeid lijkt hier een rol te spelen. De meeste werkende jongeren zijn economisch zelfstandig, hoewel er verschillen blijven tussen mannen en vrouwen en jongeren met en zonder migratieachtergrond.

Jongeren maken zich zorgen over de kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid van kinderopvang. Gebruik maken van kinderopvang door jonge ouders is met name belangrijk voor de ontwikkeling van het kind, maar bevordert ook de arbeidsparticipatie van jonge vaders en moeders. Slechts tien procent van de vaders gaat minder werken na de geboorte van hun eerste kind.

Aanbevelingen

Uit enquêtes en gesprekken met jongeren blijkt dat zij in het algemeen gelukkig zijn en verwachten hun toekomstplannen te kunnen realiseren. Er ontstaat een beeld van een ambitieuze generatie die hard studeert, onderneemt en aan de slag wil, zekerheden zoekt en voor anderen wil zorgen. Jongeren zien kansen doordat het onderwijs en de arbeidsmarkt de afgelopen decennia in veel opzichten zijn verbeterd en toegankelijker zijn geworden. Desondanks blijkt dat jongeren in elke levensfase – 'vervolgopleiding', 'aan het werk en ondernemen', 'de eerste (eigen) woning' en 'een eigen gezin starten' – zich zorgen maken en belemmeringen ervaren om zich te ontplooien en een zelfstandig bestaan op te bouwen. Dat geldt in het bijzonder voor kwetsbare groepen jongeren, zoals jongeren met een beperking, met een migratieachtergrond en in minder mate ook voor vrouwen.

Het is de wens van het SER Jongerenplatform dat alle jongeren het maximale uit zichzelf kunnen halen. Om alle jongeren te kunnen betrekken bij de complexer wordende samenleving en arbeidsmarkt is samenhangend beleid nodig met speciaal aandacht voor de geconstateerde risicogroepen. De volgende aanbevelingen zijn daarbij met name van belang:

1. **Invoering van een generatietoets**
   Het SER Jongerenplatform vindt dat de overheid te weinig aandacht heeft gehad voor de stapeling van beleid bij jongeren. Sommige beleidsmaatregelen zijn als partieel beleid verdedigbaar, maar het cumulatieve beleid heeft een aanzienlijk effect op dit cohort van jongeren. In de toekomst zullen regering en Staten-Generaal op meer structurele basis rekening moeten houden met de effecten van beleidsmaatregelen voor huidige en toekomstige generaties. Bij (de doorre-

kening van) coalitieakkoorden en belangrijke sociale akkoorden dient beter in kaart te worden gebracht wat de gevolgen zijn voor verschillende leeftijdscohorten, gegeven hun uitgangspositie (waaronder hun inkomenspositie). Dit vergt een verankering van dit weegmoment in de totstandkoming van beleid. Het SER Jongerenplatform roept het kabinet op te onderzoeken hoe de invoering van een vorm van 'generatietoets' vormgegeven zou kunnen worden in het wetgevingsproces en in de voorbereiding van politieke en sociale akkoorden.

2. **Onderzoek naar sociaal leenstelsel**
   In deze verkenning is geconstateerd dat de gevolgen van het sociaal leenstelsel voor jongeren verder gaan dan het opbouwen van een studieschuld. Het SER Jongerenplatform vindt dat in kaart moet worden gebracht wat de gevolgen van het sociaal leenstelsel zijn voor jongeren op hun financiële positie en vervolgstappen in hun leven (bijvoorbeeld met het kopen van een huis en het starten van een gezin). Daarbij zou ook nagedacht moeten worden over passende alternatieven. Het SER Jongerenplatform wil zich hier zelf ook over buigen.

3. **Aandacht voor prestatiedruk en psychische klachten**
   Het SER Jongerenplatform vraagt aandacht voor het feit dat jongeren aanzienlijke last hebben van prestatiedruk en psychische klachten. Veel jongeren ervaren dat ze te druk zijn, te veel verschillende zaken op één dag moeten doen, en vervolgens niet aan hun eigen verwachtingen kunnen voldoen. De prestatiedruk en psychische klachten nemen toe. Sociale media en het leven in een samenleving waarin men zelf (volledig) zijn of haar eigen succes lijkt te kunnen bepalen, lijken dit effect te hebben versterkt. Jonge werkenden ervaren meer prestatiedruk, psychische klachten en ervaren vaker burn-out-achtige verschijnselen dan oudere werknemers. Het SER Jongerenplatform vraagt in de discussie over veranderingen op de arbeidsmarkt (onder meer in de commissie Borstlap) aandacht voor de positie van jongeren en de gevolgen van flexwerk op prestatiedruk en psychische klachten.

4. **De effecten van flexibiliteit op de arbeidsmarkt**
   Het feit dat vooral jongeren steeds vaker en steeds langer flexwerk doen heeft gevolgen voor hun mijlpalen. Flexibiliteit op de arbeidsmarkt biedt kansen voor jongeren: het geeft ruimte om het werk naar eigen wens in te richten en arbeid, zorg en leren te combineren.
   Het SER Jongerenplatform vindt echter dat er meer aandacht moet zijn voor de negatieve effecten van flexibilisering voor jongeren. De sterke afhankelijkheid van de conjunctuur zorgt ervoor dat jongeren minder werkzekerheid, minder

baanzekerheid en minder inkomenszekerheid hebben. Daarnaast zorgt de toename in flexwerk ervoor dat leven lang ontwikkelen bij jongeren minder van de grond komt, wat onder andere door de snelle ontwikkeling in technologie (en de daarmee snel verouderde kennis) van groot belang is voor de ontplooiingskansen van jongeren op de arbeidsmarkt. De stapeling van tijdelijke arbeidsovereenkomsten heeft bijgedragen aan de verschuiving van mijlpalen bij jongeren. De effecten van de onzekerheid reiken verder dan alleen de arbeidsmarkt.

5. **Aandacht voor discriminatie van jongeren op de arbeidsmarkt**
   Zoals eerder opgemerkt is er sprake van een ‘onzichtbare muur’ voor jongeren, onder andere op de arbeidsmarkt. Afhankelijk van onder andere hun sociale netwerk lijkt die muur voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond en jongeren met een beperking nog hoger. Zij ervaren met name uitsluiting, vaak door vooroordelen of discriminatie. De kans dat een deel van de jongeren niet mee kan komen in de toekomstige arbeidsmarkt of buiten de boot valt, neemt toe. Discriminatie op de arbeidsmarkt werkt demotiverend en raakt jongeren in hun zijn. Het SER Jongerenplatform vindt dat deze jongeren een ander toekomstbeeld verdienen en roept werkgevers en de samenleving op deze jongeren meer te betrekken.

6. **Onderzoek naar ondernemerschap onder jongeren**
   De gemiddelde leeftijd waarop mensen starten als zzp'er daalt, ondernemerschap is populair onder jongeren. Er is echter weinig informatie over hoe jongeren aankijken tegen ondernemerschap en of er voldoende gedaan wordt aan de ontwikkeling van ondernemersvaardigheden. Daarnaast is weinig bekend over andere vormen van ondernemen, bijvoorbeeld via social media. Tot slot valt op dat jonge ondernemers hun bedrijvigheid vaker en eerder stoppen. Het SER Jongerenplatform wil graag meer inzicht in dit onderwerp.

7. **Betere aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt**
   Het SER Jongerenplatform constateert dat het huidige onderwijs beter kan aansluiten bij de eisen die door de arbeidsmarkt worden gesteld. De opleidingen zijn nu nog te zeer gericht op theoretische kennis en te beperkt gericht op de benodigde vaardigheden en competenties. Dit zorgt voor een mismatch tussen leren en werken. Het probleem wordt lang niet altijd door stages ondervangen. Het SER Jongerenplatform wil benadrukken dat (regionale) samenwerking met het bedrijfsleven de arbeidsmarktpositie van jongeren kan verbeteren en meer gerichte stages en werkervaring hun overstap naar het fulltime werkende leven

kan vergemakkelijken. In het onderwijs zou meer aandacht moeten komen voor stage- en werkkansen voor alle jongeren. Het SER Jongerenplatform ziet de positieve ontwikkeling in het mbo maar ook dat er nog een flinke slag te maken is op dit gebied. Deze slag moet met name in het hoger onderwijs worden gemaakt. Het SER Jongerenplatform bepleit een betere begeleiding bij (het zoeken van) een stage, zowel door de onderwijsinstellingen als door de ontvangende bedrijven. Jongeren zijn kritisch over de begeleiding door de onderwijsinstellingen, zeker in het hbo. Tijdens het werkende leven is het belangrijk dat jonge mensen zich kunnen blijven ontwikkelen om de juiste en actuele vaardigheden op te doen. Dit geldt voor jonge werkenden met een vast of flexibel dienstverband en voor jonge ondernemers.

8. **Betere woningmarktpositie**
Een zorgpunt van jongeren is hun positie op de woningmarkt. Om de woningmarktpositie van jongeren te verbeteren kunnen meerdere stappen gezet worden. Het SER Jongerenplatform wil dat er meer aandacht komt voor de beperkte doorstroommogelijkheden op de woningmarkt. Er moeten meer geschikte woningen voor jongeren komen, onder meer door diverse belemmeringen (wachttijden, inkomenseisen) in de sociale woningbouw aan te pakken. Dit kan onder andere door vaker te kiezen voor loting als verdelingsmechanisme. Verder is het belangrijk dat de studieschuld die studenten opbouwen niet buitenproportioneel zwaar wordt meegewogen bij een toekomstige hypotheek. Dat was ook de toezegging bij de invoering van het leenstelsel. Nu is de norm dat de oorspronkelijke studieschuld in plaats van de actuele studieschuld wordt meegenomen bij de hypotheekaanvraag. Het advies van het SER Jongerenplatform is om vast te leggen dat hypotheekverstrekkers alleen de actuele studieschuld meenemen in de berekening van de maximale hypotheekhoogte. Verder is aandacht nodig voor het signaal dat er sprake lijkt van discriminatie van jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond in de huur- en koopsector.

9. **Ruimere mogelijkheden voor kinderopvang**
Jongvolwassenen die werk en zorg combineren voelen zich vaak belast en hebben problemen om alle verantwoordelijkheden te combineren. Dit geldt voor vrouwen veel meer dan voor mannen. Het SER Jongerenplatform vraagt opnieuw aandacht voor twee recente SER-adviezen over het combineren van werken, leren en zorgen (*Een werkende combinatie*) en over een toekomstige stelsel van voorzieningen voor jonge kinderen (*Gelijk goed van start*). De aanbevelingen uit deze adviezen zijn gericht op het structureel meer flexibel toegankelijk maken van kinderopvang (avonden, nachten, weekenden), het slimmer organi-

seren van tijd (flexibiliteit op het werk) en sluitende dag-arrangementen (en aansluiting van werk- en schooltijden). Voor het SER Jongerenplatform zijn de toegankelijkheid en betaalbaarheid van kinderopvang eveneens belangrijke aandachtspunten. Het SER Jongerenplatform beveelt daarom aan dat de hierboven genoemde adviezen worden opgevolgd.

10. **Inzichtelijk maken van financiële positie jongeren**
    Het SER Jongerenplatform signaleert dat veel jongeren financiële zorgen hebben en dat deze zorgen hen kunnen belemmeren om zich te ontplooien. Zo kunnen negatieve financiële verwachtingen een grote invloed hebben op het besluit wel of niet door te stromen naar een hoger onderwijsniveau. Het zou van toegevoegde waarde zijn als het ministerie van OCW meer inzicht krijgt in de daadwerkelijke financiële positie van jongeren. Het is belangrijk dat de koopkrachtsituatie van jongeren, meer specifiek van studenten, in kaart wordt gebracht. Specifiek onderzoek is daarnaast nodig naar de financiële positie en verplichtingen voor doorstromers op elk onderwijsniveau en naar de financiële positie van studenten met een functiebeperking of chronische aandoening. Het mag duidelijk zijn dat de invoering van het sociaal leenstelsel een grote rol speelt in de financiële onzekerheid van jongeren en dat dit doorwerkt gedurende hun levensloop. Gegeven deze problematiek vindt het SER Jongerenplatform dat in kaart moet worden gebracht wat de gevolgen van het sociaal leenstelsel zijn voor jongeren op hun financiële positie en vervolgstappen in hun leven (bijvoorbeeld op het kopen van een huis en het starten van een gezin). Het SER Jongerenplatform zal zich hier zelf ook over gaan buigen.

Werkagenda

Het SER Jongerenplatform heeft geconstateerd tijdens het schrijven van deze verkenning dat er over een aantal zaken nog te weinig informatie beschikbaar is terwijl deze wel relevant is om de mate van ontplooiingskansen voor jongeren vast te stellen. Daarom worden er suggesties voor vervolgonderzoek gedaan over:

1. sociaal leenstelsel
2. kansenongelijkheid onder jongeren
3. mentale druk onder jongeren
4. discriminatie op de woningmarkt
5. ondernemerschap onder jongeren
6. flexibilisering van de arbeidsmarkt

Het SER Jongerenplatform wil zelf met een groot deel van deze onderwerpen aan de slag gaan. De aanknopingspunten voor vervolgonderzoek zijn nader uitgewerkt in paragraaf 6.4.

Het SER Jongerenplatform wil benadrukken dat de mate waarin jongeren voldoende toegerust zijn, zich kunnen ontplooien en een zelfstandig bestaan kunnen leiden, effect heeft op Nederland als geheel. Het is belangrijk om te realiseren dat de kansen en knelpunten, die Nederlandse jongeren per mijlpaal tegenkomen, collectieve gevolgen hebben. Die positieve en negatieve gevolgen zijn op korte termijn inmiddels zichtbaar en zullen op de lange termijn waarschijnlijk nog duidelijker worden. Deze verkenning gaat daarom niet alleen over hedendaagse jongeren, maar ook over onze toekomstige samenleving, economie en maatschappij.

Verkenning

1 Inleiding

De minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) heeft op 13 juli 2018, mede namens de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat (EZK), de SER gevraagd een verkenning uit te voeren naar de ontplooiingskansen voor jongeren.[1] De raad werd verzocht vanuit een sociaal-economische invalshoek een verkenning uit te brengen en hierbij gebruik te maken van het SER Jongerenplatform. Dit laatste is een bijzonder verzoek. Het SER Jongerenplatform bestaat sinds 27 oktober 2015 en is een samenwerking tussen de SER en een aantal jongerenorganisaties: FNV Jong, CNV Jongeren, VCP Young Professionals, Jong Management, Jong AWVN, Nationale Jeugdraad (NJR), Landelijke Studentenvakbond (LSVb), Jongeren Organisatie Beroepsonderwijs (JOB) en het Interstedelijk Studenten Overleg (ISO). Deze verkenning is het eerste SER-product waaraan het SER Jongerenplatform meewerkt.

1.1 Aanleiding verkenning

Op 27 maart 2017 publiceerde het SER Jongerenplatform een manifest waarin het aankomende (nu zittende) kabinet werd opgeroepen om de nieuwe kansen te benutten die jongere generaties klaar maken voor hun toekomst. Het manifest werd tevens aangeboden aan de raad van de SER. De inhoud was mede gebaseerd op het rapport *De toekomst tegemoet*[2] van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), dat op 21 december 2016 werd overhandigd aan de leden van het SER Jongerenplatform in hun hoedanigheid als 'de volwassenen van 2050'. Het manifest waarschuwde dat er op drie domeinen – leren, werken en samenleven – meerdere positieve en negatieve trends voor jongeren zichtbaar waren die doorgetrokken dan wel doorbroken moesten worden.

Het SCP had vijf domeinen van het dagelijks leven – leren, werken, zorgen, samenleven en consumeren – onderzocht en beschreven wat de toekomst brengt. De algemene conclusie was dat Nederland voor twee grote maatschappelijke uitdagingen staat. In de eerste plaats hoe solidariteit in de toekomst moet worden vormgegeven. De verwachte toename van economische dynamiek, persoonlijk maatwerk en eigen regie zal mensen meer individuele vrijheid bieden, maar ook zorgen voor nieuwe

1 Zie bijlage 1 voor de verkenningsaanvraag.
2 SCP (2016) De toekomst tegemoet; Leren, werken, zorgen, samenleven en consumeren in het Nederland van later.

ongelijkheden en achterblijvers. Niet iedereen zal in gelijke mate in staat zijn de nieuwe mogelijkheden te benutten. In de tweede plaats hoe duurzaamheid in de toekomst moet worden vormgegeven. De noodzaak om het leven zo in te gaan richten dat het past binnen de ecologische grenzen van onze planeet wordt alsmaar groter, maar de overgang zal het dagelijks leven fors veranderen. De overstap naar bijvoorbeeld fossielvrije brandstoffen en een duurzame voedingsindustrie heeft gevolgen voor mensen, zowel voor hun keuzevrijheid als voor hun portemonnee. Hoe pakken we deze vraagstukken van solidariteit en duurzaamheid op?

Naar aanleiding van de waarschuwingen in het manifest en het SCP-rapport namen op 28 september 2017 leden van het SER Jongerenplatform deel aan een hoorzitting in de Tweede Kamer. Bij de kamerbehandeling van de begroting van het ministerie van SZW dienden Kamerleden Gijs van Dijk en Steven van Weyenberg vervolgens een motie in die de regering verzocht "het SER Jongerenplatform te vragen een ambitieuze verkenning te laten doen naar de mogelijkheden in het rijksbeleid om jongeren meer zekerheid te geven en toekomstperspectief te bieden". Op 21 februari 2018 stemde een ruime Kamermeerderheid voor de motie. Dit was de aanleiding voor de verkenningsaanvraag van de minister van SZW in juli 2018 aan de SER.

1.2 Inhoud verkenningsaanvraag

De regering vindt een gedegen verkenning naar het beeld dat onder (een deel van de) jongeren is ontstaan over hun eigen toekomst belangrijk. Enerzijds bestaat het beeld dat de nieuwe generaties meer kansen hebben dan oude generaties. Zo stelden sociale wetenschappers in 2007 dat jongeren in Nederland hun levensloop steeds meer zelf konden bepalen: de zogenoemde 'maakbare levensloop'.[3] Vaak is de stelling dat door toenemende digitalisering, technologisering en globalisering de nieuwe generaties – de generatie Y, 'millennials', Google-generatie, Generatie Einstein, grenzeloze generatie, generatie Z, 'centennials', generatie Multitasking – meer mogelijkheden hebben dan voorheen.[4] Landsgrenzen zijn minder belangrijk en er is meer kennis en informatie beschikbaar, waardoor de hoeveelheid kansen voor jongeren groter is geworden.

Anderzijds is het beeld dat jongeren het in de huidige (participatie)samenleving juist lastiger hebben zich te ontplooien en hun leven op de rails te krijgen. Internationaal gezien beoordelen Nederlandse volwassen het sociaal-economisch toe-

3 Lippe, T. van der, P.A. Dykstra, G. Kraaykamp en J. Schippers (red.), (2007), De maakbaarheid van de levensloop, Assen: Van Gorcum.
4 Youngworks (2018), Generatie Y, Z en A.

komstperspectief van hun kinderen als zeer ongunstig. Hoewel 85 procent van de volwassenen vindt dat de economische situatie tien jaar na de crisis goed is, denkt 35 procent dat hun kinderen er financieel op vooruit zullen gaan. Dit verschil van vijftig procentpunten in Nederland is het grootst van alle 27 onderzochte gevestigde en opkomende economieën.[5] In 2016 meldde het SCP al dat 66 procent van de Nederlanders denkt dat toekomstige generaties het slechter gaan krijgen dan zijzelf.[6] Men maakt zich vooral zorgen over de werkgelegenheid (te weinig banen, geen vaste contracten meer), de verzorgingsstaat (minder pensioen en sociaal vangnet, duurdere gezondheidszorg) en de woningmarkt (minder betaalbare woonruimtes). In 2014 publiceerde het SCP ook dat Nederlanders vinden dat ouderen meer profiteren van de welvaart en het pensioenstelsel dan jongeren.[7] De zorgen lijken deels terecht. Onderzoek wijst uit dat jongeren waarschijnlijk minder gaan verdienen dan hun ouders.[8] Dit voorjaar meldde de OESO dat de kansen van kinderen op een plek in de middenklasse kleiner zijn geworden dan van hun ouders.[9]

Ter nuancering beschrijft het SCP dat in de laatste zestig jaar de meerderheid van de bevolking consequent denkt dat toekomstige generaties slechter afzijn dan de huidige generatie. Dit gevoel was vooral sterk tijdens de crisis van de jaren tachtig. De beantwoording van enquêtes lijkt daarbij beïnvloed te worden door het *leeftijdsperspectief*: de meerderheid van de jongeren vindt dat zij minder profiteren van de toenemende welvaart dan ouderen en zij tijdens een crisis meer moeten betalen om de overheidsfinanciën op orde te brengen, en visa versa. Er lijkt ook een *opleidingsperspectief* te spelen: hoogopgeleide jongeren vinden vaker dan laagopgeleide jongeren dat ouderen disproportioneel profiteren van de toenemende welvaart en te weinig financieel meedelen in de ombuigingsmaatregelen van de overheid.

De regering vraagt de SER om de verkenning aan te vliegen vanuit een beschrijving van de '*life events*'[10] van jongeren, op basis van wetenschappelijke literatuur en relevante publicaties, en hierbij aandacht te hebben voor kwetsbare groepen en benodigd maatwerk.[11] De belangrijke vraag is welke *knelpunten* en *kansen* jongeren tegenkomen tijdens hun levensloop. De verkenning richt zich daarom niet enkel op inko-

5 Pew Research Center (2018), A Decade After the Financial Crisis, Economic Confidence Rebounds in many countries. Auteur: Bruce Stokes.
6 SCP (2016) Burgerperspectieven 2016 | 1, p. 23.
7 SCP (2014) Verschil in Nederland.
8 Janssen, P., Schulenberg, R., Vuuren van, D. & Buitenhuis, M. (2018), Kinderen overtreffen hun ouders minder vaak in inkomen, Economisch Statistische Berichten, 4765(103), 13 september 2018. Credit Suisse Research Institute (2017), Global Wealth Report 2017.
9 OECD (2019), Under Pressure: The Squeezed Middle Class, published on April 10, 2019.
10 In deze verkenning wordt consequent de Nederlandse term 'mijlpaal' gehanteerd.
11 Zoals in: Raad voor de Volksgezondheid en Samenleving (2018) Leeftijdsgrenzen; Betere kansen voor kwetsbare jongeren.

men, maar gaat ook specifiek in op de thema's onderwijs, arbeidsmarkt, ondernemerschap, wonen, en arbeid en zorg. Daarbij onderzoekt de verkenning waarom (een deel van de) jongeren denkt dat hun ontplooiingskansen zijn afgenomen of juist zijn toegenomen en vergelijkt deze beelden met de feitelijke situatie.

De *hoofdvraag* van de verkenning luidt:

> In hoeverre zijn jongeren voldoende toegerust om zich te kunnen ontplooien en om een zelfstandig bestaan op te bouwen?

Daarnaast bevat de verkenningsaanvraag deze *deelvragen*:

1. Hoe zijn de toegang tot onderwijs, de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, en ook een leven lang ontwikkelen vormgegeven? Waar liggen knelpunten en kansen?
2. In hoeverre ervaren jongeren problemen op de arbeidsmarkt in het algemeen, welke rol speelt flexibilisering van de arbeidsmarkt hierbij en hoe is dit specifiek voor jongeren met een migratieachtergrond en voor jongeren met een beperking? Hoe inclusief is de arbeidsmarkt?
3. Welke mogelijkheden zijn er – bovenop de inzichten uit het SER-advies 'Een werkende combinatie' – voor de combinatie van arbeid en zorg voor jongeren, met name voor wat betreft de zorg voor kinderen en mantelzorg?
4. Welke vaardigheden hebben jongeren voor ondernemerschap nodig en met welke risico's moeten jongeren (beter kunnen) omgaan?
5. Hoe staat het met de toegang tot studentenhuisvesting, sociale woningbouw en de koopmarkt voor jongeren?
6. Welke rol spelen prestatiedruk en psychische klachten onder jongeren, zowel tijdens de onderwijsfase als gedurende het werkzame leven en hoe verhouden deze zich tot de verschillende life events en voorzieningen?

Deze verkenning is zo uitgevoerd dat alle deelvragen (deels) beantwoord worden. De eerste vijf deelvragen hebben een sociaal-economische invalshoek. Op deze invalshoek ligt de nadruk van de verkenning. De zesde deelvraag heeft een meer sociaal-maatschappelijk karakter en gaat over een sociale uiting of het maatschappelijk gevolg van de antwoorden van de eerste vijf deelvragen. Het thema prestatiedruk en psychische klachten onder jongeren zal daarom in deelgebieden worden onderzocht en het omvattende antwoord in de conclusie gegeven.

1.3 Afbakening verkenning

De reikwijdte van de hoofdvraag uit de verkenningsaanvraag[12] is breed. Voor de werkbaarheid en leesbaarheid van de verkenning is van belang de kernbegrippen uit de hoofdvraag af te bakenen. Dit maakt helder hoe het SER Jongerenplatform de vraag van het kabinet heeft opgevat en waarom de verkenning op de huidige manier is opgezet. Daarnaast geeft het een afwegingskader waarmee het SER Jongerenplatform bepaalde uitkomsten op beleidsterreinen, nu of in de toekomst, als (on)wenselijk kan beoordelen.

De hoofdvraag kent drie analytische kernbegrippen:

- Toegerust
- Ontplooien
- Zelfstandig bestaan

Het begrip *'toegerust'* wordt in deze verkenning begrepen als 'het kunnen verkrijgen van de vaardigheden of de sociaaleconomische hulpbronnen om het eigen leven vorm te geven'. Dit betekent dat een jongere (en zijn of haar ouders/verzorgers) in eerste aanleg de eigen verantwoordelijkheid heeft (aangeleerd en ontwikkeld) om de benodigde vaardigheden en hulpbronnen voor een mijlpaal te verwerven. Hierbij geldt dat deze vaardigheden en hulpbronnen particulier dan wel collectief aangeboden worden of geregeld zijn. Het SCP beschreef eerder vier kapitaalvormen die mensen als hulpbron kunnen hebben[13]: persoonskapitaal (fysiek, mentaal, esthetisch), economisch kapitaal (opleiding, vaardigheden, arbeidssituatie, beroepsniveau, inkomen, vermogen), cultureel kapitaal (taal, communicatie, ICT, cultuur, reputatie) en sociaal kapitaal (sociale steun, instrumentele steun via kapitaalkrachtig en invloedrijk netwerk). Hoeveel van deze kapitaalvormen een jongere heeft, bepaalt de mate waarin een jongere zijn of haar eigen leven kan vormgeven. Deze SER-verkenning bekijkt of de hulpbronnen, aangeboren of particulier dan wel publiek verworven, jongeren in staat stellen in elke levensfase een redelijke kans te hebben op het zelf realiseren van de gewenste mijlpaal: een vervolgopleiding doen, aan het werk gaan, de eerste woning betrekken of een eigen gezin. De verkenning gaat vooral in op het *economisch kapitaal* van (verschillende groepen) jongeren – in hoeverre is men afdoende toegerust met de hulpbronnen opleiding, werk en inkomen?[14] Dit neemt niet weg dat er aandacht zal zijn voor de verdeling van per-

12 Zie bijlage 1 voor de verkenningsaanvraag.
13 SCP (2014) Verschil in Nederland, Hoofstuk 10. Jongere kansrijken kunnen wel ouder zijn dan 35 jaar.
14 Net zoals in: SCP (2018) De Sociale Staat van Nederland; Hoofdlijnen, p.17. Deze SER-verkenning zal echter ook ingaan op cultureel kapitaal en sociaal kapitaal onder jongeren.

soonskapitaal, cultureel kapitaal en sociaal kapitaal. Deze verdeling heeft immers gevolgen voor de (on)gelijkheid van kansen tussen jongeren en daarmee sociaaleconomische implicaties.

Het begrip *'ontplooien'* wordt in deze verkenning verstaan als 'het zich kunnen ontwikkelen op een manier en in een richting die ze zelf graag willen'. Dit betekent dat het van belang is dat alle jongeren (in gelijke mate) hun voorkeuren kunnen volgen en hun talenten kunnen benutten. Het SER Jongerenplatform vindt dit van waarde voor het welzijn van zowel het individu als de samenleving als geheel. Daarbij is het vanuit economisch perspectief van waarde, omdat de ontplooiing van menselijk talent en het nastreven van intrinsieke doelen een positieve invloed heeft op de arbeidsproductiviteit. Vanzelfsprekend realiseert het SER Jongerenplatform zich dat ontplooiingskansen voor jongeren niet geheel maakbaar zijn en al veel eerder dan in de tienerjaren ontstaan (onder meer door biologische verschillen, sociale achtergrond, vroegselectie). Het SCP laat zien dat voor individuele ontplooiingskansen het bezit van economisch kapitaal handig is, maar niet noodzakelijk.[15] Het SCP beschrijft in de bovenlaag van onze bevolking een groep 'jongere kansrijken' (dertien procent van de bevolking) die vooral beschikking heeft over veel persoonskapitaal (fysiek gezonder en esthetisch mooier, maar iets minder mentaal weerbaar), cultureel kapitaal (vooral meer moderne ICT-vaardigheden) en sociaal kapitaal (een relatief groot sociaal netwerk). De jongere kansrijken kunnen in grote mate hun eigen leven bepalen en hebben mede door hun prestatiegerichtheid een goede kans om veel economisch kapitaal te vergaren.

Het begrip *'zelfstandig bestaan'* wordt in deze verkenning gedefinieerd als 'niet in onredelijke mate afhankelijk zijn van andere individuen, het eigen sociale netwerk of de overheid'. Dit betekent dat jongeren zich kunnen ontwikkelen naar autonome individuen en, voor zover mogelijk, niet tegen hun wens in een beroep hoeven te doen op hulpbronnen vanuit de maatschappij of vanuit de overheid. Dit kan enkel als alle Nederlandse jongeren in staat zijn (gesteld) zelf een afdoende combinatie van persoonskapitaal, economisch kapitaal, cultureel kapitaal en sociaal kapitaal te verkrijgen. Dit is een empirisch vraagstuk, geen normatieve kwestie. Het streven naar een zelfstandig bestaan houdt niet in dat jongeren eigen bezit, zoals een woning, zouden moeten hebben of jongeren geen beroep mogen doen op de overheid. Van belang is dat de jongeren niet tegen hun wens afhankelijk blijven van de eigenaar van het gebruikte bezit of van de overheid die de gebruikte hulpbron verstrekt. De groep 'jongere kansrijken' blijkt er bijzonder goed voor te staan, maar dit

15 SCP (2014) Verschil in Nederland, Hoofstuk 10.

geldt niet voor alle jongeren. Een deel behoort volgens het SCP tot de groepen 'onzekere werkenden' of 'precariaat'.

De drie kernbegrippen 'toegerust', 'ontplooien' en 'zelfstandig bestaan' zullen in deze verkenning worden gebruikt om te bepalen in hoeverre er voor jongeren kansen, knelpunten of belemmeringen bestaan in de onderzochte levensfases. Ze vormen samen een afwegingskader dat het SER Jongerenplatform kan hanteren.

Wie zijn de Nederlandse jongeren?

Het begrip 'jongeren' wordt in deze verkenning breed opgevat. De groep wordt niet begrensd op basis van leeftijd zoals in veel andere rapporten*, maar op basis van bepaalde levensfases die vaak deel uitmaken van het volwassen worden. Een consequentie van de gehanteerde begrenzing is dat de Nederlandse 'jeugd' niet als jongeren wordt gezien.

In Nederland leven ruim 4,2 miljoen mensen van 15 tot 35 jaar oud.** Elk cohort van vijf jaar, namelijk van 15 tot twintig jaar, van 20 tot 25 jaar, van 25 tot 30 jaar en van 30 tot 35 jaar, kent iets meer dan een miljoen 'jongeren'. Het totale bevolkingsaantal in 2018 betreft 17,2 miljoen, waardoor in de ruime definitie het totaal aandeel jongeren 24 procent is. Op basis van vooral CBS-, CPB- en SCP-studies wordt duidelijk dat Nederlandse jongeren een diverse groep vormen. Dit is logisch: de groep bevat onderwijsvolgenden en werkenden; late tieners en vroege dertigers; mannen en vrouwen, mensen met en zonder migratieachtergrond; praktisch en wetenschappelijk opgeleiden; ondernemers en werknemers, mensen met en zonder arbeidshandicap etcetera.

* Het SCP betitelt in Verschil in Nederland (2014) bijvoorbeeld 18- tot 34-jarigen als 'jongeren'. Het CBS gaat in Welzijn van jongeren (2016) weer uit van 15- tot 25-jarigen als doelgroep. De RMO stelde in Levensloop als perspectief (2002) dat vijftien tot dertig jaar kon worden gezien als 'jongvolwassenheid'.

** CBS, Statline, Bevolking per maand; leeftijd, geslacht, migratieachtergrond, 2006-2016.

Jongeren met een afstand tot de arbeidsmarkt
Ten tijde van de totstandkoming van deze verkenning wordt een Interdepartementaal Beleidsonderzoek (IBO) verricht waarin het rijksbeleid gericht op jongeren met een (risico op) afstand tot de arbeidsmarkt wordt geanalyseerd. De IBO-werkgroep heeft economische niet-zelfstandigheid als indicator genomen voor het begrip 'afstand tot de arbeidsmarkt'. Uit een kwantitatieve analyse die door het CPB is uitgevoerd op verzoek van de IBO-werkgroep blijkt dat ruim 400 duizend jongeren tussen de 16 en 30 jaar in 2016 economisch niet-zelfstandig zijn. Op 24-jarige leeftijd, als de meeste jongeren geen onderwijs meer volgen, gaat het om 18 procent van de jongeren. Vrouwen zijn vaker economisch niet-zelfstandig dan mannen. De groep jongeren met een afstand tot de arbeidsmarkt is opvallend heterogeen. Zo is er, hoewel laagopgeleide jongeren oververtegenwoordigd zijn, ook een substantieel deel economisch niet-zelfstandigen hoogopgeleid. Verder valt op dat veel jongeren die economisch niet-zelfstandig zijn, wel werk hebben. Ze werken echter te weinig uren per week, ze verdienen een te laag uurloon en/of werken te weinig weken per jaar om op jaarbasis economisch zelfstandig te zijn.*

Jongeren met een migratieachtergrond
Uit cijfers van het CBS blijkt dat ongeveer twaalf van de Nederlandse bevolking in 2016 een niet-westerse migratieachtergrond had.** Van belang voor de verkenning is dat deze groep inwoners relatief jong is.*** In 2016 had bijna 25 procent van de studenten in een universitaire bachelor een westerse migratieachtergrond, ongeveer tien procent had een niet-westerse migratieachtergrond****. In het hbo was dit respectievelijk vijftien procent en twaalf procent. Wanneer gekeken wordt hoe het studiesucces van studenten met een migratieachtergrond zich verhoudt tot de totale groep, valt op dat het succes van studenten met een migratieachtergrond gemiddeld lager is*****. Zowel in het hbo als op het wo halen gemiddeld minder studenten met een migratieachtergrond een diploma binnen de nominale duur van de opleiding plus één jaar.

* CPB (2019) Jongeren met afstand tot de arbeidsmarkt in beeld. Kwantitatieve analyse uitgevoerd op verzoek van de IBO-werkgroep Jongeren met afstand tot de arbeidsmarkt.
** CBS (2016) Bevolking naar migratieachtergrond.
*** CBS (2018) Monitor Brede Welvaart.
**** Onderwijsinspectie (2018) De Staat van het Onderwijs 2018.
***** Idem Onderwijsinspectie (2018), De Staat van het Onderwijs 2018.

Jongeren met een arbeidshandicap*

Ongeveer 470 duizend jongeren hebben een arbeidshandicap: van 15 tot 25 jaar namelijk 195 duizend en van 25 tot 35 jaar circa 274 duizend.** Deze jongeren hebben te maken met hun eigen kansen en knelpunten. Dit betreft zowel hun mogelijkheden op de arbeidsmarkt en de ondersteuning die hierbij vanuit de overheid en werkgevers gewenst is, als hun toegang tot de reguliere woningmarkt en hun aanvullende medische kosten.*** De overheid voert vaak specifiek beleid met betrekking tot deze jongeren, vooral in de arbeidsmarkt- en sociale regelgeving zijn er de afgelopen jaren veel wijzigingen doorgevoerd.

* Om deze groep jongeren aan te duiden volgt SER in principe de gehanteerde bron. Hierdoor kunnen de termen 'arbeidshandicap' en 'arbeidsbeperking' door elkaar gebruikt worden in de tekst.
** CBS, Statline, Arbeidsdeelname; arbeidsgehandicapten 2015-2017,
*** Verwey-Jonker Instituut (2019) Een actueel perspectief op kinderen en jongeren met een chronische aandoening in Nederland. Omvang, samenstelling en participatie.

1.4 Opzet verkenning: mijlpalen als structuur

De verkenning is opgebouwd aan de hand van de belangrijkste mijlpalen die veel jongeren doormaken in hun leven naar volwassenheid. Die mijlpalen ziet men terug in de hoofdstukindeling: 'Vervolgopleiding' (hoofdstuk 2), 'Aan het werk en ondernemen' (hoofdstuk 3), 'De eerste (eigen) woning' (hoofdstuk 4) en 'Een eigen gezin starten' (hoofdstuk 5). Dit levensloopperspectief komt grofweg overeen met de aanpak die het CBS hanteerde in zijn publicaties over de levensloop van twintigers in 2015 en 2019.[16] De gehanteerde indeling van mijlpalen was daar: uithuisgaan, niet onderwijsvolgend, heeft vast werk, heeft een vaste relatie, heeft een koopwoning, en heeft kinderen. De mijlpalen of de bijbehorende levensfases worden uitgewerkt en uitgebreid beschreven in de hoofdstukken 2 tot en met 5. Vanuit het levensloopperspectief bevinden jongeren zich eerst in de levensfase waarin een vervolgstudie wordt gestart tot uiteindelijk in de levensfase waarin een gezin wordt gevormd. Vaak verloopt het chronologisch: de vervolgstudie is de eerste mijlpaal en de gezinsvorming is de laatste mijlpaal. Daartussenin bevinden zich vanzelfsprekend nog meer mijlpalen en de mijlpalen hebben een duidelijk onderling verband. De verkenning hanteert het levensloop-perspectief vanuit praktische overwegingen. Het SER Jongerenplatform wil benadrukken dat er jongeren (zullen) zijn die bepaalde levensfases niet (kunnen of willen) doormaken – bijvoorbeeld gezinsvor-

16 CBS (2019) Mijlpalen twintigers schuiven op; CBS (2015) Het dynamische leven van twintigers; Te Riele & Harmsen (2015) Relatievorming van twintigers; Souren (2015) Het werkende leven van twintigers; Van der Valk (2015) De leefomgeving van twintigers.

ming, of een andere chronologie doorleven – door bijvoorbeeld hun vervolgstudie te starten na een aantal werkjaren. In de praktijk is er een grote differentiatie, en het SER Jongerenplatform wil het levensloopperspectief niet normatief hanteren.

Figuur 1.1 laat zien dat het bereiken van de mijlpalen onder de huidige generatie Nederlandse jongeren een bepaald patroon kent. Uit CBS-onderzoek blijkt dat de meerderheid van de jongeren hun vervolgonderwijs hebben verlaten op 24-jarige leeftijd. Dit is een logisch gevolg van de gemiddelde duur van een opleiding. Ook woont meer dan de helft van de jongeren op 23-jarige leeftijd niet meer in het ouderlijk huis. Op de arbeidsmarkt ligt het omslagpunt naar het hebben van een vaste baan op 27-jarige leeftijd. Daarvoor staan jongeren nog deels in hun studentenleven of hebben moeite een vaste baan te vinden. Op 28-jarige leeftijd heeft de meerderheid van de jongeren een vaste relatie; hij of zij woont samen of is getrouwd. Daarna blijken er enkele jaren nodig te zijn om zekerheid te verkrijgen over de relatie en de financiële positie. Vervolgens zetten jongeren de stap naar de nieuwe mijlpalen. Vanaf 28 jaar heeft een meerderheid van de jongeren een koophuis en meer dan twee op de drie jongeren krijgen hun eerste kind na hun dertigste levensjaar.

Figuur 1.1 **Presentatie 'Mijlpalen schuiven op, het twintigerleven verandert.'**

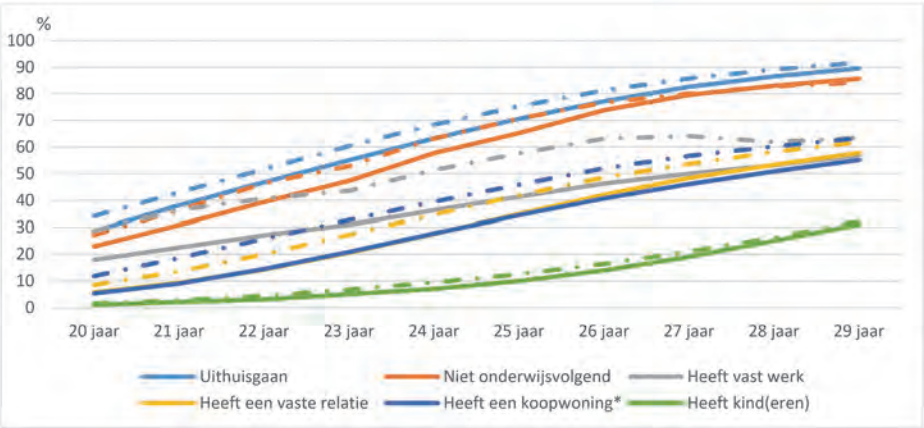

bron: CBS, 2019

Volgens het CBS behaalt de huidige generatie jongeren een aantal mijlpalen duidelijk *later* dan de generatie van tien jaar terug. Meestal is een mijlpaal één jaar opgeschoven, maar soms meer. De leeftijd waarop meer dan de helft van de jongeren vervolgonderwijs heeft afgerond is verschoven van 23 jaar naar 24 jaar. De meerder-

heid met een vaste relatie is ook een jaar verlaat, van 27 jaar naar 28 jaar. De grootste, meest in het oog springende verschuiving ziet het CBS bij het hebben van een vaste baan. Dit omslagpunt ligt nu drie jaar later, namelijk op 27 jaar ten opzichte van 24 jaar voorheen.[17]

Het CBS legt een onderling verband tussen de opschuivende mijlpalen. Doordat jongeren langer onderwijs volgen, betreden zij ook logischerwijs op latere leeftijd de arbeidsmarkt. Daarnaast wordt een verband gelegd tussen de latere koop van een eigen woning en de bemoeilijkte situatie op de huizenmarkt.[18] In deze verkenning wordt verder gekeken in hoeverre de (veranderde) sociaaleconomische positie van jongeren invloed heeft op het moment van bereiken van de mijlpalen en welke kansen en knelpunten er bestaan voor jongeren.

1.5 Karakter en methodiek verkenning

Dit rapport heeft nadrukkelijk een verkennend karakter, gericht op het signaleren van aandachtspunten voor beleid. Er wordt verkend:

1. in hoeverre Nederlandse jongeren zich voldoende toegerust voelen om zich te kunnen ontplooien en om een zelfstandig bestaan op te bouwen (subjectieve situatie); en
2. in hoeverre deze beelden onder jongeren overeenstemmen met de feitelijke situatie.

Aanpak

Om het beeld van jongeren op landelijk niveau in kaart te brengen, heeft het SER Jongerenplatform het onderzoeksbureau Kantar Public verzocht om een representatieve enquête af te nemen.[19] De uitkomsten van deze enquête zijn verwerkt in de verkenning. Bijlage 2 bevat een samenvatting en onderzoeksverantwoording. Daarnaast is gebruik gemaakt van openbare enquêteresultaten van bijvoorbeeld het SCP, het CBS, de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden, de Nationale Studenten, het EenVandaag Opiniepanel en het marktonderzoeksbureau Motivaction.

Om op meer persoonlijk niveau het beeld te begrijpen, heeft het SER Jongerenplatform vier dagdelen gesprekken gevoerd met mbo-studenten (Drenthe college), hbo-studenten (Hogeschool Utrecht), wo-studenten (Universiteit Utrecht), jonge onder-

17 CBS (2019) Mijlpalen twintigers schuiven op.
18 CBS (2018) Levensverwachting stijgt minder hard in Nederland en EU.
19 Kantar Public (2019) Ontplooiingskansen voor jongeren. Een onderzoek naar de ontplooiingskansen voor jongeren van 16-34 jaar en ervaren knelpunten.

nemers (Jong Management RijnGouwe) en jonge werkenden (Jong AWVN-netwerk). De opgedane kennis is ook verwerkt in de verkenning, namelijk in de kaders die in de hoofstukken zijn geplaatst en in de aandachtspunten en de conclusie.

Om de feitelijke situatie van jongeren vast te stellen, heeft het SER Jongerenplatform vooral gebruik gemaakt van statistieken van het CBS, het SCP, het CPB en het Nibud en literatuuronderzoek in den brede, zoals gewoonlijk bij een SER-verkenning. Daarnaast heeft het secretariaat zoals verzocht gebruik gemaakt van de kennis en inzichten van het interdepartementaal beleidsonderzoek 'Jongeren met een afstand tot de arbeidsmarkt'. Er is afstemming geweest tussen het SER-secretariaat en het IBO-secretariaat.

De verkenning biedt aandachtspunten voor een maatschappelijke discussie over de toekomstpositie van nieuwe generaties. Dit rapport gaat een slag dieper dan eerdere onderzoeken naar de inkomenspositie van jongeren ten opzichte van ouderen. Er wordt een bredere analyse gemaakt, waarbij aandacht is voor de maatregelen die de overheid nam tijdens en in de nasleep van de economische crisis van 2008-2012 ten behoeve van de overheidsfinanciën. Het zijn vaak verwachtingen over de (samenloop van de) gevolgen van de crisismaatregelen die aanleiding zijn voor de zorgen over het financieel-economisch toekomstperspectief van Nederlandse jongeren – die 'de verliezers' van de crisis zouden zijn.[20] Deze verkenning brengt in kaart in hoeverre dit beeld enkele jaren na de crisismaatregelen voor jongeren werkelijkheid is.

Deze SER-verkenning brengt geen beleidsmaatregelen in kaart. Wel worden aanbevelingen voor toekomstig beleid benoemd om de ontplooiingskansen van jongeren te vergroten en om de mogelijkheid van jongeren om een zelfstandig bestaan op te bouwen te verbeteren. De toegevoegde waarde van dit rapport ligt vooral in het schetsen en het erkennen van een breder beeld. Bij de beschouwing van de startpositie van kwetsbare groepen – meer specifiek met een migratieachtergrond of een arbeidshandicap – is de vraag in hoeverre hun structureel slechtere positie, dus ook als volwassene, op jonge leeftijd (al) vorm krijgt. Het gaat hierbij niet om het vergelijken van kwetsbare groepen op een vroegere en een latere leeftijd.

20 Smulders, S. & Van den Bossche, S. (2018) De winnaars en verliezers van de economische crisis. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, 34(2).

Prestatiedruk en psychische klachten

In deze verkenning besteedt het SER Jongerenplatform expliciet aandacht aan de rol die prestatiedruk en psychische klachten spelen onder jongeren. In de verkenningsaanvraag wordt ook verzocht of het SER Jongerenplatform zich kan buigen over de rol die prestatiedruk en psychische klachten een rol spelen onder jongeren – zowel tijdens de onderwijsfase als gedurende het werkzame leven en hoe zich dit verhoudt tot de verschillende life events en voorzieningen. In de komende hoofdstukken zal specifiek worden gekeken naar de bijkomende mentale druk per mijlpaal of levensfase.

Jongeren zijn een risicogroep

In zijn algemeenheid kan worden gezegd dat het thema prestatiedruk en psychische klachten een rol speelt tijdens de hele levensloop. De bespreking en beoordeling ervan vergt daarbij nuance. In Nederland hebben jongeren, zeker tot 35 jaar, volgens het CBS een hoger persoonlijk welzijn dan gemiddeld.* Zij geven hun gezondheid, vertrouwen in instituties en veiligheid hogere cijfers dan ouderen. Maar het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) waarschuwt dat er steeds meer stressfactoren ontstaan die (vooral) de mentale druk op jongeren en jongvolwassen vergroten, zoals een toenemende prestatiedruk en rol van technologie in het dagelijks leven, met name social media.** De Raad voor de Volksgezondheid concludeert ook dat, hoewel mentale druk op veel verschillende manieren kan worden gemeten, de rode draad is dat jongvolwassenen prominent terugkomen in de groeiende groep mensen die mentale druk als een probleem ervaren.*** Het probleem moet enerzijds niet te groot gemaakt worden, aangezien er grote diversiteit onder jongvolwassenen bestaat. Anderzijds versterken maatschappelijke verwachtingen, institutionele factoren en concrete beleidskeuzes van (onder andere) de overheid de mentale druk. Het SCP stelt dat, als gevolg van de algemeen meer flexibeler wordende samenleving, 63 procent van de Nederlanders zich in het dagelijks leven 'gejaagd' voelt en 17 procent zich 'vaak gejaagd'. Hoewel de cijfers al tien jaar stabiel zijn, blijkt dat jongeren (18 tot 34 jaar) zich het meest opgejaagd voelen.****

* CBS (2018) Monitor Brede Welvaart 2018.
** RIVM (2018) Volksgezondheid Toekomstverkenning 2018.
*** Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2018) Over Bezorgd, p.23.
**** SCP (2018) Burgerperspectieven 2018 | 4.

Prestatiedruk is hoog
Uit de Gezondheidsenquête van het CBS blijkt 8,3 procent van de 12- tot 25-jarigen tussen 2015 en 2017 psychisch ongezond te zijn. Dit is een stijging van 1,4 procentpunt ten opzichte van de periode 2005-2007.* Volgens het RIVM ervaart 78 procent van de jongeren een hoge prestatiedruk. Dit bleek ook uit onderzoek van het EenVandaag Opiniepanel: ruim zes op de tien jongeren (18 tot 38 jaar) ervaren in hun leven veel stress. Vooral jonge millennials (18 tot 25 jaar) hebben hier last van, het gaat om 76 procent. Daarbij gaat het ook om zelfopgelegde prestatiedruk: 50 procent van de jongeren verwacht in hun carrière op te klimmen tot de hoogste posities in de sector, 58 procent verwacht minimaal bovenmodaal te gaan verdienen en 54 procent geeft aan het hun eigen schuld te vinden als ze falen in hun carrière.**

Uitkomsten enquête Kantar Public
Ook uit de belevingsenquête blijkt dat Nederlandse jongeren last hebben van psychische druk. Van de ondervraagden geeft 21 procent aan het (helemaal) eens te zijn met de stelling "Ik heb het gevoel dat ik het te druk heb". De belangrijkste redenen voor ervaren drukte zijn dat wat men op een dag moet doen teveel tijd kost (74 procent), het niet kunnen voldoen aan de eigen verwachtingen (43 procent) en het niet kunnen voldoen aan de verwachtingen van anderen (13 procent).

* CBS (2018) 1 op de 12 jongeren is psychisch ongezond.
** EenVandaag (2018) Onderzoek: veel stress onder millennials.

Relatie met eerdere SER-rapporten
De verkenning bouwt deels voort op eerdere SER-publicaties. Het advies *Leren in het hoger onderwijs van de toekomst* (2015) bevatte aanbevelingen ter verbetering van het hoger onderwijs, waaronder het vergemakkelijken van de doorstroom tussen onderwijsniveaus en de vervanging van de prestatieafspraken door kwaliteitsafspraken. De publicaties *Maak baan voor een nieuwe generatie* (2013), *Discriminatie werkt niet!* (2014) en *Studiebegeleiding en loopbaanoriëntatie voor een kleurrijke generatie* (2015) signaleerden dat de typische onderwijsroute van jongeren met een niet-westerse allochtone achtergrond resulteert in een gemiddeld zwakkere positie op de arbeidsmarkt. De verkenning *Een werkende combinatie* (2016) signaleerde dat de combinatie van werk, onderwijs en zorg voor een deel van de jongeren leidt tot stress en burnoutklachten, en voor vooral jonge vrouwen leidt tot minder kansen op de arbeidsmarkt. Om deze effecten tegen te gaan adviseerde de SER onder meer het starten van dag-arrangementen voor schoolgaande kinderen en het vergroten van de zeggenschap van werknemers over hun werktijden. Het advies *Leren en ontwikkelen tijdens de loopbaan* (2017) agendeert onder meer het probleem dat werknemers in flex-

banen (waaronder relatief veel jongeren) minder kansen hebben op bijscholing. In *Toekomstgericht beroepsonderwijs* (twee delen, 2016–2017) adviseert de SER de terugloop in het aantal bbl-studenten[21] een halt toe te roepen en de positie van het MBO te versterken.

1.6 Leeswijzer

De hoofdstukken 2 t/m 5 volgen de structuur van de vier mijlpalen 'vervolgopleiding', 'aan het werk en ondernemen', 'de eerste (eigen) woning' en 'een eigen gezin starten'. Aan het einde van de ieder hoofdstuk wordt aan de hand van de drie kernbegrippen uit de hoofdvraag ('toegerust', 'ontplooien' en 'zelfstandig bestaan') bepaald in hoeverre er voor jongeren kansen, knelpunten of belemmeringen bestaan. In hoofdstuk 6 wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag van de verkenning. Vervolgens formuleert het SER Jongerenplatform aanbevelingen voor toekomstig beleid.

21 De Inspectie voor het Onderwijs rapporteert dat het aantal bbl-studenten in de afgelopen jaren weer stijgt. In 2018/2019 volgt bijna 24 procent van de mbo-populatie een bbl-opleiding, twee procentpunten meer dan in 2017/2018. Een dergelijke verschuiving hoort bij een aantrekkende arbeidsmarkt. Vooral in de techniek en zorg en welzijn, waar veel werk is, nam het aandeel bbl-studenten toe. Bron: Staat van het Onderwijs 2019.

2 Vervolgopleiding

In het kort

- In de internationale context scoort Nederland goed wat betreft kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid van het onderwijs. Kansen op deelname aan hoger onderwijs zijn eerlijk verdeeld over verschillende groepen.
- Niettemin zijn ontwikkelingen zichtbaar die leiden tot meer selectie en daarmee een afnemende toegankelijkheid van het (hoger) onderwijs.
- De invoering van het leenstelsel heeft invloed op verschillende aspecten van het leven van studenten, nu en later. Het bepaalt onder meer de keuze van jongeren om al dan niet op kamers te gaan en er is een relatie tussen de mentale druk die studenten ervaren en het leenstelsel.
- De doorstroom binnen het onderwijs neemt af. Verbreding binnen het wo-onderwijs is moeilijker geworden, nu een tweede studie niet meer door de overheid wordt bekostigd.
- Het aantal studenten dat op kamers gaat, is sinds de invoering van het leenstelsel significant gedaald. Studerende jongeren verlaten nu (ruim) een jaar later het ouderlijk huis.
- De druk op de studentenhuisvestingsmarkt is zeer groot en zal bij ongewijzigd beleid nog groter worden, mede door de toename van internationale studenten en de slechte doorstroom vanuit de studentenhuisvesting naar de reguliere woningmarkt.
- Een groot deel van het inkomen van studenten die wel op kamers gaan, wordt besteed aan woonlasten. Desondanks zijn de inkomsten en uitgaven bij 80 procent van de studenten in evenwicht, een groot deel van de studenten heeft echter wel een (hoge) studieschuld opgebouwd.
- Studenten ervaren hun kans op stage als overwegend goed, hier is echter wel nog een behoorlijke slag te maken. Met name de begeleiding bij het zoeken naar stages in het hoger onderwijs kan beter volgens de studenten. Bijzondere aandacht verdient het gebrek aan stageplaatsen voor verpleegkundestudenten bij ziekenhuizen.
- Stagediscriminatie komt nog steeds voor bij mbo- en hoger-onderwijsstudenten.
- Over het algemeen zijn bedrijven en studenten positief over de stage, maar laatstgenoemden geven wel aan dat tijdens hun stage de focus te veel lag op werken in plaats van studeren.
- Zorgwekkend is de toenemende prestatiedruk en de toename van psychische klachten specifiek onder studenten.

2.1 Inleiding

De stap van de middelbare school naar een vervolgstudie is voor veel de jongeren de eerste mijlpaal op weg naar een volwassen en zelfstandig leven. Dit begint bij de studiekeuze. Veel meer dan de keuze van een vakkenpakket op de middelbare school is dit een moment waarop jongeren bepalen hoe zij zich als persoon willen toerusten, ontplooien en wat voor soort carrière zij willen. Daarnaast markeert de studietijd ook het moment waarop veel jongeren zelf in hogere mate verantwoordelijkheid gaan dragen voor hun eigen leven: de vervolgopleiding neemt studenten minder bij de hand, de controle van ouders neemt af en jongeren krijgen eigen financiële en administratieve verantwoordelijkheden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het onderhouden van communicatie met de onderwijsinstelling, het aangaan van studieleningen en het afsluiten van een zorgverzekering.

Een vervolgstudie betekent voor veel jongeren ook wennen aan een nieuwe omgeving, waarin zij zich moeten leren oriënteren en een nieuw netwerk moeten opbouwen. Dit geldt helemaal voor het aanzienlijke deel van de jongeren die hierbij ook het ouderlijk huis verlaten. Zij moeten vaak wennen aan het leven in een nieuwe stad en het samenwonen met huisgenoten. En ook hierbij komt een hoop verantwoordelijkheden kijken, zoals het betalen van huur en het onderhouden van een eigen huishouden. Zo wordt tijdens de studie aan alle vier de SCP-kapitaalvormen[1] gebouwd: economisch kapitaal (opleiding, vaardigheden), maar ook sociaal kapitaal (netwerk), cultureel kapitaal (taal, communicatie, reputatie) en persoonskapitaal (fysiek, mentaal). Het is een belangrijke fase voor de vraag in hoeverre jongeren voldoende *toegerust* worden, zich kunnen *ontplooien* en een *zelfstandig bestaan* aanleren. De overheid stimuleert deze kansen beleidsmatig door knelpunten met betrekking tot het benodigd economisch kapitaal te verminderen (onder andere verlaagd wettelijk collegegeld, ov-kaart, studiefinanciering, onderwijsinvesteringen, vergroten toegankelijkheid).

In Nederland studeren ongeveer 1,2 miljoen mensen, van wie het grootste deel jongere is. De deelname van jongeren aan voltijds- en deeltijdsonderwijs steeg sinds de eeuwwisseling behoorlijk. Het (langer) volgen van vervolgonderwijs is een belangrijke reden waarom jongeren steeds later de arbeidsmarkt betreden.[2]

1 SCP (2014) Verschil in Nederland, Hoofstuk 10.
2 CPB (2018) Arbeidsparticipatie, CPB Notitie op verzoek van het ministerie van SZW.

De studentenpopulatie is behoorlijk divers. Relatief studeert 40 procent van de studenten aan het mbo, 37 procent aan de hogeschool en 22 procent aan de universiteit. Tabel 1 geeft een beeld van de samenstelling van de studentenpopulatie.

Tabel 2.1 **Studenten per opleidingsniveau, jaargang 2017/2018.**

		Onderwijsniveau			
		mbo niv. 1-2	mbo niv. 3-4	hbo	wo
Totaal		96834	391275	452690	280114
Geslacht	Man	63%	50%	49%	49%
	Vrouw	37%	50%	51%	51%
Achtergrond	Nederlands	61%	76%	73%	65%
	Westers	6%	6%	11%	20%
	Niet-westers	32%	18%	16%	15%

Bron: CBS

In het mbo kan een uitsplitsing gemaakt worden naar de twee verschillende leerwegen: de beroepsbegeleidende leerweg (bbl), waarbij de studie geïntegreerd wordt met een leer-werktraject bij een werkgever, en de beroepsopleidende leerweg (bol), waarbij de student niet in dienst is van een bedrijf, en meer klassikaal onderwijs volgt. Van de 488.109 mbo-studenten volgde ongeveer een kwart een bbl-opleiding en driekwart een bol-opleiding. In het schooljaar 2018/2019 volgt bijna 24 procent van de mbo-populatie een bbl-opleiding, een stijging van 2 procentpunten ten opzichte van een jaar eerder. Naast de Nederlandse studenten studeert er ook een groot aantal internationale studenten aan Nederlandse instellingen, met name in het hbo (33.200) en wo (54.406).[3]

Jongere generaties zijn gemiddeld hoger opgeleid dan oudere generaties.[4] Vooral jongeren van 30 tot en met 34 jaar zijn relatief hoog opgeleid: iets meer dan 47 procent van de bevolking 30 tot 34 jaar in 2017 heeft een diploma van het hoger onderwijs. Jonge vrouwen volgen al decennia vaker hoger onderwijs dan jonge mannen.[5]

3 Nuffic (2018) Incoming student mobility in Dutch higher education 2017-2018, p.5.
4 CBS (2018) Monitor Brede Welvaart.
5 SCP (2018) Emancipatiemonitor 2018.

In het mbo zijn vrouwen oververtegenwoordigd in niveau 4, terwijl mannen meer dan gemiddeld de entreeopleiding of niveau 2 of 3 volgen. In het hbo en wo is meer dan de helft van studenten vrouw.

In 2017 was voor het eerst het aandeel hoogopgeleiden onder vrouwen met 35 procent hoger dan onder mannen (34 procent).[6] Bij de 45-plussers is het aandeel hoogopgeleiden nog wel groter voor mannen dan voor vrouwen. In figuur 2.1 is de spreiding van opleidingsniveau van de Nederlandse beroepsbevolking te zien. Wanneer de categorieën laag-, middelbaar en hoogopgeleid gehanteerd worden, is de spreiding 29 procent, 40 procent en 30 procent.

Figuur 2.1 **Onderwijsniveau bevolking 15 tot 75 jaar**

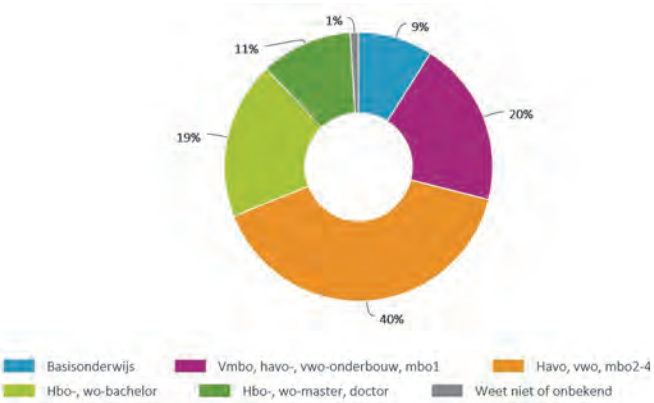

Bron: CBS

2.2 Het volgen van de gewenste opleiding

Om zich te kunnen ontplooien is het van belang dat jongeren een opleiding kunnen kiezen en volgen, die het best aansluit bij hun talenten en capaciteiten. Het behalen van een diploma is ook bepalend voor de werkkansen na afstuderen. Bij de keuze voor een opleiding speelt een aantal factoren een rol, bijvoorbeeld interesse in het onderwerp, carrièreplannen en verwachte werkkansen, maar ook maar ook locatie en kosten van de opleiding spelen een rol. De afweging tussen deze factoren kan uiteindelijk alleen gemaakt worden door de jongere zelf. Het is daarom belangrijk dat jongeren in grote mate de kans hebben om hun studiekeuzes naar eigen

6 CBS (2018) Bevolking; onderwijsniveau; geslacht, leeftijd en migratieachtergrond.

inzicht te maken. Daarbij speelt zowel de toegankelijkheid van opleidingen als de algemene mogelijkheid tot doorstroom naar een nieuwe opleiding een rol.

2.2.1 Vormen van selectie

Over het algemeen scoort Nederland goed op het gebied van de toegankelijkheid van het onderwijs. Uit internationaal vergelijkend onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat een hoog percentage van de Nederlandse jongeren tussen achttien en 22 jaar (58 procent) deelneemt aan het hoger onderwijs. Ook zijn de kansen op deelname aan het hoger onderwijs in Nederland relatief eerlijk verdeeld over verschillende groepen. Het inkomen van de ouders is in Nederland veel minder belangrijk voor deelname aan het hoger onderwijs dan in de meeste andere welvarende landen. De deelname van vrouwen aan het hoger onderwijs is ook hoog, en overstijgt de deelname van mannen.[7]

Uit onderzoek van de OESO blijkt dat de kansenongelijkheid in het onderwijs in Nederland in internationaal perspectief niet opvallend groot is.[8] Toch is er ook in Nederland een aantal ontwikkelingen zichtbaar, met name in het hoger onderwijs, dat leidt tot meer selectie en daarmee een afnemende toegankelijkheid.[9] Hieronder worden enkele ontwikkelingen beschreven.

De studiekeuzecheck

Met de toegenomen aandacht voor studiesucces en rendement is in 2014 landelijk voor het hoger onderwijs de studiekeuzecheck ingevoerd. Idee achter de studiekeuzecheck is dat aspirant-studenten een weloverwogen keuze maken voor een te volgen opleiding. Ook opleidingen die geen bijzondere toelatingseisen stellen hebben het recht om een studiekeuzecheck of matching verplicht te stellen voor aankomende studenten. In dit proces beoordeelt de instelling de geschiktheid van de student voor de gekozen opleiding. Hoe zij dit doen is aan de instelling zelf. Aspirant-studenten die zich na 1 mei van het betreffende jaar aanmelden of zonder geldige reden niet meedoen met de studiekeuzecheck verliezen hun toelatingsrecht en worden ‘toelaatbaar’. Dat betekent dat de instelling mag bepalen of de student wordt toegelaten. De aspirant-student die zich uiterlijk op 1 mei heeft aangemeld, heeft toelatingsrecht ongeacht het advies. Deze student kan er dan bij een negatief oordeel voor kiezen om toch aan de opleiding te beginnen. Wel is de verwachting

7 Bron voor de voorgaande informatie: United Nations, https://www.education-inequalities.org (9 januari, 2019). Data uit 2014.
8 OESO (2018) Education at a Glance.
9 De toegankelijkheid van het middelbaarberoepsonderwijs staat in veel mindere mate ter discussie.

van instellingen dat er enig sturend vermogen uitgaat van deze studiekeuzecheck, anders zou het immers geen zin hebben om dit instrument in te zetten.[10]

Selectie voor mbo

De Wet vroegtijdige aanmelddatum voor en toelatingsrecht tot het mbo (wet toelatingsrecht) is ingevoerd in augustus 2017 en heeft als doel de aansluiting op en instroom in het mbo te verbeteren. De wet schrijft voor dat een mbo-student die zich voor 1 april heeft aangemeld, aangenomen moet worden. Daartegenover staat wel dat iedere student op de basisberoepsopleiding, de vakopleiding, de middenkaderopleiding en de specialistenopleiding in het eerste jaar een bindend studieadvies krijgt, bij een negatief advies wordt de overeenkomst tot onderwijs ontbonden. Bij beperkte opleidingscapaciteit mogen voor de toewijzing van de beschikbare plaatsen alleen niet-kwalitatieve criteria worden gehanteerd zoals loting of volgorde van aanmelding.[11] Ook zijn er enkele beroepsopleidingen waarvoor specifieke fysieke eisen gelden (met name kunst- en sportopleidingen) die aanvullende eisen mogen stellen.[12] Steeds meer mbo-opleidingen hanteren een studentenstop vanwege beperkte capaciteit, van deze fixusstudies is in tegenstelling tot het hoger onderwijs geen landelijk overzicht. De minister van OCW heeft te kennen gegeven dat dit overzicht na de zomer van 2019 beschikbaar komt.[13]

Uit voorlopig onderzoek van de Keuzegids blijkt dat bij 42 van de 61 bekeken mboinstellingen een numerus fixus wordt gehanteerd. Bij 25 instellingen geldt het criterium ‘wie het eerst komt, het eerst maalt’, bij zeven instellingen wordt geloot. Door de eerste selectiemethode moeten studenten zich zo snel mogelijk inschrijven om hun concurrentie voor te blijven, met als gevolg dat het gevaar bestaat dat jongeren overhaast hun studiekeuze maken.[14] De studenten kunnen zich wel voor meerdere beroepsopleidingen tegelijk inschrijven en een vroege aanmelding geeft de studenten de mogelijkheid om nog van keuze te veranderen. De eerste rapportage van de evaluatiemonitor van de wet toelatingsrecht doet nog geen uitspraken over de realisatie van de doelstellingen van de wet. Een tweede rapportage wordt verwacht aan het einde van 2019.[15]

10 Research Ned (2016) Studiekeuzecheck.
11 Wet vroegtijdige aanmelddatum voor en toelatingsrecht tot het mbo.
12 Regeling aanvullende eisen toelating middelbaar beroepsonderwijs (Bijlage behorende bij artikel 2, eerste lid).
13 Min. OCW (9 juli 2019), Aanbieding eerste rapportage monitor Toelatingsrecht mbo (kamerbrief aangeboden door minister Van Engelshoven).
14 Keuzegids, ‘Gevaar voor overhaaste studiekeuze in mbo’, geraadpleegd op 7 mei 2019.
15 KBA Nijmegen, ECBO, Vrije Universiteit (2019) Evaluatie en monitoring wet vroegtijdige aanmelddatum en toelatingsrecht mbo.

Selectie voor bachelor studies met een numerus fixus (hbo en wo)

Sinds het studiejaar 2017/2018 is de loting voor opleidingen met een numerus fixus afgeschaft.[16] In plaats van selectie op basis van een loting moeten de opleidingen nu op inhoudelijke gronden bepalen welke studenten zij aannemen. Opleidingen hebben veel vrijheid om hun selectiebeleid zelf vorm te geven, wat de kans op toelating per onderwijsinstelling verschillend maakt.

De toelating tot een opleiding op basis van selectie is niet onomstreden. Zo volgt uit onderzoek dat bij opleidingen waar geselecteerd wordt er nauwelijks aansluiting is op de leerdoelen van een opleiding. Dat is problematisch omdat er studenten onterecht uitgeselecteerd worden die een opleiding wel succesvol hadden kunnen doorlopen.[17] De wijze van selecteren is dus van aanzienlijk belang voor de toegankelijkheid van opleidingen.

De afschaffing van het lotingssysteem heeft in ieder geval tot gevolg dat onderwijsinstellingen zich zorgen maken over de samenstelling van de studentenpopulatie. Opleidingen geven aan dat studenten die geselecteerd zijn door middel van decentrale selectie het over het algemeen beter doen, vooral in het eerste jaar. De uitval is kleiner en studenten van sommige fixusopleidingen halen hogere cijfers. Tegelijkertijd wordt aangeven dat opleidingen zorgen hebben over de dalende diversiteit van hun instroom. Bij technische opleidingen is er sprake van een ondervertegenwoordiging van Nederlandse studenten. Bij andere opleidingen, in het wetenschappelijk onderwijs, worden vooral ‘brave witte meisjes’ geselecteerd.[18] Ook blijkt uit de onderzoeken van ResearchNed en de Inspectie van het Onderwijs dat eerste generatie studenten minder vaak het volgen van een numerus-fixusopleiding overwegen dan studenten met hoger opgeleide ouders. Daarnaast twijfelt tussen de 14 procent en 18 procent van de ondervraagde jongeren of zij door de selectie zouden komen.[19] Er vindt dus zelfselectie plaats, wat gevolgen heeft voor de studentenpopulatie van numerus-fixusopleidingen.
Aan de andere kant heeft decentrale selectie mogelijk ook een positief effect op de toegankelijkheid van een deel van het hoger onderwijs. Volgend op de afschaffing is het percentage opleidingen met een numerus fixus in het hoger onderwijs namelijk

16 Het gaat hier om opleidingen in het hoger onderwijs. In het mbo zijn er weliswaar ook opleidingen met een maximaal aantal studenten, maar uit een steekproef blijkt dat toegang hier met name bepaald wordt op basis van moment van inschrijving (first come, first served).
17 Steenman (2018) Alignment of Admission, An Exploration and Analysis of the Links Between Learning Objectives and Selective Admission to Programmes in Higher Education.
18 ResearchNed (2018) Numerus fixus, selectie en kansengelijkheid in het wetenschappelijk onderwijs, p7.
19 ResearchNed (2017) Selectie & plaatsing bij numerusfixusopleidingen. De intentie tot deelname, de deelname aan de selectie en de uitslag in relatie tot achtergrondkenmerken, p. 19.

gedaald van 11 procent tot 6 procent.[20] Alhoewel het dus gaat om een relatief klein percentage van de opleidingen zijn dit wel vaak juist opleidingen die uitzicht bieden op een hoog inkomen en/of hoge sociaal-maatschappelijke status. Voorbeelden van deze opleidingen zijn (dier)geneeskunde, kunstmatige intelligentie en bouwkunde.

Doorstroom naar master

Vanaf het studiejaar 2014/2015 is het recht om op basis van een wo-bachelor zonder verdere toelatingseisen door te stromen naar een aansluitende master afgeschaft. Hier mogen instellingen nu eigen aanvullende eisen stellen voor toelating, bijvoorbeeld wat betreft eindcijfers, motivatie of capaciteiten.[21] Er zijn signalen die kunnen duiden op een verminderde toegankelijkheid van het hoger onderwijs als gevolg van deze maatregel. De volgende ontwikkelingen maken dit duidelijk:

- het aantal selecterende masters neemt toe;
- de afname van de totale doorstroom van bachelorgediplomeerden naar de master zet verder door;
- het aandeel bachelorgediplomeerden dat een tussenjaar neemt, blijft stijgen.

Het begrip selectie leidt in de praktijk tot verwarring. Afhankelijk van de gehanteerde definitie geldt dit voor 10 procent tot 40 procent van de opleidingen. Opleidingen maken daarbij vaak onderscheid tussen groepen studenten, vooral aan hbo-studenten en buitenlandse studenten stellen ze vaak aanvullende eisen. Uitgangspunt is wel dat elke bacherlorgediplomeerde altijd de mogelijkheid moet hebben om ergens in Nederland een relevante master te volgen.[22] Deze maatregel heeft tot veel maatschappelijke discussie geleid omdat de angst bestond dat het aantal vrij toegankelijke masters dusdanig beperkt zou worden dat deze masters als een soort afvoerputje zouden gaan functioneren voor studenten die nergens anders aangenomen werden.[23]

De Inspectie van het Onderwijs heeft om alertheid verzocht met betrekking tot de ondervertegenwoordiging van bepaalde groepen studenten bij selecterende masters. Verschillen tussen subgroepen in de doorstroom naar selecterende masters zijn klein, maar deels vergelijkbaar met de verschillen tussen subgroepen bij de bacheloropleiding. Vanuit de groep vrouwelijke studenten, studenten met een Nederlandse of anderszins westerse achtergrond, studenten met hoogopgeleide ouders en studenten met ouders uit hogere inkomensgroepen stromen relatief

20 Inspectie van het Onderwijs (2018) De Staat van het Onderwijs, 2018, p.185.
21 Inspectie van het Onderwijs (2018) De master van jouw keuze? p.15.
22 Hierin worden door de taskforce Toelating master belangrijke stappen gezet.
23 NOS (2016) Studenten vrezen nieuwe regels voor masteropleiding, *https://nos.nl/op3/artikel/2080156-studenten-vrezen-nieuwe-regels-voor-masteropleiding.html* (29 februari).

meer studenten door naar een selecterende master dan uit overige groepen. Zelfselectie speelt een rol bij studenten die niet kiezen voor een selecterende master.[24]

Verengelsing van het onderwijs

Naast deze beleids-gedreven trends kan ook de maatschappelijke discussie over de verengelsing in het hoger onderwijs genoemd worden. In het collegejaar 2016/2017 was 20 procent van de universitaire bachelors en 69 procent van de universitaire masters exclusief Engelstalig. In het hbo waren deze cijfers respectievelijk 6 procent en 25 procent.[25] De Engelstaligheid van deze opleidingen heeft als voordeel dat ze de toegankelijkheid verhoogt voor het toenemende aantal internationale studenten. Daarnaast kunnen instellingen ook makkelijker experts uit het buitenland onderwijs laten verzorgen. Engelstaligheid kan een nadelig effect voor de toegankelijkheid van het hoger onderwijs hebben voor bepaalde groepen Nederlandse jongeren. Studies in het hoger onderwijs vereisen immers een hoog niveau van (abstracte) taalbeheersing, en veel jongeren zullen het Engels bij aanvang van hun studie (nog) niet op dat niveau beheersen. De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) waarschuwt dat dit probleem mogelijk in sterkere mate speelt bij jongeren uit lager opgeleide milieus, jongeren voor wie Nederlands een tweede taal is, en voor jongeren die willen doorstromen van het mbo naar het hbo.[26] Hierdoor kan naast de toegankelijkheid ook de emancipatoire functie van het onderwijs onder druk komen staan en wordt de tweedeling in de maatschappij vergroot. De verengelsing heeft ook gevolgen voor de arbeidsmarktpositie van afgestudeerden aan Engelstalige opleidingen. Wanneer zij de arbeidsmarkt betreden, zijn zij niet altijd voorbereid om makkelijk een baan te vinden op de Nederlandse arbeidsmarkt. Het SER Jongerenplatform vindt het wenselijk dat bij Engelstalige opleidingen aandacht is voor de arbeidsmarktpositie van alle studenten.

Vroegtijdige schoolverlaters

Elk jaar zijn er ruim 25.000 studenten die voortijdig hun opleiding verlaten. Dit is zorgelijk, aangezien de kans op werk zonder starkwalificatie significant lager is (zie volgend hoofdstuk). Binnen het mbo steeg het aandeel vroegtijdige schoolverlaters in 2016/2017 naar 5,2 procent. Een verklaring is de aantrekkende economie en krappere arbeidsmarkt, waardoor studenten zonder diploma door werkgevers worden weggeplukt.[27] Schoolgerelateerde problemen vormen desalniettemin in meerder-

24 Inspectie van het Onderwijs (2018) De master van jouw keuze?.
25 KNAW (2017) Nederlands en/of Engels?: Taalkeuze met beleid in het Nederlands hoger onderwijs, bijlage 4.
26 KNAW (2017) Nederlands en/of Engels?: Taalkeuze met beleid in het Nederlands hoger onderwijs, p.75-676.
27 Inspectie voor het Onderwijs (2019) De Staat van het Onderwijs, p.152.

heid de redenen voor schooluitval: studenten benoemen dat de opleiding inhoudelijk toch niet aan de verwachting voldeed of slecht was georganiseerd. Ongeveer eenderde van de uitvallers geven als belangrijkste aanleiding (geestelijke) gezondheidsproblemen of andere problemen op.[28] De Inspectie van het Onderwijs stelt: "Het voorkomen van voortijdige uitval door schoolgerelateerde oorzaken vraagt van instellingen een zorgvuldige intake en een goede loopbaanoriëntatie en -begeleiding tijdens de opleiding."[29] Er zijn instellingen die met brede domeinprogramma's jongeren de mogelijkheid bieden om in hun opleiding geleidelijk meer zicht te krijgen op het werkveld, hun competenties en belangstelling. Op basis van die inzichten kunnen ze de meest passende opleiding kiezen. Het blijft daarnaast belangrijk op tijd persoonlijke problemen bij studenten te signaleren, zodat zij goed worden doorverwezen naar hulpinstanties binnen en buiten de school.[30]

2.2.2 Betaalbaarheid

Het is belangrijk dat jongeren hun studie kunnen betalen en geen tot weinig geldzorgen hebben, omdat geldzorgen een nadelig effect (kunnen) hebben op de studie zoals concentratieverlies, verzuim en lagere cijfers.[31] In deze paragraaf wordt de (nieuwe) situatie in het wo, hbo en mbo bekeken.

Leenstelsel (hoger onderwijs)

De invoering van het nieuwe leenstelsel vond plaats in 2015. Met de invoering van dit leenstelsel is de basisbeurs voor studenten in het hoger onderwijs afgeschaft. Studenten met minder middelen kunnen nog wel aanspraak blijven maken op een aanvullende beurs. Het maximale bedrag is weliswaar verhoogd, maar nooit volledig ten opzichte van de afgeschafte basisbeurs. De terugbetaaltermijn voor de studielening is eveneens verhoogd, van 15 naar 35 jaar. Er zijn ook regelingen ingevoerd om ervoor te zorgen dat ex-studenten nooit meer dan 4 procent van hun inkomen zullen hoeven te besteden aan het aflossen van hun lening.

De invoering van dit leenstelsel betekende een belangrijke verandering in de financiële situatie van studenten in het hoger onderwijs. In 2018 heeft het CBS onderzocht in hoeverre deze wijziging invloed gehad heeft op de keuzes voor jongeren om te

28 Inspectie voor het Onderwijs (2019) De Staat van het Onderwijs, p.152.
29 Inspectie voor het Onderwijs (2019) De Staat van het Onderwijs, p.153.
30 Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (2018) Uitval zonder diploma: aanleiding, kansen en toekomstintenties.
31 NRC Handelsblad (2019) Als de student zijn studie niet meer kan betalen, https://www.nrc.nl/nieuws/2019/05/06/als-de-student-zijn-studie-niet-meer-kan-betalen-a3959287

gaan studeren en om op kamers te gaan.[32] Uit dit onderzoek volgt dat de invoering van het leenstelsel heeft geleid tot een daling in de doorstroom van havo naar het hbo. Deze daling correleert niet met sociaale-conomische verschillen onder havoleerlingen. Op de doorstroom van vwo-leerlingen naar het wetenschappelijk onderwijs heeft het leenstelsel volgens het CBS geen invloed gehad. De reden die zij aangeven voor deze relatief beperkte impact van de invoering van leenstelsel op de studiekeuzes van jongeren, is dat jongeren eigenlijk geen duidelijk alternatief hebben voor studeren. De verwachte baten van een studie wegen nog altijd op tegen de kosten.

Het leenstelsel heeft volgens hetzelfde onderzoek een grote invloed gehad op de keuze van jongeren om al dan niet op kamers te gaan. Het percentage studenten dat er na de afschaffing van de basisbeurs voor koos om op kamers te gaan is sterk gedaald. Van de thuiswonende studenten zegt 40 procent dan ook niet op zichzelf te gaan wonen omdat het financieel niet mogelijk is.[33]

Het CBS heeft begin dit jaar bekend gemaakt dat de totale studieschuld van studenten verder op loopt sinds de invoering van het leenstelsel. De gemiddelde studieschuld is opgelopen van 12.400 euro (2015) naar 13.100 euro in 2018. Daarnaast is het aantal studenten met een schuld opgelopen. In 2018 hadden 1,3 miljoen mensen een studieschuld, dat zijn 316.000 mensen meer dan begin 2015.[34]

In 2017 heeft de minister van OCW besloten vanaf het studiejaar 2018/2019 het collegegeld voor het eerste jaar van de studie te halveren. Doel van deze maatregel is om jongeren die vanwege de betaalbaarheid twijfelden om al dan niet in het hoger onderwijs te gaan studeren, toch over de streep te trekken.[35] Uit een recent gepubliceerde eerste evaluatie van deze maatregel blijkt vooralsnog niet dat deze maatregel de aantrekkelijkheid van het hoger onderwijs bijzonder heeft vergroot. Het lijkt een kleine positieve invloed gehad te hebben op de instroom van mbo'ers en jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond.[36] Zowel de minister van OCW als de onderzoekers van ResearchNed benoemen dat harde conclusies nog niet getrokken kunnen worden, mede gezien de korte periode waarin de evaluatie heeft plaatsgevonden.[37]

32 CBS (2018) Studeren en uit huis gaan nog haalbaar?
33 Nibud (2017) Handreiking Student en Financiën, p.11.
34 CBS (2019) Studieschulden, 2015-2018; ESB (2019) Studieschuld loopt verder op sinds invoering leenstelsel.
35 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2018) Rapport eerste onderzoek halvering collegegeld, Kamerbrief.
36 ResearchNed (2018) Halvering collegegeld: helpt het twijfelende studenten over de streep?
37 Brief minister van OCW aan Tweede Kamer d.d. 20 december 2018. Kamernummer 2018-2019, 34 911, K 3.

Europese context

Uit onderzoek van Eurydice (in opdracht van de Europese Commissie) naar de studiekosten en –financiering van het hoger onderwijs in 38 participerende Europese landen blijkt dat Nederland behoort tot de groep bestaande uit acht landen die relatief hoge studiekosten (tussen 1.001 – 3.000 euro) voor de eerste studiecyclus (bachelor) rekent. In achttien landen kost het studeren jaarlijks meestal 100 euro of minder, of zelfs helemaal niets, en in twaalf landen bedragen de studiekosten tussen de 101 en 1000 euro.
In drie landen betaalt men jaarlijks meer dan 3.000 euro.* De aanvullende beurs in Nederland gaat uit van de behoefte van de student aan publiekelijk gefinancierde ondersteuning en houdt daarbij mede rekening met zijn sociaal-economische achtergrond, meestal betreft dat het inkomen van de ouders. Dit is een van de drie in Europa voorkomende toewijzingsbenaderingen ('need-based grants'; voorkomend in 32 stelsels), naast de beurs die uitsluitend op het academische succes van de student is gebaseerd ('merit-based grants'; voorkomend in 22 stelsels) en de beurs die aan alle studenten wordt verschaft zonder bevoorrechting van specifieke categorieën ('universal grants'; voorkomend in 7 stelsels).** Van de landen met "need-based"-beurzen heeft Nederland een relatief groot aandeel studenten dat daarvan gebruik maakt, tevens is de aanvullende beurs in vergelijking met de andere landen hoog.*** Desalniettemin blijkt het Nederlandse hoger-onderwijsstelsel in vergelijking met andere landen hoge studiekosten en lage beurzen te behelzen.**** Publiekelijk gesubsidieerde studentenleningen bestaan in ongeveer tweederde van alle Europese hoger-onderwijsstelsels. In veel landen maakt slechts een klein aandeel studenten van deze voorziening gebruik. Het aandeel van 50 procent dat in Nederland gebruik maakt van een studentenlening is dan ook in vergelijking met de rest van Europa zeer hoog.*****

* European Commission/EACEA/Eurydice (2018) National Student Fee and Support Systems in European Higher Education – 2018/19. Eurydice – Facts and Figures, Luxembourg: Publications Office of the European Union, pp. 7-17.

** European Commission/EACEA/Eurydice (2018) National Student Fee and Support Systems in European Higher Education – 2018/19. Eurydice – Facts and Figures, Luxembourg: Publications Office of the European Union, pp. 20-21.

*** European Commission/EACEA/Eurydice (2018) National Student Fee and Support Systems in European Higher Education – 2018/19. Eurydice – Facts and Figures, Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 23.

**** European Commission/EACEA/Eurydice (2018) National Student Fee and Support Systems in European Higher Education – 2018/19. Eurydice – Facts and Figures, Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 30.

***** European Commission/EACEA/Eurydice (2018) National Student Fee and Support Systems in European Higher Education – 2018/19. Eurydice – Facts and Figures, Luxembourg: Publications Office of the European Union, pp. 24-25.

Leengedrag en inkomen studenten

Het Nibud voert regelmatig onderzoek uit naar de inkomsten en uitgaven van studenten in het hoger onderwijs. Uit een van de onderzoeken naar de financiële positie van studenten blijkt dat het gemiddelde inkomen van studenten per leeftijdscategorie verschilt (zie tabel 2.2).[38] In het onderzoek is niet alleen inkomen uit werk meegenomen, maar ook toeslagen, bijdragen van ouders en studieleningen.

Tabel 2.2 **Gemiddeld inkomen van studenten per leeftijdscategorie**

Leeftijd	Totaal inkomen in euro's (€) per maand
T/m 19 jaar	723
20-21 jaar	808
22-23 jaar	993
24 jaar en ouder	1.146
Gemiddeld	919

Bron: Nibud

Tevens is door het Nibud een onderscheid gemaakt tussen de verschillende bronnen voor het inkomen. In tabel 3 is de spreiding van de verschillende inkomensbronnen te zien.

Tabel 2.3 **Spreiding over inkomensbronnen**

Inkomensbron	Gemiddelde maandelijkse bijdrage aan inkomen (€)
Geld ouders	165
Studiefinanciering	559
Bijbaan	409
Teruggaaf belastingaangifte	33
Overige inkomsten	161

Bron: Nibud

In een ander onderzoek van Nibud is ook een vergelijking gemaakt tussen studenten die onder het oude stelsel (met basisbeurs) vallen en studenten die onder het nieuwe leenstelsel vallen. De maandelijkse inkomsten en uitgaven van studenten in 2017 staan in tabel 2.4:[39]

38 Nibud (2017) Studentenonderzoek 2017.
39 Nibud (2017) Studentenonderzoek 2017, p.22 & p.40.

Tabel 2.4 Inkomsten en uitgaven studenten in het hoger onderwijs, 2017.

		Inkomsten	Uitgaven
Opleidingsniveau	Hbo	886	829
	Wo	971	926
Leeftijd	t/m 19 jaar	723	635
	20-21 jaar	808	787
	22-23 jaar	993	924
	24 jaar en ouder	1.146	1.134
Woonsituatie	Thuiswonend	641	577
	Uitwonend	1.116	1.082
Studiefinancieringsstelsel	Oud	1.012	934
	Nieuw	825	802

Bron: Nibud

De inkomstenstatistieken van studenten zijn in potentie enigszins misleidend, omdat studenten hun besteedbaar inkomen tot op zekere hoogte vrij kunnen bepalen. Zij kunnen er immers voor kiezen om een rentedragende lening bij DUO aan te gaan of om de maandelijkse lening die zij al hebben te verhogen. Een groot deel van de studenten maakt gebruik van deze mogelijkheid: in 2015 leende 55 procent van de studenten voor een gemiddeld bedrag van 490 euro per maand. Er is hier een groot verschil tussen studenten uit het oude stelsel (die nog recht hebben op een basisbeurs) en studenten uit het nieuwe leenstelsel. Van de studenten onder het oude stelsel heeft 46 procent een rentedragende lening bij DUO voor gemiddeld 464 euro per maand. Voor studenten die vallen onder het nieuwe leenstelsel is dit respectievelijk 63 procent en 512 euro. Dit is dus een toename in aandeel studenten dat een lening neemt bij DUO en een toename in de hoogte van het geleende bedrag.

Achterblijvende resultaten voorinvesteringen: geen beter onderwijs door leenstelsel

De invoering van het leenstelsel had onder meer tot doel om, met de vrijvallende middelen, extra geld te kunnen investeren in de verbetering van de kwaliteit van het onderwijs. De universiteiten en hogescholen hebben toegezegd aan de minister van OCW dat zij in de jaren 2015-2017 600 miljoen euro extra zullen investeren in de kwaliteit van het hoger onderwijs. Uit een rapport van de Algemene Rekenkamer blijkt dit vooralsnog in beperkte mate te gebeuren.

Ten behoeve van een onderzoek gaven de universiteiten en hogescholen bij de Algemene Rekenkamer op welke investeringen zij hebben gedaan. Zij kwamen in totaal op 860 miljoen euro in de periode 2015-2017 bedoeld voor extra verbetering van de kwaliteit van het onderwijs. De Algemene Rekenkamer heeft al deze investeringen getoetst aan de toezegging van de VSNU en de Vereniging Hogescholen. Van 280 miljoen staat volgens de Rekenkamer vast dat die valt onder de voorinvesteringen. 250 miljoen voldoet niet aan de criteria en van 330 miljoen euro is niet te achterhalen of het al dan niet een voorinvestering is.*

* Nibud (2017) Studentenonderzoek 2017, p.11.

Betaalbaarheid mbo

Het Nibud heeft in 2015 voor het laatst een groot onderzoek uitgevoerd naar de financiële situatie van mbo-studenten.[40] Gemiddeld hebben mbo'ers 550 euro per maand te besteden; bbl-studenten 720 euro en bol-studenten 480 euro.[41] De meerderheid van de mbo'ers geeft aan te moeten werken naast de studie (of betaald stage lopen) om de maandelijkse uitgaven te kunnen betalen. Circa een op de vijf mbo studenten komt moeilijk rond en komt vaak geld tekort. Het Nibud concludeert dat van de mbo-studenten boven de achttien 37 procent een schuld heeft. Het gaat daarbij met name om betalingsachterstanden, roodstand, en geleend geld bij andere personen (eventuele studieschuld bij DUO is niet in deze cijfers meegenomen).

Vaak gaat het om schoolkosten (lesgeld, studieboeken en schoolspullen) die hebben geleid tot de schuldpositie. Opmerkelijk is dat 43 procent van de studenten in de JOB-monitor 2018 aangeeft dat de gekochte boeken en het lesmateriaal niet altijd gebruikt worden of nodig zijn. Zorgen over de maandelijkse betaalbaarheid en de frustratie over ongebruikt studiemateriaal dat wel verplicht aangeschaft moest worden, kwam ook terug in de gesprekken met studenten.

Toch zijn bij tachtig procent van de studenten de inkomsten en uitgaven in evenwicht of is er geld over.[42] Een groot deel van de studenten heeft wel een studieschuld opgebouwd. Dit komt doordat de leningen als onderdeel van de inkomsten worden meegenomen. 51 procent van de thuiswonende en 76 procent van de uitwonende studenten hebben een studieschuld opgebouwd van gemiddeld respectieve-

40 Nibud (2015) Mbo'ers in geldzaken 2015; Financiële situatie en gedrag van mbo-studenten.
41 Totale inkomsten afkomstig van een bijdrage van ouders, studiefinanciering (basisbeurs, aanvullende beurs en/of een rentedragende lening), bijbaan en/of betaalde stage, zorg- en/of huurtoeslag, eigen bedrijf, inkomsten uit overige activiteiten, de verkoop van spullen, een uitkering en ontvangen alimentatie.
42 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p.57.

lijk 8.400 en 17.300 euro. Van de studenten die in de laatste twee jaar gestart zijn met studeren en onder het nieuwe studiefinancieringsstelsel vallen, is de studieschuld relatief beduidend hoger dan bij de studenten onder het oude stelsel.

Betaalbaarheid studie – wat blijkt uit de groepsgesprekken?

In de groepsgesprekken die het SER Jongerenplatform met studenten heeft gevoerd is ook aandacht besteed aan de financiële lasten tijdens het studeren. Het beeld levert tussen studenten in het ho en mbo zowel overeenkomsten als verschillen op. De eerste groep is veel geld kwijt aan de studie, huisvesting, het verenigingsleven en ander vermaak. Velen voelen een zekere (groeps)druk om aan deze activiteiten deel te nemen en dit alles te kunnen blijven betalen. De financiële bijdragen van ouders zijn over het algemeen beperkt. De deelnemers vallen momenteel allemaal onder het 'nieuwe' sociale leenstelsel. Waar de een maximaal leent, probeert de ander zo min mogelijk te lenen. Wel geven bijna alle deelnemers aan dat het volgen van een studie in het hoger onderwijs het mogelijk maakt om daarnaast (beperkt) te werken. Mogelijke verbeteringen hebben betrekking op een verlaging van het collegegeld, een toegankelijker openbaar vervoer en meer voorlichting over (de consequenties van) het sociaal leenstelsel. Studenten in het mbo komen met vergelijkbare argumenten, maar problematiseren deze in sterkere mate. De meeste deelnemers aan het gesprek hebben inmiddels een studieschuld opgebouwd; ze moeten geld lenen om hun studiekosten (boeken, schoolgeld, ander materiaal) en andere kosten te kunnen betalen. Dit wordt als problematisch ervaren, omdat ze hiermee met een financiële achterstand de arbeidsmarkt en woningmarkt betreden. Ook maken zij zich zorgen over de financiële consequenties in het geval ze naar het hoger onderwijs willen. Tevens blijkt dat de tijd (te) beperkt is om een bijbaantje te zoeken, zeker wanneer men stage loopt. Het idee leeft bij de studenten dat het studentenleven in andere landen minder kostbaar is. Kansen worden gezocht in een goede voorlichting en in initiatieven om kosten te besparen (in het bijzonder collegegeld en studiemateriaal).

In de enquête uitgevoerd door Kantar Public geeft 23 procent van de jongeren aan dat te weinig geld een belemmering is voor het volgen van een (andere) studie of vervolgopleiding, 22 procent geeft aan dat de opbouw van studieschuld een belemmering is.

2.3 Opleidingen stapelen

Doorstroom van mbo'ers binnen mbo en naar hbo

Een van de pijlers van het Nederlandse onderwijsbeleid is het idee dat jongeren door het stapelen van opleidingen zich omhoog moeten kunnen werken.[43] Dit speelt met name bij mbo-studenten, zo blijkt uit het zogenaamde kwalificatiewinstcijfer. Dit cijfer geeft aan welk deel van de mbo-studenten uiteindelijk een hoger niveau diploma bereikt dan het niveau van hun vooropleiding. In 2017 lag dit cijfer op 87 procent, 4,3 procentpunten meer dan in 2013.[44] Circa eenderde van de mbo-studenten haalt meer dan één diploma.[45]

In het Nederlandse onderwijs is de belangrijkste route die van het mbo naar het hbo.[46] In 2017 nam voor het eerst het aandeel studenten toe dat vanaf het mbo doorstroomt naar het hbo. Van de mbo-gediplomeerden stroomt 42 procent direct of na een tussenjaar door.[47] In 2009 was dit nog bijna vijftig procent van de mbo-gediplomeerden, maar, op een korte opleving in 2013 en 2014 na, nam dit percentage sinds enige jaren af (zie figuur 2.2). Het absolute aantal mbo-gediplomeerden dat direct doorstroomt is wel stabiel. De kans dat mbo-deelnemers doorstromen naar het hbo neemt echter wel af.[48] Van de mbo'ers die doorstromen naar het hbo behaalt vijftig procent uiteindelijk een hbo-diploma. Dit percentage neemt sinds 2009 gestaag af.[49]

43 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2016) Gelijke kansen in het onderwijs, Kamerbrief, referentienummer 1090781, p.15.
44 Cijfers van OCW, via www.ocwincijfers.nl.
45 Inspectie van het Onderwijs (2019) De Staat van het Onderwijs 2019, p. 151-152.
46 OCW, 'Doorstroom van het mbo naar het hbo: doorstroomkansen en studiesucces over de tijd', geraadpleegd op 8 mei 2019.
47 Inspectie van het onderwijs (2019) Staat van het onderwijs 2019, p. 194.
48 OCW, 'Doorstroom van het mbo naar het hbo: doorstroomkansen en studiesucces over de tijd', geraadpleegd op 8 mei 2019.
49 OCW, 'Doorstroom van het mbo naar het hbo: doorstroomkansen en studiesucces over de tijd', geraadpleegd op 8 mei 2019.

Figuur 2.2 Percentage direct doorstroom naar voltijd bachelor hbo

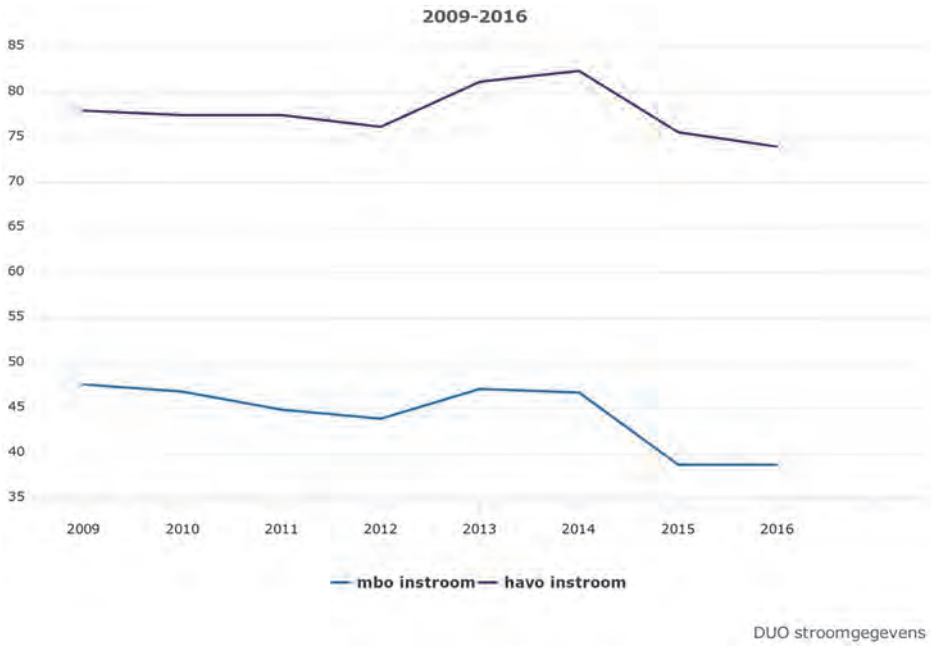

Bron: DUO

Uit onderzoek van ResearchNed volgt dat de verklaring van de daling in ieder geval niet kan worden gevonden in (i) de veranderde samenstelling van de diplomapopulatie, (ii) de veranderde samenstelling van de instromers naar vooropleiding (mbo, havo, vwo) en (iii) gevolgen van selectie in het hbo. Wel blijkt uit deze studie dat 'financiën' de belangrijkste reden voor een student uit het mbo is om af te zien van doorstroom naar het hbo. Binnen deze categorie lijken vooral de studielening en de angst om de studie niet te kunnen betalen mee te spelen. De belangrijkste redenen om wel door te stromen zijn motivatie, interesse en werkkans. Er zijn weinig verschillen in deze motieven voor en na invoering van het nieuwe leenstelsel.[50]

Omdat de minister van OCW groot belang hecht aan de mogelijkheid tot het stapelen van opleidingen wordt er actief beleid gevoerd om studenten hiertoe te stimuleren. Dit beleid is vooral gericht op de doorstroom van mbo naar hbo. Zo trad in 2018 de Wet invoering associate-degree in werking, waarmee de zogenaamde *associate*

50 ResearchNed (2016) Motieven van mbo-studenten om al dan niet te kiezen voor het hbo voor en na invoering van het studievoorschot.

degree een vaste plek in het Nederlands onderwijslandschap is gegeven. Een associate degree is een hbo-opleiding die qua niveau ligt tussen een mbo-4 opleiding en een reguliere hbo-bachelor. Succesvolle afsluiting van deze opleiding geeft de student het recht om direct door te stromen naar de aansluitende bacheloropleiding op hbo-niveau. Doelstelling is onder meer de doorstroom van mbo-4 gediplomeerde naar het hbo te verbeteren.

Daarnaast heeft de minister van OCW ingezet op het vergemakkelijken van het stapelen van mbo-diploma's op verschillende niveaus. Mede naar aanleiding van het eerdere SER-advies *Toekomstgericht beroepsonderwijs* is per 1 januari 2019 de cascadebekostiging in het mbo afgeschaft. Deze vorm van bekostiging houdt in dat mbo-instellingen een minder hoge vergoeding ontvangen voor studenten die langer over hun studie doen. Cascadebekostiging stimuleert instellingen om studenten te helpen tijdig hun studie af te ronden, maar kan ook een nadelig effect hebben voor stapelende studenten. Met de afschaffing krijgen mbo-studenten nu de tijd en gelegenheid om zich binnen hun eigen tempo te ontwikkelen en klaar te maken voor de arbeidsmarkt.

Schakelen van hbo-bachelor naar universitaire master

Het stapelen van opleidingen vindt ook plaats van het hbo naar het wo. De afgelopen tien jaar is het aantal afgestudeerde hbo'ers dat een masteropleiding volgt aan de universiteit aanzienlijk afgenomen. Volgens cijfers van de Onderwijsinspectie is de directe doorstroom van hbo-studenten naar een wo-master van 2005 tot 2014 gedaald van 10,4 procent naar 6,9 procent.[51] Hoewel bij de invoering van het bachelor-masterstelsel in 2002 werd vastgelegd dat een universitaire master direct toegankelijk moet zijn met een bachelordiploma op hbo-niveau, concludeert de Onderwijsinspectie recent dat bijna een op de vijf masters geen toegang biedt voor deze studenten.[52] De universiteiten stellen dan dat hun afgeronde bachelor niet de benodigde kennis en vaardigheden bevatte, wat de wettelijke voorwaarde is. Indien de student nog niet aan de eisen voldoet, moet de universiteit verzorgen dat dat hij of zij zich kan bijscholen, bijvoorbeeld via een schakelprogramma. Een reden dat dit desondanks niet altijd gebeurt, is dat de financiering vanuit het rijk voor studenten in schakelprogramma's (en pre-masters) is gestopt en dat er daarna grenzen

51 Inspectie van het Onderwijs (2017) via NOS (2017) Niet doorstromen naar het wo: is er leven na het hbo?, geraadpleegd op 30 januari, 2019.
52 Inspectie van het Onderwijs (2019) Doorstromen van hbo naar wo.

zijn gesteld aan het collegegeld dat universiteiten mochten vragen aan deze studenten.[53] Universiteiten krijgen geen extra bekostiging voor het aanbieden van schakelprogramma's en moeten dit geheel zelf bekostigen. Ook is het niet meer mogelijk om hoger collegegeld te vragen voor de schakelprogramma's. Voor jongeren met een hbo-bachelor vormt dit een belemmering om door te stromen naar een universitair master.

Verbreding binnen het wo-onderwijs

Met ingang van september 2010 wordt het volgen van een tweede studie door een wo-student niet meer bekostigd door de overheid. Waar voor de eerste studie het vastgestelde wettelijk collegegeld (in 2018/2019: 2.060 euro) van toepassing is, geldt voor de tweede studie het instellingscollegegeld, wat in de regel aanzienlijk hoger is (tweede master kost gemiddeld 9.000 euro) en waarvan de hoogte varieert tussen universiteiten (soms wordt voor een tweede studie 30.000 euro gevraagd). Het aantal studenten dat een tweede studie volgt is in de vijf jaar na invoering van de maatregel met ongeveer een derde gedaald.[54] Verbreding binnen het wo-onderwijs is voor jongeren duidelijk moeilijker geworden. De overheid voert daarom wel nieuw beleid. Om de deelname aan opleidingen gerelateerd aan onderwijs en gezondheidszorg te stimuleren heeft de overheid bepaald dat voor een eerste opleiding op deze gebieden het wettelijke collegegeld van toepassing blijft.[55] Ook kan men een tweede opleiding binnen het wo-onderwijs volgen tegen het wettelijke collegegeld indien deze is gestart tijdens de eerste opleiding en ononderbroken is gevolgd. Tot slot heeft de regering aangekondigd om het instellingscollegegeld voor de tweede studie te gaan maximeren op het totaalbedrag dat een universiteit voor de eerste studie krijgt van de overheid en de student.[56]

Doorstroom in het onderwijs – wat blijkt uit de groepsgesprekken?

Ten aanzien van de mogelijkheden om naar een hoger onderwijsniveau door te stromen worden uiteenlopende belemmeringen genoemd. Het betreft hier in het bijzonder een informatietekort en financiële problemen. Veel deelnemers menen dat de informatievoorziening vanuit de onderwijsinstellingen over de inhoud van mogelijke

53 Inspectie van het Onderwijs (2015) Schakelen van hbo-bachelor naar universitaire master; Ministerie van OCW (2016) Actieplan gelijke kansen, Kamerbrief.
54 De Volkskrant (2016) 'Vervolgstudie is voor veel studenten onbetaalbaar geworden', https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/vervolgstudie-is-voor-veel-studenten-onbetaalbaar-geworden~baa5bb64/
55 Rijksoverheid (2019) 'Wanneer moet ik collegegeld betalen?'.
56 Handelingen Tweede Kamer (2017-2018) nr. 62, item 7.

vervolgopleidingen veel beter kan, dit geldt ook voor de arbeidsmarktkansen van deze opleidingen. Daarnaast zijn er zorgen over de financiële gevolgen van het deelnemen aan een vervolgopleiding. Met name mbo-studenten wijzen erop dat veel onduidelijkheid heerst over verschillende financiële aspecten die te maken hebben met het doorstromen naar het hoger onderwijs. Een student merkt in dit verband op: *"Bij de doorstroom naar het hbo is er veel onduidelijkheid over de financiën. Wat gebeurt er bijvoorbeeld met de studiefinanciering? Je moet heel veel initiatief tonen om voldoende voorlichting te krijgen."* Ook uiten mbo-studenten hun zorg over de hoge uitval na het maken van een start in het hoger onderwijs. Specifiek wordt daarbij aangegeven dat vooral kinderen van migranten de juiste middelen en informatie ontberen om een (goede) keuze voor een vervolgopleiding te kunnen maken. Door studenten in het hoger en middelbaar beroepsonderwijs worden ook mogelijkheden voor verbetering benoemd. Deze hebben betrekking op een betere informatievoorziening, meer aandacht voor rolmodellen, het wegnemen van vooroordelen ten aanzien van opleidingen (in het bijzonder door te spreken van praktisch versus theoretisch onderwijs) en het aanbieden van studieadviseurs en/of loopbaanbegeleiders. Studenten in het hoger onderwijs geven aan dat de selectieprocedure ook voor verbetering vatbaar is, de huidige praktijk levert een bias op. Studenten in het middelbaar beroepsonderwijs stellen dat de huidige kaders binnen het beoordelingsformulier te dwingend zijn. Sommigen willen meer aandacht voor (toetsing op) specifieke vaardigheden. Zo zegt een gespreksdeelnemer: *"Er moet tijdens de opleiding veel meer naar benodigde vaardigheden en niet alleen naar de beroepen worden gekeken. Deze vaardigheden moeten ook prominenter in de toetsing worden meegenomen."*

2.4 Op kamers

Niet alle studenten wonen in de plaats waar zij onderwijs volgen, waardoor zij dagelijks moeten reizen of besluiten op kamers te gaan wonen. Daarnaast kan het uiteraard zo zijn dat men toe is aan meer zelfstandigheid en zijn of haar vleugels wil uitslaan. Deze zelfstandigheid is van belang voor de ontwikkeling van jongeren, omdat zij hierbij leren hun eigen beslissingen te nemen, leren omgaan met de consequenties hiervan en zij hiermee een nieuw sociaal netwerk opbouwen. Het participeren aan het studentenleven door lidmaatschap aan een studenten/studieverenigingen speelt een rol in de vorming van de jongere en kan een overweging zijn op kamers te gaan. Kortom redenen en afwegingen genoeg die gemaakt moeten worden door (aspirant-)studenten.

Enkele cijfers

Een kleine meerderheid (52 procent) van de studenten in het hoger onderwijs heeft het ouderlijk huis verlaten. Onder hbo- en universitaire studenten is dit 41 procent respectievelijk 68 procent. Vrouwen gaan met 55 procent eerder op zichzelf wonen dan mannen (48 procent). Studenten zoeken naarmate ze ouder worden meer zelfstandigheid. Van de studenten van 19 jaar of jonger woont driekwart nog thuis en van de studenten van 24 jaar of ouder is dit minder dan een kwart. Zeventig procent van de uitwonende studenten woont ook in de stad waar ze studeren. Corporaties en particuliere verhuur zijn goed voor een marktaandeel van respectievelijk 43 procent en 46 procent binnen de gehele studentenhuisvesting. Met 54 procent woont de meerderheid van de studenten in een kamer met gedeelde voorzieningen. Eénkamerwoningen hebben een marktaandeel van 19 procent en tot slot vertegenwoordigen de meerkamerwoningen 27 procent van de markt.

De groep mbo-studenten die op zichzelf woont is veel kleiner. Een ruime meerderheid van de mbo-studenten blijft thuis wonen gedurende de studie. Dit aandeel is de afgelopen vijf jaar gestegen van 75 procent naar 81 procent.[57] In vergelijking met het hoger onderwijs is het hogere percentage thuiswonenden logisch verklaarbaar, omdat mbo-studenten gemiddeld jonger zijn en de opleiding veelal in de buurt van het ouderlijk huis volgen. De stijging van het aandeel thuiswonenden hangt samen met de afname van het aantal bbl-studenten en het verdwijnen van bol-deeltijdopleidingen. Studenten in deze categorieën wonen vaker op zichzelf.[58]

Het aantal studenten dat op kamers gaat, laat sinds de invoering van het leenstelsel een significante daling zien. Het percentage hbo-studenten dat tijdens de eerste vier maanden van de studie uit huis gaat, is gedaald van tussen de twaalf procent en veertien procent in de jaren voor invoering van het leenstelsel naar minder dan acht procent in 2015 en zes procent in 2016. Voor wo-studenten zijn de percentages gedaald van 40 procent tot 45 procent voor invoering tot ongeveer 27 procent in 2015 en 25 procent in 2016.[59] Cijfers over de eerste zestien maanden van de studie laten een soortgelijke daling zien.[60] Het CBS meldt dat studerende jongeren nu (ruim) een jaar later hun ouderlijk huis verlaten dan in 2012, waarschijnlijk mede door de invoering van het sociaal leenstelsel aangezien het aantal studenten dat op

57 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p. 11.
58 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, pp. 98-99.
59 CBS (2018) Studeren en uit huis gaan nog haalbaar?, p.15.
60 CBS (2018) Studeren en uit huis gaan nog haalbaar?, p.16-17.

kamers gaat sinds de invoering een significante daling laat zien.[61] Dit beeld wordt bevestigd in een recente publicatie.[62]

2.4.1 Beschikbaarheid en betaalbaarheid van studentenwoningen

De beschikbaarheid van studentenhuisvesting is al meerdere jaren een thema. De druk op de studentenhuisvestingsmarkt (aantal studenten dat in een stad wil wonen ten opzichte van het aantal studenten dat er woont) varieert per stad, maar het algehele beeld is dat deze (zeer) groot is en bij ongewijzigd beleid verder zal toenemen. Van de 21 studentensteden geldt dat 14 steden worden gekwalificeerd als 'gespannen' dan wel 'zeer gespannen'. De prognose is dat het aantal uitwonende studenten de komende jaren zal toenemen. In het collegejaar 2017-2018 zijn 350.000 studenten uitwonend. Dit aantal zal op basis van het gemiddelde van de bandbreedte de komende acht jaar toenemen tot 371.000 uitwonende studenten. Dit komt neer op een groei van 20.400 studenten (+zes procent). Dit duidt erop dat de beschikbaarheid van studentenwoningen in een aanzienlijk aantal steden een lastige opgave is.[63]

De aanhoudende stijging van het aantal studenten dat een kamer zoekt, wordt aanzienlijk beïnvloed door de toename van internationale studenten. In het collegejaar 2017-2018 studeerden er tenminste 122.000 buitenlandse studenten in Nederland.[64] Ongeveer 90.000 hiervan studeerden aan een instelling voor hoger onderwijs.[65] Dit aantal is sinds het studiejaar 2009-2010 ieder jaar gemiddeld ongeveer tien procent per jaar gegroeid.[66] Bijna vijftien procent van alle nieuwe aanmeldingen voor opleidingen komt van internationale studenten.[67] Deze studenten wonen in overgrote meerderheid op kamers.[68] Doordat internationale studenten niet op de hoogte zijn van de huurmarkt en -regelgeving zijn ligt misbruik van deze groep door malafide verhuurders op de loer.[69]

Ook de doorstroom vanuit de studentenhuisvesting naar de reguliere woningmarkt heeft invloed op het aanbod van studentenwoningen. Als jongeren na afstuderen in een studentenkamer blijven wonen wordt het aanbod voor studenten logischerwijs

61 CBS (2019) Studerende en werkende jongeren later uit huis.
62 CBS (2019) Doorstroom naar hbo stabiel.
63 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p.52.
64 Nuffic (2018) Incoming Student Mobility in Dutch Higher Education 2017–2018, p.2.
65 Nuffic (2018) Incoming Student Mobility in Dutch Higher Education 2017–2018, p.5.
66 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p.84.
67 Nuffic (2018) Incoming Student Mobility in Dutch Higher Education 2017–2018, p.2.
68 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p.86.
69 LSVb (2018) Housing for international students in the Netherlands, p.15.

kleiner.[70] Bij zowel sociale als particuliere studentenhuisvesters is er daarom steeds vaker sprake van een zogenaamd campuscontract, waardoor huurders alleen in hun woning mogen blijven zolang zij ingeschreven zijn bij een onderwijsinstelling. Dit campuscontract heeft als effect dat afgestudeerden hun studentenwoning moeten verlaten, maar tegelijkertijd is het voor afgestudeerden erg moeilijk om een (passende) woning te vinden op de koop- of reguliere huurmarkt.[71] De vraag is dan ook of er wel een vervangende woning is voor de afgestudeerde die de studentenhuisvesting moet verlaten. Op de particuliere huurmarkt wordt voor buitenlandse studenten en expats steeds vaker gebruik gemaakt van short stay-huurcontracten, waarin is vastgelegd dat het contract 'naar zijn aard van korte duur is' en er geen huurbescherming bestaat.

Een laatste belangrijke factor in het aanbod zijn de verschillende typen studentenwoningen. Deze verschillende typen studentenwoningen variëren van kamers met gedeelde voorzieningen tot studio's en zelfstandige appartementen. Daarbij verschuift het aanbod van studentenhuisvesters (in reactie op de vraag van studenten) steeds verder naar de zelfstandige woningen zonder gedeelde voorzieningen. In 2018 had 54 procent van deze woningen gedeelde voorzieningen, tegenover nog 67 procent vijf jaar eerder. Een belangrijke reden voor de grote vraag naar zelfstandige woningen is dat huurtoeslag alleen aangevraagd kan worden voor zelfstandige woningen. Hierdoor zijn zelfstandige woningen voor studenten vergelijkbaar in netto kosten dan woningen met gedeelde voorzieningen.[72]

Middels het landelijk Actieplan studentenhuisvesting wordt gepoogd om de studentenhuisvesting te verbeteren. In 2018 hebben de belangrijkste partijen[73] binnen het stelsel van studentenhuisvesting een convenant afgesloten om het aanbod van studentenwoningen de komende jaren te verbeteren.[74] Het actieplan heeft tot doel om de komende drie jaar een lokale samenwerking op te bouwen die ervoor zorgt dat er in tien jaar een lokaal evenwicht tussen vraag en aanbod ontstaat. Er zijn daartoe afspraken gemaakt langs drie pijlers:

1. Het verbeteren van de (cijfermatige) inzichten over de (verwachte) vraag naar en het (gewenste) aanbod van studentenhuisvesting;
2. Planvorming en concrete (productie)afspraken tussen lokale partijen;
3. Het versterken van de informatiepositie van studenten.

70 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p.52
71 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) Staat van de Woningmarkt, p.4.
72 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p.3, Landelijke Monitor Studentenhuisvesting 2013, p.2.
73 Het gaat hierbij om alle partijen van het Landelijke Studentenplatform (G4, Netwerk Kennissteden Nederland, VSNU, Vereniging Hogescholen, Kences, Vastgoed Belang, de Landelijke studentenvakbond, Nuffic, OCW en BZK)
74 Actieplan studentenhuisvesting 2018-2021.

Uit de voortgangsrapportage van juni 2019 blijkt dat er progressie wordt gemaakt op de plannen en er een realisatieplan aanpak studentenhuisvesting is gemaakt. De eerste resultaten zijn hiervan zichtbaar in Groningen, Den Haag en Amsterdam.[75]

Betaalbaarheid

"Hoofdprijs voor studentenkamer" kopte de Telegraaf in 2018.[76] De krant baseert zich op cijfers van de grote kamerverhuursite Kamernet.nl waaruit blijkt dat de gemiddelde huurprijs voor een op deze website aangeboden studentenkamer in 2018 is gestegen tot 403 euro per maand. Dit is een stijging van bijna vijf procent ten opzichte van het jaar 2017, waarin nog een gemiddelde huurprijs van 385 euro werd betaald.[77]

De Landelijke Monitor Studentenhuisvesting komt voor het collegejaar 2017-2018 uit op een gemiddelde van 450 euro aan woonlasten per maand na aftrek van huurtoeslag.[78] Particuliere verhuur heeft bovengemiddelde woonlasten. Gecorrigeerd voor inflatie zijn de woonlasten per woonruimte gedurende de laatste vier jaar met tien procent gestegen. Wanneer de totale woonuitgaven (450 euro) gerelateerd worden aan het gemiddelde inkomen per maand (920 euro) blijkt 49 procent van het studenteninkomen aan wonen te worden uitgegeven. Voor het inkomen van een werkende, met onzekerheid over de inkomsten, is de vuistregel dat een woonquote[79] van dertig procent duidt op een verantwoorde risicobereidheid en van boven de veertig procent als een onverantwoorde risicobereidheid, omdat de woonlasten dan andere (noodzakelijke) uitgaven kunnen gaan verdringen en het huishouden in deze woonsituatie kwetsbaarder wordt voor economische schokken. Studenten kunnen ver boven deze woonquotes uitkomen. Daarbij moet opgemerkt worden dat woonlasten sterk variëren per plaats. In steden als Amsterdam en Den Haag liggen de gemiddelde woonlasten voor studenten inmiddels rond de 500 euro per maand, terwijl studenten in steden als Wageningen en Enschede gemiddeld ruim onder de 400 euro kwijt zijn.[80] In de duurdere steden is de daling van het percentage uitwonende studenten dan ook sterker dan in goedkopere steden.

75 Voortgang landelijk Actieplan studentenhuisvesting.
76 Telegraaf (2018) Hoofdprijs voor studentenkamer, *https://www.telegraaf.nl/nieuws/2428699/hoofdprijs-voor-studentenkamer* (22 november, 2018).
77 Kamernet (2018) Stijgende huurprijzen studentenkamers.
78 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p.57.
79 Gemiddeld percentage van het besteedbaar huishoudinkomen dat besteed wordt aan woonlasten. De CBS-definitie is exclusief alle inkomensposten in verband met wonen, dus exclusief huurtoeslag, koopsubsidie, hypotheekrenteaftrek en eigenwoningforfait met daaraan gekoppeld belastingvoordeel.
80 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p.59.

De hoge druk op de studentenhuisvestingsmarkt heeft tot gevolg dat een deel van de verhuurders malafide verhuurderschap vertoont. Bij malafide verhuurderschap gaat het om een combinatie van symptomen als herhaaldelijk zeer hoge huurprijzen vragen, de gang naar de Huurcommissie of rechter bemoeilijken of onmogelijk maken, uitspraken van de Huurcommissie niet opvolgen, huurders intimideren en bedreigen of hun privacy schenden, niets doen aan de kwaliteit van de woning, onderhoudsgebreken niet herstellen en niet bereikbaar zijn voor de huurder.[81] De krapte op de markt maakt ook dat huurders zich in een afhankelijke positie ten opzichte van de verhuurders bevinden, waardoor bovenstaande misstanden blijven bestaan. Zo vragen verhuurders in Nederland gemiddeld 104,45 euro per maand te veel huur aan studenten.[82] Hierbij dient te worden opgemerkt dat het gemiddelde lager uitvalt omdat woningcorporaties de woningcorporaties een huur vragen die conform of lager dan de maximaal redelijke huurprijs is. De intimidatiecijfers door verhuurders laten daarnaast een opwaartse trend zien: bij de Huurteams werden in 2016 2211 meldingen van intimidatie door de verhuurder gedaan, waar dit getal in 2017 al was gestegen naar 2813 meldingen.[83]

Europese context

Nederland kent een groter aanbod van studentenwoningen dan andere West-Europese landen.[*] Met de beschikbaarheid van studentenwoningen is het in Nederland dan ook niet slechter gesteld dan in onze buurlanden. Wel betalen Nederlandse studenten in verhouding tot andere Europese studenten veel voor levensonderhoud (met name huisvesting), evenwel verkeert een relatief laag percentage in financiële moeilijkheden. Ook is de ontevredenheid onder de Nederlandse studenten over de huisvestingskosten, locatie van de studentenwoning, woonomstandigheden en reistijd laag (minder dan vijftien procent) in verhouding tot studenten in bijvoorbeeld Frankrijk, Ierland en verscheidene Oost-Europese landen.[**]

* Catella (2018) Market Tracker November 2018. Student Housing in Europe: The Maturing of an Asset Class, p. 4.
** CMS/Colliers International (2019) Student Accommodation in CEE: the next big thing?, p. 5.

81 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) Uitkomsten van het bestuurlijk overleg goed verhuurderschap, p.8,
82 LSVb (2018) Check-je-kamer-rapportage, p.8.
83 EenVandaag (2018) Agressie en intimidatie: Meldingen over huisbazen die huurders bedreigen nemen toe.

2.5 Stages en werkervaringsplekken

Stages zijn een belangrijk instrument voor jongeren om praktijkervaring op te doen, een netwerk op te bouwen en om te ontdekken welk werk zij in de toekomst mogelijk zouden willen gaan doen. In het mbo en hbo doen praktisch alle studenten verplicht één of meerdere stages. In het wetenschappelijk onderwijs is deze stage vrijwel altijd vrijwillig en is het ook veel minder gebruikelijk dat studenten stage lopen. Vaak doen studenten na het afstuderen werkervaring op via een stage bij een werkgever (werkervaringsplekken). Volgens de laatste tellingen gaat het om 27.000 afgestudeerden per jaar.[84] Stage-ervaring wordt ook steeds vaker gevraagd door het bedrijfsleven in sollicitatieprocedures.[85]

Het stagebeleid tussen opleidingsniveaus verschilt sterk. Binnen het mbo is het bij wet verplicht dat studenten het praktijkonderdeel van hun opleiding volgen bij een organisatie met het keurmerk 'erkend leerbedrijf'. Dit keurmerk wordt verzorgd door Samenwerkingsorganisatie Bedrijfsleven en Beroepsonderwijs (SBB). Deze organisatie verzorgt ook de website stagemarkt.nl. Hier kunnen mbo-studenten zoeken naar stages bij erkende leerbedrijven. Een dergelijk verplicht keurmerk bestaat niet voor stages in het hbo en het wo.

2.5.1 Kansen op een stage

Stagekansen mbo

Uit de SBB Barometer blijkt dat er over het algemeen genoeg stageplekken en leerbanen zijn voor studenten van het mbo.[86] Op Stagemarkt.nl worden momenteel ruim 235 duizend stages (bol) en ruim 149 duizend leerbanen (bbl) aangeboden.[87] Door de openstaande stageplaatsen en leerbanen op Stagemarkt.nl, het aantal afgesloten beroepspraktijkvormingsovereenkomsten (afkomstig van de registratie BRON) en de onderzoeksresultaten uit de enquête onder leerbedrijven te combineren, is door SBB het huidige aanbod en een prognose van het aanbod van stages en leerbanen door bedrijven bepaald.[88] Op basis van deze resultaten in verhouding met het aantal stagezoekende studenten wordt op de webpagina van SBB 'Kans op stage en leerbaan' informatie verschaft over de kansen die mbo-studenten hebben op het vinden van een stage of leerbaan in de arbeidsmarktregio waar zij wonen.

84 Bureau Bartels (2018) Stages na afstuderen, Eindrapport uitgebracht in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
85 FD (2018) Populaire werkgever kan sollicitant door hoepel laten springen.
86 SBB, Barometer april 2017.
87 SBB, Stagemarkt, geraadpleegd op 8 mei 2019.
88 SBB, Toelichting Kans op stage en leerbaan, geraadpleegd op 8 mei 2019.

Deze kansen zijn bepaald per opleiding en voor de afzonderlijke UWV-arbeidsmarktregio's.[89] Algemene cijfers over stage/leerbaankansen worden niet verschaft. Uit de JOB-monitor blijkt evenwel dat bijna eenvijfde van de bol-studenten (achttien procent) moeite heeft met het vinden van een stage. Onder bbl-studenten betreft dat een kleiner aandeel met acht procent.[90]

Scholen zijn op basis van het BPV-protocol (afspraken tussen het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, werkgeversorganisaties, de MBO Raad en SBB voor een kwalitatief goede beroepspraktijkvorming) deels verantwoordelijk voor het vinden van een stage voor de studenten. Het gemakkelijk kunnen vinden van een stage hangt nauw samen met deze hulp. Van de studenten die geen hulp vanuit school krijgen, ervaart 38 procent veel moeite met het vinden van een stageplaats, tegenover 11 procent van de studenten die deze hulp wel ontvangen. Negentien procent van de bol-studenten geeft aan geen hulp vanuit school te krijgen bij het vinden van een stageplek.[91]

Stagekansen hoger onderwijs

Uit de Nationale Stage Monitor 2018 blijkt dat 48 procent van de stagiairs in het hoger onderwijs het lastig vindt om een stage te vinden, dat is een daling vergeleken met 2017 (52 procent). Binnen deze groep studenten in het hoger onderwijs is differentiatie aan te brengen. Hbo'ers (52 procent) vinden namelijk veel moeilijker een stage dan wo'ers (34 procent). Vrouwen (54 procent) vinden het lastiger om een stage te vinden dan mannen (44 procent) en jongeren met een migratieachtergrond (55 procent) vinden het lastiger om een stage te vinden dan jongeren zonder migratieachtergrond (47 procent).[92]

Bijzondere aandacht verdient het gebrek aan stageplaatsen voor verpleegkundestudenten bij ziekenhuizen. Met name voor de lagerejaars is er een tekort, omdat zij veel begeleiding nodig hebben, terwijl de capaciteit hiervoor ontbeert. Soms worden hogerejaars verpleegkunde tijdens hun stage door ziekenhuizen als volwaardig werknemer ingezet. Als gevolg van dit gebrek aan stageplaatsen hanteren opleidingen zelfs studentenstops: ze kunnen hun studenten niet de stageplek garanderen die noodzakelijk is om de studie verpleegkunde te halen. Hierdoor ontstaat er echter een vicieuze cirkel: ziekenhuizen hebben meer verpleegkundigen nodig, maar door

89 SBB, Kans op stage en leerbaan, geraadpleegd op 8 mei 2019.
90 JOB (2018) JOB-monitor 2018, p. 50.
91 JOB (2018) JOB-monitor 2018, p. 51.
92 Studentenbureau (2018) Stagemonitor 2018, p. 2.

het tekort aan stageplekken worden er te weinig (of steeds minder) opgeleid.[93] Positief is het bericht dat er weer meer verpleegkundigen afstuderen sinds dit jaar.[94]

Stagediscriminatie in het mbo

Beroepspraktijkvorming is binnen het mbo van groot belang voor een goede voorbereiding op de arbeidsmarkt. Het biedt de mogelijkheid om het geleerde in de praktijk te brengen en om de eigen talenten verder te ontwikkelen. Ook vormt een stageplek een belangrijke opstap naar de eerste baan.

Uit recent onderzoek komt naar voren dat mbo-studenten met een niet-westerse migratieachtergrond een sterk achtergestelde positie hebben bij het vinden van een geschikte stageplek. Zij moeten meer sollicitatiebrieven schrijven en langer naar een stageplek zoeken voordat zij een stageplek gevonden hebben.[95] Dit is in zekere zin geen nieuwe informatie omdat ook al uit onderzoek in 2016 is gebleken dat de positie van mbo-studenten met een niet-westerse achtergrond niet gunstig is op de stagemarkt en dat stagediscriminatie hierin een rol speelt. Dit geldt vooral voor meisjes met een hoofddoek en jongens met een Marokkaanse achtergrond.[96]

Het verschil tussen mbo-studenten met een autochtone achtergrond en niet-westerse achtergrond is aanzienlijk. Zo moet eenderde (32,5 procent) van de mbo-studenten met een niet-westerse achtergrond minimaal vier keer of vaker solliciteren voordat zij een stageplek hebben gevonden. Voor autochtone studenten geldt dat slechts in veertien procent van de gevallen. Recente cijfers van het onderzoek onder gediplomeerde mbo‘ers van het Research Centre for Education and the Labour Market (ROA) onderbouwen dat.[97]

Hoewel dit laat zien dat mbo-studenten met een niet-westerse achtergrond het een stuk lastiger hebben op de stagemarkt, zijn er ook aanwijzingen die erop duiden dat het probleem van stagediscriminatie in werkelijkheid mogelijk nog groter is. Discriminatie lijkt namelijk niet altijd te worden aangekaart door studenten, begeleiders en mbo-scholen. Zo komt uit onderzoek naar voren dat bij een deel van de studenten en stagebegeleiders sprake lijkt te zijn van het ‘omzeilen’ van discriminatie.

93 Volkskrant (2018) Vicieuze cirkel: groot tekort aan verpleegkundigen, maar de opleidingen hanteren studentenstops omdat er geen stageplekken zijn.
94 CBS (2019) Aantal verpleegkundigen toegenomen. https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/19/aantal-verpleegkundigen-toegenomen.
95 Rooijen & de Winter-Koçak (2018) Gelijke kansen op gelijke stages; ROA (2015) Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2014.
96 Klooster, Kocak & Day (2016) Mbo en de stagemarkt, wat is de rol van discriminatie? Een verkenning onder onderwijsprofessionals en studenten.
97 Het schoolverlatersonderzoek is een samenwerking tussen CBS en ROA. De cijfers hebben betrekking op mbo-gediplomeerden van het schooljaar 2015-2016 die aan BVE-Monitor 2017 hebben deelgenomen.

Daarmee wordt bedoeld dat eerder een plaatsvervangend bedrijf wordt gezocht dan dat de mogelijke discriminatie wordt aangekaart.[98] Naast het 'omzeilen', blijkt ook dat dat zowel studenten als onderwijsprofessionals (bewust of onbewust) meewerken aan het mijden van bedrijven waar stagiairs uit bepaalde etnische groepen minder gewenst zijn. Een andere methode om stagediscriminatie te mijden is dat door mbo-scholen soms gekozen wordt voor het koppelen van studenten met een niet-westerse achtergrond aan ondernemers met een niet-westerse achtergrond. Deze ondernemingen zijn echter veelal kleiner en kennen minder ontwikkelmogelijkheden voor stagiairs. Het risico hiervan is het ontstaan van een parallelle stagemarkt langs etnische lijnen die invloed heeft op de arbeidsmarktpositie van afgestudeerde mbo-studenten met een niet-westerse achtergrond.[99]

Medio 2017 is door het SBB het Meldpunt Stagediscriminatie in het leven geroepen, hetgeen aan studenten, docenten en ouders de mogelijkheid biedt om stagediscriminatie kenbaar te maken. Meldingen worden door SBB actief opgepakt en als zwaarste sanctie kan de organisatie de erkenning als leerbedrijf intrekken. Tussen 1 juli 2017 en 30 juni 2018 zijn slechts zeventien meldingen via het meldpunt ontvangen. Bij één leerbedrijf is de erkenning ingetrokken vanwege aantoonbare discriminatie.[100] In de tweede helft van 2018 is het aantal meldingen fors toegenomen ten gevolge van meer naamsbekendheid door alle media-aandacht.[101]

Stagediscriminatie buiten het mbo

Ook studenten in het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderwijs hebben te maken met stagediscriminatie. Jaarlijks voert het Studentenbureau een onderzoek uit naar de stagepositie van studenten. Uit de rapportage in 2018 komt naar voren dat vijf procent van de autochtone studenten zich tijdens het solliciteren gediscrimineerd voelde ten opzichte van zeventien procent van de allochtone studenten. Ook vrouwen ervaren meer discriminatie ten opzichte van mannen (twaalf procent versus vijf procent).[102] Uit onderzoek komt naar voren dat ook studenten met een arbeidshandicap regelmatig moeite hebben om een geschikte stage te vinden.[103] Deels komt dit omdat studenten zelf moeite hebben om de handicap ter sprake te brengen tijdens de zoektocht naar een stage, mede uit angst dat ze dan niet aange-

98 Van Kapel & Bellaart (2016) Kennisatelier Even sterk op de stagemarkt.
99 Klooster, Kocak & Day (2016) Mbo en de stagemarkt, wat is de rol van discriminatie? Een verkenning onder onderwijsprofessionals en studenten.
100 SBB, 'Meld stagediscriminatie', geraadpleegd op 8 mei 2019.
101 Inspectie van het Onderwijs (2019) *De staat van het onderwijs 2019*, p. 160; Van Engelshoven, I., 'Gelijke kansen en stagediscriminatie (kamerbrief)', 28 augustus 2018, p. 8.
102 StudentenBureau (2018) Nationale Stagemonitor 2018.
103 Büsher-Touwen et al.. (2018) Mind the Gap Between Higher Education and the Labour Market for Students with a Disability in the Netherlands: A Research Agenda, Social Inclusion (6), p.150.

nomen worden voor de stage. Daarnaast blijken werkgevers vaak weinig flexibel in de aanpassing van het werk aan de situatie van de student.

2.5.2 Tevredenheid over stages

Over het algemeen geldt dat als studenten eenmaal een stageplek hebben gevonden, zowel de student als het bedrijf positief is. De arbeidsmarktkansen van afstudeerders blijken na een stage of werkervaringsplek logischerwijs ook fors hoger (cijfers hierover worden behandeld in het volgende hoofdstuk, 'Aan het werk en ondernemen').

Op basis van de jaarlijkse BPV-Monitor van SBB blijkt dat zowel mbo-studenten als hun begeleiders vanuit het bedrijf in hoge mate tevreden zijn over de gelopen stages. Studenten beoordelen de stage gemiddeld met een acht, de begeleiders met een 7,5.[104] Studenten met een niet-westerse migratieachtergrond beoordelen hun stage net iets minder goed dan gemiddeld (7,2 tegenover 7,9 voor studenten zonder migratieachtergrond).[105]

De studenten zijn vooral tevreden over wat ze geleerd hebben, het behalen van hun leerdoelen, en het beeld dat ze hebben gekregen van het beroep. De begeleiders zijn zeer tevreden over de bijdrage en inzet van de student en over het behalen van hun leerdoelen. Ook de inzet van studenten wordt over het algemeen als goed beoordeeld. Wel is het zo dat ongeveer vijftien procent van zowel de studenten als de begeleiders problemen ervaart tijdens de stage. Begeleiders noemen hierbij vaak de kwaliteit van de student, en de match tussen het bedrijf en de student als knelpunten. Studenten ervaren juist relatief vaak problemen in de informatie en begeleiding vanuit de onderwijsinstelling.[106] De tweejaarlijkse monitor van mbo-studenten (JOB-monitor) van 2018 geeft een soortgelijk beeld.[107]

Binnen het hoger onderwijs zijn er meerdere bronnen die de tevredenheid over stages monitoren. Uit de Nationale Studenten Enquête volgt dat studenten in het hoger onderwijs vrij positief zijn over hun stage. Hbo-studenten beoordelen hun stage gemiddeld met een cijfer van 3,93 op een vijfpuntenschaal. In het wo geven studenten hun stage gemiddeld 4,01 uit vijf.[108] Meer gedetailleerde informatie kan worden afgeleid uit de jaarlijkse Nationale Stagemonitor. Hieruit blijkt dat studen-

104 SBB (2019) Uitkomsten BPV Monitor 2018, p. 4.
105 Kennisplatform Integratie en Samenleving (2018) Gelijke kansen op gelijke stages, p. 12.
106 SBB (2019, 2017) Uitkomsten BPV Monitor 2018, pp. 2017, p.7-8.
107 JOB (2018) JOB-monitor 2018, p.39-42.
108 Nationale Studenten Enquête 2018.

ten in het hbo en wo de stagebegeleiding vanuit het bedrijf beoordelen met een 7,6. Zowel de studenten als de bedrijven beoordelen het contact en de begeleiding vanuit de onderwijsinstelling met een 6,4. Evenals in het mbo lijkt de begeleiding van uit de onderwijsinstelling ook hier minder goed te scoren.

Wel geven de studenten aan dat het moeilijk is een grens te trekken tussen een echte stage na hun opleiding of werkervaringsplek en het doen van regulier werk.[109] Driekwart van de studenten heeft het idee dat ze tijdens hun stageperiode hetzelfde werk doen als collega's met een regulier contract, terwijl juist een leerdoel voorop zou moeten staan. Slechts een minderheid vindt dat de focus tijdens de stage volledig op leren lag en niet op werken. De studenten hebben daarbij een relatief kwetsbare positie: ze hebben weinig arbeidsmarktbescherming en ontvangen een beperkte stagevergoeding. De informatieverstrekking naar studenten moet worden verbeterd zodat studenten weten waar ze op moeten letten om te kunnen beoordelen of sprake is van een stage of een arbeidsovereenkomst en wat zij vervolgens eventueel kunnen doen om misbruik te voorkomen.

2.6 Prestatiedruk en psychische klachten

Geregeld worden er zorgen geuit over de prestatiedruk en psychische klachten specifiek onder studenten. Uit de Kantar Public-enquête komt vooral naar voren dat studenten aangeven het drukker te hebben en iets minder gelukkig zijn dan andere groepen jongeren. Het SCP stelde vorig jaar ook dat studenten zich meer 'gejaagd' voelen dan werkenden, niet-werkenden en gepensioneerden.[110]

Een recente publicatie van Motivaction laat zien dat 85 procent van de studenten studiestress ervaart, 78 procent hoge eisen aan zichzelf stelt, 71 procent prestatiedruk kent en 44 procent overdag extreme vermoeidheid kent. Een belangrijke conclusie van het onderzoek is dat het leenstelsel een negatieve invloed heeft op het welbevinden van studenten.[111] Uit onderzoek van hogeschool Windesheim onder de eigen studenten bleek dat 68,9 procent van de studenten vaak tot zeer vaak prestatiedruk ervaart.[112] Van die 68,9 procent zijn bij 14,4 procent zeer serieuze angst- en depressieklachten geconstateerd. Daarbij blijkt uit de antwoorden van respondenten dat 37,5 procent met psychische klachten kampt en bij 18,2 procent het risico op zelfdo-

109 Bureau Bartels (2018) Stages na afstuderen, Eindrapport uitgebracht in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
110 SCP (2018) Burgerperspectieven 2018 | 4.
111 Motivaction (2019) Impact van leenstelsel op welbevinden studenten, p.17-18.
112 Hogeschool Windesheim (2018) Actieplan Studentenwelzijn pleit voor integrale aanpak.

ding aanwezig is. Dit is geen verrassing. Reeds in 2014 concludeerden onderzoekers van EenVandaag op basis van een enquête onder hun jongerenpanel (12 tot 24 jaar) dat 78 procent van de jongeren de prestatiedruk als hoog beoordeelt en 60 procent minstens eens per week stress over school- of studiezaken heeft.[113] In 2018 meldde EenVandaag opnieuw dat 76 procent van de jongeren (18 tot 25 jaar) aangeeft veel stress te hebben, vaak gerelateerd aan hoge verwachtingen over hun toekomst.[114]

Hulpverleners geven aan signalen te zien dat studenten meer te kampen hebben met psychische klachten. Studentenpsychologen geven aan de afgelopen jaren een stijging te zien van het aantal studenten dat zich meldt met hulpvragen en ook het aantal studenten dat wordt doorverwezen naar hulpverlening.[115] Vrijwel alle universiteiten en hogescholen hebben studentenpsychologen in dienst en tussen de vijf procent en tien procent van de studenten vindt naar tevredenheid zijn of haar weg naar deze psychologen.[116] Ook voor promovendi maken steeds meer Nederlandse universiteiten een voorziening, aangezien een aanzienlijke minderheid van de promovendi kampt met mentale klachten als depressie.[117] Daarnaast mengen steeds meer individuele huisartsen zich in het debat. Zo volgt uit een artikel met een huisarts in de Volkskrant dat steeds meer studenten zich melden met psychische klachten.[118]

Het RIVM rapporteert in zijn Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018 dat de mentale druk bij jongeren inderdaad lijkt toe te nemen. De auteurs zoeken de oorzaak van de toenemende druk met name in combinatie-effecten van strenger toezicht op studievorderingen (middels het Bindend Studieadvies, BSA), een verslechterende financiële situatie van jongeren door het leenstelsel, en sociale druk om naast studie en werk ook een actief sociaal leven te leiden. Het RIVM spreekt ook zijn zorg uit over signalen dat jongeren naar medicatie grijpen om met deze druk om te gaan. De mentale druk op jongeren is door het RIVM benoemt als een van drie belangrijkste maatschappelijke opgaves voor de toekomst op het gebied van volksgezondheid en zorg.[119]

Naast het RIVM heeft ook de Raad voor de Volksgezondheid geconcludeerd dat, hoewel mentale druk op veel verschillende manieren kan worden gemeten, de rode

113 EenVandaag (2014) Onderzoek: Veel jongeren stressen over school of studie.
114 EenVandaag (2018) Onderzoek: Veel stress onder millenials.
115 ISO, 2016, Studentenpsychologen, een stand van zaken.
116 Nederlands Instituut van Psychologen, brochure De studentenpsycholoog, geraadpleegd op 20 augustus 2019.
117 TU Delft (2019) Na Delft benoemt ook Utrecht 'promovendi-psycholoog'; Rijksuniversiteit Groningen (2019) RUG neemt maatregelen om stress onder promovendi te verlagen; Erasmusmagazine (2019) Promovendi hebben eindelijk hun eigen psycholoog.
118 Volkskrant (2018) Huisarts ziet aantal studenten met psychische problemen stijgen: 'De nood is hoog'.
119 RIVM, Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018, Druk op jongeren.

draad is dat jongvolwassenen prominent terugkomen in de groeiende groep mensen die mentale druk als een probleem ervaren.[120] Zelfmedicatie komt ook hier als een manier naar voren waarop jongeren proberen om te gaan met stress en prestatiedruk, en de Raad wijst zelfs op het risico van zelfmoord.[121]

Stress en prestatiedruk – wat blijkt uit de groepsgesprekken?

Uit de door het SER Jongerenplatform gevoerde groepsgesprekken blijkt dat vrijwel alle studenten, zowel in het middelbaar beroepsonderwijs als in het hoger onderwijs, stress en prestatiedruk voelen. Aangegeven wordt dat het vooral de combinatie van veel zaken en verplichtingen – onderwijs, nevenactiviteiten en sociale bezigheden – is die druk oplevert. Een student stelt bijvoorbeeld: "*Mijn stress komt door de hoeveelheid activiteiten en de planning. Er is school, werk, vrijwilligerswerk en een sociaal leven. Het combineren geeft stress. Het begrip hiervoor vanuit de school ontbreekt volledig.*" Studenten in het hoger onderwijs benoemen in dit verband vooral de noodzaak om een uitgebreid cv op te bouwen, want met enkel een opleiding kom je er niet. Daarnaast levert het leenstelsel druk op, mede door de korte studieduur die hiermee verband houdt. Overigens geven deze studenten aan dat de druk per studierichting sterk kan verschillen. Studenten die een bètastudie doen, hebben het gemakkelijker. Zorgen over werk in de toekomst zijn immers minder groot. Bij andere studenten heerst het gevoel van een sterke concurrentie bij het zoeken naar werk, dit toekomstbeeld levert stress op. Ook de studenten in het middelbaar beroepsonderwijs wijzen erop dat de opleiding in combinatie met andere activiteiten voor de nodige spanningen kan zorgen. Dit geldt ook voor de financiële gevolgen van het aangaan van leningen. Ook het 'moeten' doorstromen naar het hoger onderwijs kan werkdruk opleveren. Overigens ervaren de studenten de middelbare beroepsopleiding zelf als weinig stressvol, deze wordt door velen als nogal gemakkelijk beschouwd. In dit verband wordt aangegeven dat tijdens de stages veel meer wordt geleerd. Wel maken veel van deze studenten zich zorgen over hun kansen op de arbeidsmarkt in de toekomst. Het gevoel heerst dat lang niet alle banen er nog zullen zijn op het moment dat zij hun diploma hebben behaald.

In de enquête uitgevoerd door Kantar Public geeft 55 procent van de jonge studenten en werklozen aan dat ze het gevoel hebben dat ze het te druk hebben.

120 Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2018) Over Bezorgd, p.23.
121 Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2018) Over Bezorgd, p.9.

Relatie tussen leenstelsel en stress onder studenten

Het RIVM geeft aan dat een van de factoren die vaak wordt aangehaald als reden voor ervaren stress ligt in de versobering van de studiefinanciering van de laatste jaren, waardoor meer jongeren een bijbaantje nodig hebben om de kosten te kunnen dekken. Het aantal scholieren en studenten tussen 16 en 27 jaar dat hun opleiding combineert met betaald werk is tussen 2004 en 2014 gestegen van 39 procent naar bijna 60 procent. Tegelijkertijd kan dit bijbaantje niet ten koste gaan van de studieprestaties, want door de uitbreiding van de rendementsmaatregelen zoals het BSA heeft studie-uitloop soms serieuze (financiële) consequenties. De druk die het werken aan een stabiel inkomen, goede resultaten op school, een goed CV en een levendig sociaal leven oplevert, lijkt zich bovendien ook op steeds jongere leeftijd voor te doen. Ook onder middelbare scholieren wordt hoge prestatiedruk en stress ervaren. Dit heeft consequenties voor de psychische gezondheid van jongeren en jongvolwassenen. Empirisch bewijs hierover ontbreekt tot nu toe wel.

Ook uit ander onderzoek volgt dat er een verband lijkt te zijn tussen het leenstelsel en ervaren stress onder studenten. Uit onderzoek van Motivaction in opdracht van het Interstedelijk Studentenoverleg (ISO) blijkt dat 78 procent van de studenten denkt dat veel studenten regelmatig stress ervaren vanwege hun studieschuld en 64 procent herkent dat het nieuwe leenstelsel psychische klachten veroorzaakt. Circa 74 procent van de leners heeft toegenomen prestatiedruk en/of toegenomen psychische klachten. De algemene gezondheid van studenten met een (hoge) studielening ligt ook lager.[122]

Duidelijk is ook dat de gerapporteerde tijd besteed aan studie door studenten de laatste vijftien jaar sterk is opgelopen, van 21 uur per week in 2013, naar 30 uur in 2017. Dit komt deels omdat het aantal contacturen sterk is opgelopen, maar ook het aantal zelfstudie-uren groeit gestaag.[123]

2.7 Conclusie

Jongeren volgen vaker en langer vervolgonderwijs dan eerdere generaties. Ook is de nieuwe generatie hoger opgeleid. Wel verlaten studenten tegenwoordig steeds later het ouderlijk huis, vergeleken met vijf jaar terug al één jaar later, mede als gevolg van de invoering van het sociaal leenstelsel en de aanscherping van het bindend studieadvies.

122 Motivaction (2019) Impact van leenstelsel op welbevinden studenten, p.12.
123 Alle cijfers zijn van het ministerie van OCW, via *http://www.studentenmonitor.nl/tabellen/*

Toegerust

Het Nederlands tertiair onderwijs is van goede kwaliteit, toegankelijk en redelijk betaalbaar. Nederlandse studenten verkeren daarmee in een goede positie om zich te ontplooien en om de basis te leggen voor een zelfstandig leven. Zeker de jongeren die tijdens hun studie werkervaring of stage-ervaring opdoen hebben goede kansen op een baan. Er zijn wel zorgen bij het bedrijfsleven en onder studenten zelf over de aansluiting tussen de inhoud van de opleidingen en de eisen van de arbeidsmarkt; vooral ten aanzien van het mbo (hierover meer in hoofdstuk 3).

De grootste recente verandering in het tertiair onderwijs, de invoering van het leenstelsel, heeft op verschillende aspecten van het leven van studenten impact, nu en later. Een direct gevolg is dat studenten gemiddeld meer lenen dan voor de invoering van het stelsel, en daarmee ook meer schuld opbouwen. Onderzoek laat zien dat er een relatie is tussen de mentale druk die studenten ervaren en het leenstelsel. Ook het strengere bindend studieadvies speelt een rol, diepgaander onderzoek naar de precieze effecten hierin is gewenst.

Ontplooien

De doorstroom van mbo naar hbo als van hbo naar wo lijkt te stagneren of zelfs af te nemen. Voor de doorstroom van mbo naar hbo blijkt dat betaalbaarheid een belangrijk rol speelt bij de keuze al dan niet door te stromen en dat de aanwezigheid van het sociaal leenstelsel bij het hbo mbo-studenten ervan weerhoudt om door te stromen. Voor het hoger onderwijs geldt dat het aantal schakeltrajecten wordt teruggebracht, omdat universiteiten dit zelf moeten bekostigen. De mogelijkheid voor studenten die het in hun mars hebben om zich verder te ontplooien wordt hiermee belemmerd. De afgelopen jaren werd ook duidelijk dat het aantal wo-studenten dat zich verbreedt, via het doen van een tweede master, met een derde is afgenomen na invoering van het instellingscollegegeld.

Als door betere voorlichting de financiële haalbaarheid van doorstroom beter bekend wordt en middels overheidsbeleid meer financiële zekerheid geboden kan worden aan mbo-studenten, is aannemelijk dat de doorstroom van mbo naar hbo (en verder) zal toenemen. Onder mbo'ers speelt de (on)zekerheid over een nieuwe woonruimte, de studiekosten, de reiskosten en de opbrengsten van de nieuwe opleiding een grote rol bij de overweging om door te studeren. Daarom is het extra belangrijk dat tijdens de werkzame carrière mbo'ers worden gestimuleerd om door te leren, ondersteund door de werkgever en overheid.

Er heerst veelal tevredenheid onder studenten over de stages en werkervaringsplekken die zijn gevolgd, aangezien zij hiermee praktisch veel leren en hun arbeidsmarktkans vergroten. Werkgevers vragen vaker praktijkervaring. Een betere samenwerking tussen de theorie van de opleiding en de praktische vraag van organisaties zal zowel studenten als werkgevers goed uitkomen. Hiertoe zal ook ruimer mogelijk gemaakt kunnen worden dat studenten doordeweeks overdag werken en studeren in de avonduren en in de weekends. De begeleiding vanuit de opleiding wordt vaak wel als verbeterpunt wordt genoemd, maar over het algemeen geldt dat als er eenmaal een stageplek is, studenten er leren en zich ontplooien. Een zorgpunt bij werkervaringsplekken is wel dat voorkomen moet worden dat startersbanen worden vervangen door werkervaringsplekken.

Een zorgpunt is stagediscriminatie van mbo-studenten met een niet-westerse achtergrond. Deze groep moet aanzienlijk vaker solliciteren om een stageplaats te krijgen dan autochtone Nederlanders. Ook studenten met een functiebeperking en in mindere mate vrouwelijke studenten ondervinden moeite bij het vinden van een geschikte stageplaats. Voor deze groepen geldt dus dat zij meer moeite moeten doen om zich te kunnen ontplooien omdat zij minder gemakkelijk toegang hebben tot geschikte stageplaatsen. In het geval van niet-westerse mbo-studenten geldt bovendien dat zich een parallelle stagewereld voordoet naar etnische afkomst.

Zelfstandig bestaan

Studenten gaan gemiddeld later op kamers of zelfs niet op kamers, mede als gevolg van de invoering van het (sociaal) leenstelsel. Het op kamers wonen is een belangrijke stap naar zelfstandigheid. Jongeren die op kamers wonen bouwen ook eenvoudiger een relevant netwerk op doordat zij beter in staat zijn om actief deel te nemen aan het studentenleven. Voor de studenten die wel besluiten om op kamers te gaan, geldt dat zowel de beschikbaarheid als betaalbaarheid in een flink aantal steden aanzienlijk onder druk staat. Een groot deel van het inkomen van studenten wordt besteed aan woonlasten.

Zorgelijk is de hoge mentale druk onder studenten, die volgens hulpverleners stijgt. Studenten voelen zich meer ‘gejaagd’ en een ruime meerderheid ervaart aanzienlijke studiestress en prestatiedruk, stelt hoge eisen aan zichzelf en voelt overdag extreme vermoeidheid. Een aanzienlijke minderheid heeft serieuze angst- en depressieklachten en er is zelfs een risico op zelfdoding. De algemene gezondheid van studenten is ook lager. Experts denken dat er een relatie is met het strengere bindend studieadvies (aantal studie-uren stijgt), de mindere (toekomstige) financiële situatie door het leenstelsel (waardoor men een bijbaan noodzakelijk acht), en de druk om

een rijk sociaal leven te leiden. Bij mbo-studenten zijn er vooral zorgen over de betaalbaarheid van de studietijd. Bij veel universiteiten en hogescholen in Nederland werken studentenpsychologen. Dit zijn (GZ) psychologen die begeleiding bieden aan studenten en waar nodig doorverwijzen. Daarnaast hebben zij een consultatie/ondersteuningsfunctie voor docenten en andere studentbegeleiders binnen de instellingen. Het doel van studentenpsychologen is studie-uitval en studievertraging tegen te gaan en een bijdrage te leveren aan studentenwelzijn. Onduidelijk is of bepaalde groepen studenten meer of minder druk ervaren: dit zou nader onderzoek waard zijn.

Verder is duidelijk dat vooral niet-westerse studenten, studenten met een functiebeperking en studenten uit lagere sociale milieus een achtergestelde positie (economisch, sociaal en cultureel kapitaal) hebben als het gaat om ontplooiingskansen en daarmee dus de opties om voldoende toegerust te geraken om een zelfstandig volwassen bestaan op te bouwen. Zij lopen het risico om al tijdens hun studieperiode een achterstand op te lopen ten opzichte van studenten die betere sociale netwerken hebben en uit een beter sociaal milieu komen.

3 Aan het werk en ondernemen

In het kort

- Jongeren die zich aanbieden op de arbeidsmarkt vinden relatief snel werk. Desalniettemin is er een gegronde zorg over de overstap van onderwijs naar arbeid en is er een kans op mismatches.
- Daarnaast is de positie van jongeren op de huidige arbeidsmarkt en daarmee de kans op werk sterk conjunctuurafhankelijk. Dit wordt ook zo door jongeren ervaren.
- De arbeidsmarktposities van laag- en hoogopgeleiden verschillen enorm (type arbeidsrelatie, werkkans, arbeidsparticipatie) en de keuze van studierichting is zeer bepalend voor het arbeidsmarktsucces.
- De arbeidsparticipatie en positie op de arbeidsmarkt van jongeren met een migratieachtergrond zijn binnen alle subgroepen lager.
- De meeste jongeren gaan aan de slag op basis van een arbeidscontract bij een werkgever. Een opvallende verschuiving is wel dat jongeren steeds meer werkzaam zijn binnen verschillende, flexibele dienstverbanden.
- Het gros van de middelbaar- en laagopgeleide jongeren heeft liever een vast contract, terwijl de keuze voor een flexibel arbeidscontract bij hoogopgeleide jongeren vaker vrijwillig is.
- De toename van flexwerk vertraagt de mijlpalen en beïnvloedt de pensioenopbouw negatief.
- Binnen de internationale context scoort Nederland hoog als het gaat om de ondersteuning van (innovatief) ondernemerschap door de overheid.
- Jongeren ondernemen meer, maar stoppen vaker.
- Een belangrijke voorwaarde voor een toekomst binnen je werk is de mogelijkheid tot ontwikkeling. Echter door te toename van tijdelijke contracten volgen werknemers minder formele opleiding.
- De meest werkende twintigers zijn economisch zelfstandig, maar zijn wel kwetsbaar om een ‘werkende arme’ te worden of om in kortdurende armoede te belanden.
- Werkende jongeren met een migratieachtergrond hebben vaker een inkomen onder het sociaal minimum.
- Jongeren verliezen vaker hun werk dan ouderen, maar hebben een grotere kans om (weer) aan de slag te komen.
- Er is een kleine groep jongeren die nog wel de arbeidsmarkt betreedt met een flexibel arbeidscontract, maar dan snel structureel baanloos wordt.

- Jonge arbeidsgehandicapten geven hun leven aanmerkelijk lagere cijfers en zijn bovengemiddeld minder vaak aan het werk.
- Zorgelijk is dat jonge werkenden veelal een hogere mentale druk ervaren dan ouderen en jongeren bang zijn een burn-out te krijgen of overspannen te worden.

3.1 Inleiding

De overstap naar het werkende leven is een belangrijk moment in het jonge leven. Met de verworven toerusting op de vier kapitaalvormen[1] tijdens de opvoeding en de vervolgstudie wordt nu verwacht dat een jongere zelf zijn of haar economisch kapitaal (inkomen, vermogen) verwerft en een zelfstandig bestaan leeft. Tegelijk bouwt een jongere door te werken en te ondernemen ook economisch kapitaal (vaardigheden, arbeidssituatie), cultureel kapitaal (communicatie, ICT, reputatie) en sociaal kapitaal (sociale steun, netwerk) op. Er is sprake van een wisselwerking.

Het lijkt dat hedendaagse jongeren beter dan oudere generaties worden toegerust op hun werkende leven ('het kunnen verkrijgen van de vaardigheden of de sociaal-economische hulpbronnen om het eigen leven vorm te geven'). De jonge generatie betreedt gemiddeld iets later de arbeidsmarkt, namelijk op de leeftijd van 23 jaar, omdat ze langer voltijdsonderwijs volgen dan vroeger gewoon was (vooral jonge mannen).[2] Overigens geldt dit alleen voor jonge werknemers; het aantal jonge ondernemers in ons land groeit juist (paragraaf 5.2).

Hoewel jongeren gemiddeld hun vervolgopleiding verlaten op 23-jarige leeftijd, blijkt de omslag van onderwijs naar arbeid al op 21-jarige leeftijd te liggen (figuur 3.1). Jongeren combineren steeds vaker het volgen van onderwijs met (kleine) betaalde werkzaamheden. Dit is kenmerkend voor Nederland in vergelijking met andere Europese landen.[3] Onder 20-jarige studenten heeft ongeveer 40 procent geen werk, dit is onder de groep 29-jarigen nog maar ongeveer 25 procent.[4] De omslaande verhouding tussen arbeid en onderwijs op 21-jarige leeftijd wordt verder verklaard doordat mbo-uitstromers eerder aan het werk gaan, deelnemers aan

1 Persoonskapitaal (fysiek, mentaal, esthetisch), economisch kapitaal (opleiding, vaardigheden, arbeidssituatie, beroepsniveau, inkomen, vermogen), cultureel kapitaal (taal, communicatie, ICT, cultuur, reputatie) en sociaal kapitaal (sociale steun, instrumentele steun via kapitaalkrachtig en invloedrijk netwerk). Zie: SCP (2014) Verschil in Nederland, Hoofstuk 10.
2 CPB (2018) Arbeidsparticipatie. CBS (2015) Het werkende leven van twintigers.
3 Eurostat (2019) Participation of young people in education and the labour market, geraadpleegd 29 mei van 2019.
4 CBS (2015) Het werkende leven van twintigers.

het hoger onderwijs in de laatste studiefase vaker een betaalde bijbaan hebben, en uitvallers uit alle vervolgstudies een baan zullen proberen te vinden.

Figuur 3.1 Onderwijs en arbeid per leeftijd in 2017

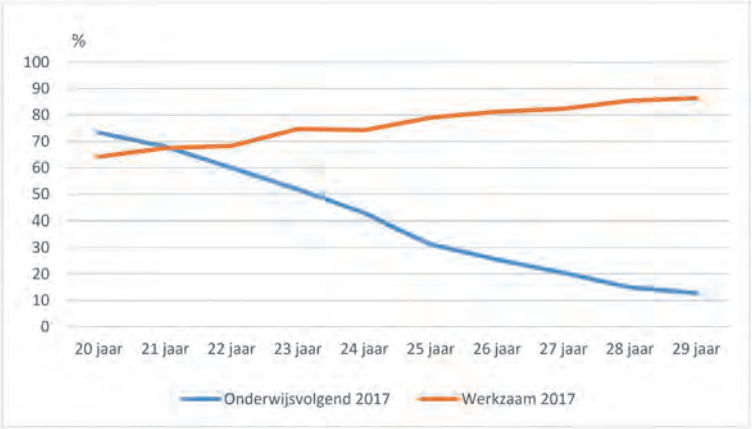

Bron: CBS

Arbeidsmarktparticipatie

Een goede indicator voor het betreden van de arbeidsmarkt is de bruto arbeidsparticipatie: het deel van de beroepsbevolking dat een betaalde baan heeft of zoekt van minstens twaalf uur per week. In het derde kwartaal van 2018 was de bruto arbeidsparticipatie voor 15- tot 20-jarigen 64,7 procent, voor 20- tot 25-jarigen 75,4 procent, voor 25- tot 30-jarigen 87,7 procent en voor 30- tot 35- jarigen 89 procent.[5] Deze toename wordt grotendeels verklaard doordat jongeren tot 25 jaar vaak (voltijds)onderwijs volgen en zich daarom niet voor minstens twaalf uur per week voor de arbeidsmarkt beschikbaar stellen. In de vorige eeuw bestond er een dip in de participatie van jonge vrouwen die kinderen kregen, maar deze dip is sinds de millenniumwisseling grotendeels verdwenen door overheidsbeleid (bijvoorbeeld opleidingsniveau en kinderopvang) en sociale normen.[6] Vrouwen met kinderen participeren nu ruwweg hetzelfde als vrouwen zonder kinderen, hoewel nog steeds minder uren. De arbeidsparticipatie van jonge mannen is daarentegen opvallend gedaald (figuur 3.2). Enerzijds komt dit doordat jonge mannen nu (langer) vervolgonderwijs volgen. Anderzijds lijkt minder vraag te zijn naar de vaardigheden van laagopgeleide mannen.

5 CBS (2018) Arbeidsmarkt naar leeftijd en geslacht.
6 CPB (2018) Arbeidsparticipatie, CPB Notitie op verzoek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Figuur 3.2 **Bruto arbeidsparticipatie naar geslacht en leeftijd over de tijd**

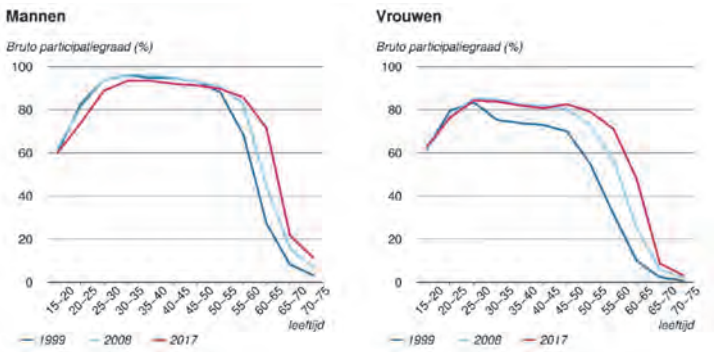

Bron: CPB (2018)

Ongeveer 470 duizend jongeren hebben een arbeidsbeperking: van 15 tot 25 jaar namelijk 195 duizend en van 25 tot 35 jaar circa 274 duizend.[7] De bruto arbeidsparticipatie van jongeren met een arbeidshandicap ligt beduidend lager dan de arbeidsparticipatie van jongeren zonder arbeidshandicap (figuur 3.3). Voor jongeren van 15 tot 25 jaar was deze 45 procent tegenover 69,8 procent en voor jongeren van 25 tot 35 jaar 51,9 procent tegenover 90,9 procent. De achterstand neemt toe vanaf 25 jaar als ruim 90 procent van alle jongeren, al dan niet na hun opleiding, aan de slag wil.

Figuur 3.3 **Arbeidsdeelname arbeidsgehandicapten 2017**

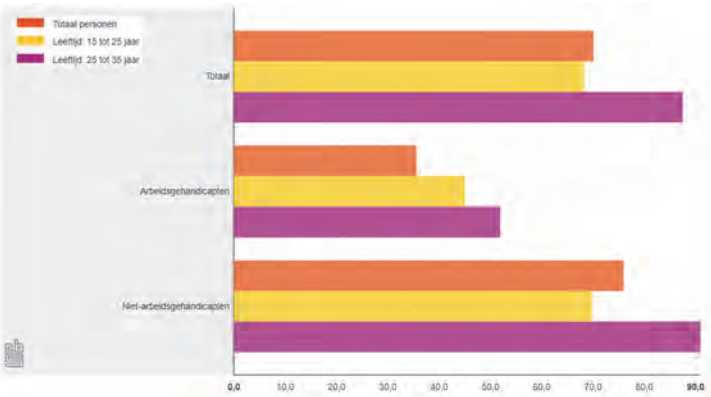

Bron: CBS

7 CBS (2019) Arbeidsdeelname; arbeidsgehandicapten 2015-2017,

Europese context

De verschuivingen in de arbeidsmarktparticipatie van jonge mannen en vrouwen in Nederland als behandeld in paragraaf 3.1 blijken voor een belangrijk deel de internationale trends te volgen. In bijna alle landen zien we een afname in de arbeidsparticipatie van zowel jonge mannen als jonge vrouwen (15 tot 24 jaar). Volgens het IMF is de internationale afname van arbeidsdeelname van jongeren tussen de 15 en 25 jaar sinds 1985 voor een belangrijk gedeelte een gevolg van een toename van het aantal jongeren dat een opleiding volgt. De afname van de arbeidsdeelname van jonge mannen in het afgelopen decennium kan ook deels een conjunctureel effect zijn, met name laag en middelbaar opgeleide mannen zijn om bedrijfseconomische redenen ontslagen. Verder is de trend te ontwaren dat vrije tijd hoger gewaardeerd wordt. Ten slotte kunnen als mogelijke oorzaak van de dalende arbeidsmarktparticipatie de verschuivingen in sociale normen genoemd worden. Het wordt nu makkelijker geaccepteerd dat jonge mannen niet werken en voor hun onderhoud afhankelijk zijn van familie of partner.* De participatie van jonge vrouwen in Nederland is hoger dan die van jonge mannen en vrouwen uit andere Europese en Angelsaksische landen.

* CPB (2018) Arbeidsparticipatie (CPB notitie), p. 13, 15-16.

3.2 Het vinden van werk

De jongeren die zich aanbieden op de arbeidsmarkt als werknemer of zzp'er vinden ook relatief snel werk – vaak binnen half jaar, zeer vaak binnen een jaar.[8] Anderhalf jaar na het afstuderen heeft circa 95 procent van de jongeren een arbeidsrelatie.[9] Vanaf 25 jaar vindt bijna elke jongere die werk zoekt voor minstens twaalf uur in de week werk. Vooral degenen die stage lopen of werkervaring opdoen, hebben snel een betaalde baan (in zeventig procent van de gevallen), al dan niet bij dezelfde werkgever.[10] Het aandeel werkzame jongeren in de Nederlandse bevolking was in het derde kwartaal van 2018 voor 15- tot 20-jarigen 58,8 procent, voor 20- tot 25-jarigen 71,1 procent, voor 25- tot 30-jarigen 85,2 procent en voor 30- tot 35-jarigen 87,2 procent. Vanaf 25 jaar heeft de meerderheid van de jongeren een voltijdsbaan, dat wil zeggen werk van 35 uur of meer per week.

8 CBS (2015) Het werkende leven van twintigers.
9 SCP (2018) Werken aan de start.
10 Bureau Bartels (2018) Stages na afstuderen, Eindrapport.

De overstap van een vervolgopleiding naar het (fulltime) werkende leven is een belangrijk moment, dat niet voor iedere jongere gemakkelijk is. De Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) waarschuwt dat er geïnvesteerd moet worden in instituties, beleid en strategieën om jongeren in deze overstap te ondersteunen zodat ze niet buiten de boot vallen.[11] Het UWV waarschuwt dat er in Nederland vijftien beroepen[12] zijn waarvoor werk vinden moeilijk blijft, ondanks de aantrekkende arbeidsmarkt en dalende werkloosheid. Dit komt door de digitalisering, de populariteit van bepaalde beroepen, en omdat een werkzoekende niet altijd denkt aan bij- of omscholing of een andere regio. Tegelijk is hoopgevend dat er tot 2022 2,1 miljoen baanopeningen worden voorzien (vooral in de zorg, groothandel, specialistische dienstverlening en bouwnijverheid) en er grote vraag ontstaat naar aansluitende opleidingen.[13] Ook zijn er kansen door een breder gebruik van het instrument *jobcarving*, het doorontwikkelde Inclusief herontwerp van werkprocessen (IHW 2.0) en functiecreatie.[14] Tegelijkertijd zullen deze werkkansen deels conjunctuurafhankelijk (blijken te) zijn, zoals de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de zorg en bouw in de afgelopen tien jaar bewijst.

Klaar voor de praktijk – wat blijkt uit de groepsgesprekken?

De verschillen in kijk op de toekomst zijn groot tussen jongeren in het hoger (hbo en wo) en middelbaar beroepsonderwijs, blijkt uit de groepsgesprekken die het SER Jongerenplatform heeft gevoerd. De meeste studenten in het hoger onderwijs zijn klaar voor de toekomst en zien dat hun opleidingen hierin een essentiële rol hebben gespeeld. Vooral de praktijkcomponenten (stages of verplichte freelance-uren) worden belangrijk gevonden. Wel wordt aangegeven dat voor een goede voorbereiding op de toekomst het eigen initiatief erg belangrijk is. Zo vertelt een deelnemer: "*De opleidingen bieden wel cv-checks en trainingen, maar de meeste voorbereidingen moet je toch zelf doen.*" Daarnaast zijn de deelnemers van mening dat een goed netwerk helpt bij het vinden van een baan.

11 ILO (2019) Work for a Brighter Future; Global Commission on the Future of Work.
12 UWV (2019) In deze 15 beroepen: secretarieel medewerkers, baliemedewerkers bank en post, archiefmedewerkers, bibliotheekmedewerkers, grafisch vormgevers drukkerij, sociaal-cultureel werkers, activiteitenbegeleiders, instellingskoks, onderwijsassistenten, conciërges, uitvaartmedewerkers, reisleiders en reisgidsen, evenementenorganisatoren, reclame- en marketingspecialisten en dierenverzorgers.
13 Research Centre for Education and the Labour Market (2017) De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2022.
14 Geling, K. & Van Lieshout, H. (2014) Mogelijkheden voor job carving; een explorerende onderzoek, Kenniscentrum Arbeid van Hanzehogeschool Groningen; Nijhuis, F., Mulders, H. & Zijlstra, F. (2011) Inclusief herontwerp van werkprocessen.

De studenten voelen wel druk om tijdens de studie al bezig te zijn met de voorbereiding op werk, maar worden daarin door de opleidingsinstellingen meestal goed ondersteund. Wat opvalt is dat niemand aangeeft dat enkel een diploma afdoende is om je op de toekomst voor te bereiden. Jezelf op een professionele manier profileren – door middel van stages, bestuursfuncties en het aanleren van specifieke vaardigheden – wordt hierin als essentieel gezien. Wat ook opvalt is dat deze jongeren zich meer zorgen maken over de woningmarkt dan over de arbeidsmarkt. Op de arbeidsmarkt kun je je tenminste voorbereiden. Niettemin zijn er ook verbeteringen aan te dragen, zoals meer aandacht voor toegepaste professionele trainingen, betere voorlichting, dialoogbijeenkomsten over aangeleerde vaardigheden en langere begeleidingstrajecten. Jongeren in het mbo voelen zich minder klaar voor de praktijk. Veel deelnemers geven aan dat de opleiding onvoldoende voorbereidt op de beroepspraktijk. Opleidingen zouden te weinig praktische of nuttige kennis aanbieden. Een van de deelnemers geeft aan: "*De school brengt te weinig kennis bij met betrekking tot het betreden van de arbeidsmarkt. Zo wordt geen aandacht besteed aan solliciteren. Ook wordt te weinig ingegaan op concrete opdrachten die je op het werk kunt krijgen.*" Daarnaast is er kritiek op het verouderde onderwijsmateriaal en staan sommige vakken te ver af van de beroepspraktijk. Eveneens wordt benoemd dat de opleiding lang niet altijd goed aansluit bij de stage en dat veel stages niet voldoen aan de verwachtingen. Sommigen menen dat de stagebedrijven te weinig vertrouwen hebben in de studenten. De jongeren zien echter ook kansen om de opleiding beter bij hun toekomst te laten aansluiten. Concrete verbeteringen hebben betrekking op een grotere rol van het bedrijfsleven in het beroepsonderwijs, het verbeteren van de kwaliteit van stages en meer aandacht voor de ontwikkeling van netwerken.

In de enquête uitgevoerd door Kantar Public geeft tien procent van de jongeren die geen betaald werk hebben, aan dat er te weinig banen zijn. 21 procent van de jongeren geeft aan geen passende vacature te kunnen vinden.

Aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt

Zeker bij mbo-onderwijs is de kans op mismatches aanwezig: de top tien van krimpberoepen bestaat uitsluitend uit beroepen op (v)mbo-niveau.[15] De arbeidsmarktpositie van mbo'ers is zeer verschillend, afhankelijk van de bol 3- of bol 4-afstudeerrichting.[16] Gediplomeerden van bol 4 Operationele techniek hebben de gunstigste arbeidsmarktpositie, gediplomeerden van bol 3 Bedrijfsadministratief de minst

15 Research Centre for Education and the Labour Market (2015) De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2020.
16 UWV (2019) De arbeidsmarktpositie van MBO-schoolverlaters vergeleken.

gunstige (figuur 3.4). Bbl-studenten hebben sowieso een hogere werkkans dan bol-studenten. Daarbij blijken er geregeld zorgen of vmbo- en mbo-opleidingen voldoende aansluiten op de wensen van het bedrijfsleven, bijvoorbeeld doordat de studenten opgeleid worden met oude technieken die niet meer gebruikt worden. Daarom is recent onder andere het programma Sterk Beroepsonderwijs gestart, dat inzet op meer regionale samenwerking tussen vmbo, mbo en arbeidsmarkt, en op ruimte om doorlopende routes vmbo-mbo op alle niveaus mogelijk te maken en een nieuwe mbo-leerweg.[17]

Figuur 3.4 Arbeidsmarktpositie van bol 3- of bol 4-afgestudeerden

#	Meest gunstige arbeidsmarktpositie	#	Minst gunstige arbeidsmarktpositie
1	bol4 Operationele techniek	1	bol3 Bedrijfsadministratief
2	bol4 Verpleging en verzorging	2	bol3 Groothandel/distributie
3	bol4 Scheepvaart	3	bol3 Automatisering
4	bol4 Engineering (technicus)	4	bol3 Detailhandel/ambulante handel
5	bol3 Verpleging en verzorging	5	bol4 Sociaal-cultureel werker

Bron: UWV (2019)

Goede voorlichting over de arbeidsmarktperspectieven blijkt erg belangrijk om de studiekeuze positief te kunnen te beïnvloeden. Uit onderzoek blijkt dat, hoewel 84 procent van de mbo'ers hun interesses (en prestige) mee laten wegen in hun opleidingskeuze, 44 procent ook carrièreperspectieven meeweegt en deze laatste groep het beter doet op de arbeidsmarkt.[18] Minstens de helft van de vmbo'ers, havisten en vwo'ers is echter ontevreden over de voorlichting die ze gekregen hebben van hun huidige opleiding.[19] Opmerkelijk is dat de jongeren zich vooral lieten leiden door de voorlichting van de uiteindelijk gekozen opleiding, niet door de voorlichting van een onafhankelijke instantie of school over arbeidsmarktperspectieven. De Inspectie van het Onderwijs roept schoolbesturen op om op basis van analyses scherper beleid te ontwikkelen, waardoor studenten een reëler beeld hebben van hun werkkansen, maar ook keuzes maken in hun studieloopbaan die leiden tot de sterkst mogelijke arbeidsmarktpositie.[20] Besturen moeten boven het schoolbelang uitstijgen en een arbeidsmarktrelevant opleidingsaanbod kiezen.

Ook onder hbo'ers zijn er enorme verschillen in arbeidsmarktposities.[21] Afgestudeerden van de tweedegraads lerarenopleidingen hebben de beste startpositie op de arbeidsmarkt (figuur 3.5). Afgestudeerden van de kunstacademie hebben de ongun-

17 Sterk Beroepsonderwijs (2019)
18 Research Centre for Education and the Labour Market (2017) De rol van arbeidsmarktinformatie in de opleidingskeuze van mbo'ers.
19 Research Centre for Education and the Labour Market (2017) Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2016.
20 Inspectie van het Onderwijs (2019) Staat van het Onderwijs 2019, p.156.
21 UWV (2019) Arbeidsmarktpositie van hbo'ers vergeleken: grote verschillen.

stigste positie. Opmerkelijk is dat hbo-opleidingen met een sterke startpositie ook nog tien jaar na afstuderen een relatief sterke arbeidsmarktpositie hebben.

Figuur 3.5 Top 20 hbo-bacheloropleidingen met beste en zwakste startpositie op de arbeidsmarkt

	Beste startpositie		Zwakste startpositie
1	lerarenopleiding wiskunde	1	kunstacademie
2	lerarenopleiding techniekvakken	2	dans
3	lerarenopleiding Nederlands	3	muziek
4	lerarenopleiding natuur-/scheikunde	4	toerisme
5	lerarenopleiding economie	5	European studies
6	lerarenopleiding Engels	6	sport en management
7	lerarenopleiding overig	7	vrijetijdsmanagement
8	lerarenopleiding biologie	8	creatieve therapie
9	lerarenopleiding Duits/Frans/Spaans	9	toneel
10	business it en management	10	fashion
11	elektrotechniek	11	voeding & diëtetiek
12	verpleegkunde	12	media en entertainment man.
13	maritiem officier	13	culturele en maatschappelijke vorming
14	verloskunde	14	journalistiek
15	Lerarenopleiding geschiedenis/ aardrijkskunde/maatschappijleer.	15	huidtherapie
16	informatica	16	communicatiesystemen
17	financial services management	17	communicatie
18	ict	18	dier- en veehouderij
19	werktuigbouwkunde	19	ontwerpen
20	mechatronica	20	informatiestudies

Bron: Studie & Werk 2018, Elsevier Weekblad/SEO Economisch Onderzoek op basis van CBS Microdata, bewerking UWV (2018)

Bron: UWV (2019)

Het jaarlijkse onderzoek Studie & Werk van Elsevier Weekblad en SEO Economisch Onderzoek biedt studiekiezers arbeidsmarktperspectieven van ruim 1.200 opleidingen aan hogescholen en universiteiten. Volgens het UWV en SEO zou gerichte voorlichting met dit onderzoek de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt waarschijnlijk verbeteren, omdat hbo'ers net als mbo'ers arbeidsmarktinformatie zullen meewegen bij hun studiekeuze. Betere informatievoorziening kan leiden tot minder spijt achteraf.[22]

Tot slot blijken de arbeidsmarktperspectieven van wo'ers het meest te verschillen.[23] De beste startpositie hebben afgestudeerden van de universitaire masteropleiding Accounting. De minst gunstige startpositie hebben afgestudeerden van de universitaire opleiding Archeologie (figuur 3.6). Er blijkt een zeer grote samenhang te zijn tussen de startpositie van een universitaire opleiding op de arbeidsmarkt en de positie tien jaar na afstuderen. Vooral financieel-economische richtingen blijken op die termijn een zeer sterke arbeidsmarktpositie te hebben. Sowieso kan de arbeids-

22 Smoorenburg, van, M. (UWV) & Zwetsloot, J. (SEO) (2019) Arbeidsmarktpositie van hbo'ers vergeleken.
23 UWV (2019) Grote verschillen in arbeidsmarktpositie academici.

marktpositie van een universitaire opleiding veranderen, vaak neemt de baanzekerheid toe als mensen langer werken. Toch blijft de studierichting zeer bepalend voor het arbeidsmarktsucces.

Figuur 3.6 Universitaire masteropleidingen met beste en zwakste startpositie op de arbeidsmarkt

nr	Beste startpositie	nr	Zwakste startpositie
1	Accounting	1	Archeologie
2	Econometrie	2	Letterkunde
3	Tandheelkunde	3	Kunst- en cultuurstudies
4	Universitaire lerarenopleiding exact	4	Cultuurstudies
5	Fiscaal recht	5	Culturele antropologie
6	Fiscale economie	6	Geschiedenis
7	Universitaire lerarenopleiding talen	7	Mediastudies

Bron: SEO Economisch Onderzoek/Elsevier Weekblad op basis van CBS Microdata, bewerking UWV (2018)

Bron: UWV (2019)

De waarde van een startkwalificatie of stage

Jongeren met een startkwalificatie (havo, vwo, mbo 2 en hoger) doen het beduidend beter op de arbeidsmarkt dan jongeren zonder startkwalificatie (geen diploma, vmbo, mbo 1); ze hebben anderhalf keer zo vaak een baan en iets vaker een vast contract.[24] Ook de meerderheid (zeventig procent) van de stagiairs die het motief hebben een betaalde baan te vinden, doen dit na de stage of werkervaringsplek, al dan niet bij dezelfde werkgever.[25] Hierbij kan een rol spelen dat deze studenten vaak vergelijkbare werkzaamheden doen als hun reguliere collega's (zie hoofdstuk 2). Zo worden ze in de praktijk voorbereid en getest op hun toekomstige werkzaamheden. Een bijzondere positie hebben bbl-studenten, die veel vaker een vast contract krijgen, waarschijnlijk omdat ze tijdens hun opleiding al werkten. Ondanks hun veelal mbo 3-kwalificatie hebben ze vaker een vaste baan dan bol-studenten op mbo 4-niveau. Ook zijn er minder werkende armen onder jongeren met een startkwalificatie. Met een startkwalificatie lijkt betaald werk vinden in Nederland goed mogelijk. Zorgelijk is dat recent circa 1.200 jongeren meer dan in voorgaande jaren hun school verlaten zonder een havo-, vwo-, of tenminste mbo 2-diploma.[26] Het gaat vooral om jonge mannen met een migratieachtergrond. Gemeenten en UWV zouden een stimulerende rol kunnen spelen om het aantal mensen zonder startkwalificatie te verminderen en hierover in gesprek te gaan met het (regionale) bedrijfsleven.

Jongeren met migratieachtergrond

De arbeidsparticipatie van jongeren met een migratieachtergrond is binnen alle subgroepen lager dan die van jongeren zonder migratieachtergrond, hoewel er aanzien-

24 CPB (2018) Waarde van een startkwalificatie op de arbeidsmarkt, CPB Notitie 8 februari 2018.
25 Bureau Bartels (2018) Stages na afstuderen, Eindrapport.
26 SCP (2018) De Sociale Staat van Nederland, p.30-32.

lijke verschillen bestaan tussen opleidingsniveaus, verblijfsduren en geslacht (figuur 3.7).[27] Ook blijkt de arbeidsdeelname van jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond gevoeliger voor de conjunctuur te zijn.[28] Voor de structurele verschillen is de belangrijkste oorzaak het opleidingsniveau. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe beter de participatie. Toch hebben jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond op alle opleidingsniveaus een slechtere arbeidsparticipatie dan jongeren zonder migratieachtergrond.[29] Het SCP stelt dat minder dan de helft van het verschil in werkloosheid verklaard kan worden door kenmerken als opleidingsniveau en leeftijd. Het resterende (onverklaarde) verschil hangt onder andere samen met (onbewuste) discriminatie, waarvan onderzoek heeft uitgewezen dat het nadelig uitwerkt voor de kansen van mensen met een migratieachtergrond.[30] Tevens kunnen andere factoren een rol spelen, zoals minder efficiënt zoekgedrag, een geringere arbeidsoriëntatie, en het ontbreken van voor de arbeidsmarkt functionele netwerken. Onderzoek van de UvA en de UU toont aan dat mensen met een niet-westerse migratieachtergrond tot wel veertig procent minder kans hebben om een positieve reactie te krijgen dan autochtone Nederlanders, ook als zij hetzelfde, geoptimaliseerde cv aanleveren, waarop alle relevante persoonlijke informatie is vermeld. Dit laat zien dat sollicitanten maar beperkt zelf iets kunnen doen om hun kansen te vergroten.[31]

Figuur 3.7 **Netto participatie jongeren naar herkomstgroep en opleidingsniveau**

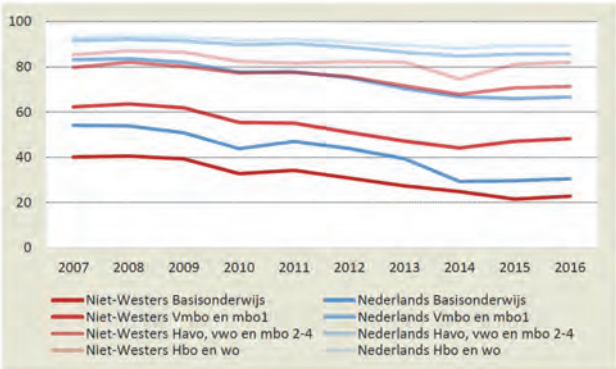

Bron: SEO (2018)

27 SEO Economisch Onderzoek (2018) De positie op de arbeidsmarkt van verschillende groepen personen met een niet-westerse migratieachtergrond.
28 SCP (2013) Jaarrapportage Integratie 2013.
29 SEO Economisch Onderzoek (2018) De positie op de arbeidsmarkt van verschillende groepen personen met een niet-westerse migratieachtergrond, p.11.
30 SCP (2016) Integratie in zicht.
31 Thijssen, L., Coenders, M. & Lancee, B., Etnische discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt. Verschillen tussen etnische groepen en de rol van beschikbare informatie over sollicitanten, in: Mens en Maatschappij (juli 2019).

Verder blijken er verschillen gerelateerd aan verblijfsduur, herkomstland en geslacht. Over het algemeen stijgt de participatie van jongeren uit alle herkomstgroepen hoe langer ze in Nederland zijn. Zo is de werkloosheid onder Turkse, Marokkaanse en Surinaamse jongeren sterk afgenomen of ligt laag ten opzichte van andere herkomstgroepen. Wel hebben tweede generatie jongeren met de laagste opleidingen een slechtere arbeidsmarktpositie dan hun ouders. Daarnaast speelt de factor herkomstland: eerste generatie jongeren van Somalische herkomst hebben bijvoorbeeld een slechte arbeidsmarktpositie. Aan de andere kant hebben vooral (hoger opgeleide) jongeren met een Turkse, Antilliaanse, of Afghaanse achtergrond een relatief goede arbeidsmarktpositie. Tot slot lijkt geslacht een rol te spelen. Jonge mannen met een migratieachtergrond hebben een lagere participatie dan de jonge vrouwen, terwijl dit bij jongeren zonder migratieachtergrond juist andersom is. Waarschijnlijk wordt dit ook deels verklaard door het opleidingsverschil tussen mannen en vrouwen.

3.3 Soort werk

De jonge generatie gaat net als oudere generaties vooral aan de slag op basis van een arbeidscontract bij een werkgever (tabel 3.1). Van de 3 miljoen werkenden van 15 tot 35 jaar in 2017 waren 2,8 miljoen werknemer en 0,26 miljoen zelfstandige. Wel daalt het percentage in loondienst met leeftijd: 97 procent bij 15 tot 20 jaar, 94 procent bij 20 tot 25 jaar, 90 procent bij 25 tot 30 jaar en 87 procent bij 30 tot 35 jaar.

Tabel 3.1 Werkzame beroepsbevolking in de leeftijd van 15-35 jaar per type arbeidsrelatie

		15 tot 20 jaar	20 tot 25 jaar	25 tot 30 jaar	30 tot 35 jaar
		2017	2017	2017	2017
Beroepsbevolking					
Werkzame beroepsbevolking					
Positie in de werkkring					
Werknemer					
Werknemer	x 1 000	542	696	818	763
Werknemer met vaste arbeidsrelatie	x 1 000	93	262	522	598
Werknemer met flexibele arbeidsrelatie	x 1 000	449	434	296	164
Zelfstandige					
Zelfstandige	x 1 000	18	44	86	116
Zelfstandige zonder personeel (zzp)	x 1 000	16	40	71	84
Zelfstandige met personeel	x 1 000	0	3	13	29
Meewerkend gezinslid	x 1 000	2	1	1	2
Positie in de werkkring onbekend	x 1 000	0	0	0	0

Bron: CBS

Aandeel flexibele arbeidsrelaties

Opvallender zijn de verschillende, flexibele dienstverbanden waarin jongeren steeds meer werkzaam zijn. Enerzijds is dit een structurele trend, anderzijds is tijdens de crisisjaren het percentage flexibele werk onder jongeren aanzienlijk sterker toegenomen dan onder ouderen en hoger opgeleiden.[32] Steeds meer twintigers starten als flexwerker, vooral met een tijdelijk contract, uitzendcontract of oproepcontract, omdat ze als nieuwe toetreder of outsider op de arbeidsmarkt een plek moeten veroveren. Oproepkrachten zijn met een gemiddelde leeftijd van 27 jaar de jongste flexwerkers. Uitzendkrachten en tijdelijke werknemers met uitzicht op een vaste baan hebben een gemiddeld hogere leeftijd van 37 jaar en 34 jaar.[33]

Van de werkende jongeren tussen 15 en 25 jaar heeft 64,7 procent in 2015 een flexibel contract, vaak als oproep/invalkracht of als tijdelijke werknemer zonder vaste uren.[34] Tien jaar geleden was dit nog circa veertig procent. Meestal gaat het om bijbaantjes, omdat in deze leeftijdscategorie 63 procent op school zit of een vervolgstudie doet. Circa vijftig procent van de niet-onderwijsvolgenden in deze leeftijdscategorie een flexibel dienstverband; een stijging van ongeveer twintig procent ten opzichte van tien jaar geleden.[35] Het percentage werkenden met een flexibel arbeidscontract loopt vervolgens sterk terug met leeftijd (figuur 3.8). Onder 25 tot 34-jarigen heeft in 2015 24,8 procent een flexibel arbeidscontract en onder 35 tot 44-jarigen 16,5 procent. Vanaf 25 jaar gaat het steeds meer om tijdelijke contracten, waarvan grofweg de helft met uitzicht op een vaste baan. Op de leeftijd van 27 jaar heeft het merendeel een vaste baan.[36] Toch is er een structurele trend gaande. Zoals de WRR zegt: “Vooral jongvolwassen hebben steeds vaker én steeds langer een tijdelijk contract (28 is het nieuwe 24).”[37] In de huidige hoogconjunctuur neemt het aantal vaste contracten weer toe. Er is verder een lichte stijging zichtbaar van het aandeel tijdelijke contracten met uitzicht op vast.[38] Het percentage jonge werkenden met een vast contract is echter nog altijd lager dan in voorgaande generaties.

32 Smulders, S. & Van den Bossche, S. (2018) De winnaars en verliezers van de economische crisis. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, 34(2).
33 CBS (2019) Aantal flexwerkers in 15 jaar met driekwart gegroeid.
34 CPB (2016) De flexibele schil van de Nederlandse arbeidsmarkt.
35 CBS (2015) Het werkende leven van twintigers.
36 CBS (2015) Het dynamisch leven van twintigers.
37 WRR (2017) Voor de zekerheid, p.12.
38 CBS (2018) Weer meer vast werk maar flexwerk groeit harder.

Figuur 3.8 Percentage van werkenden met een flexibel contract, per leeftijdsgroep

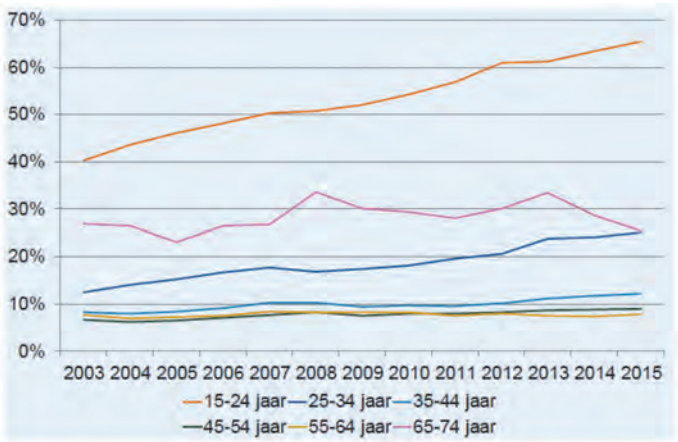

Bron: CPB (2017)

Europese context

Het aandeel flexibele arbeidsrelaties onder jonge werkenden in de leeftijdscategorie 15 tot 24 jaar is met 54,8 procent in Nederland erg groot in vergelijking met andere EU-lidstaten (2018). Het Europese gemiddelde is 43,3 procent.*
Het aandeel flexibele arbeidsrelaties onder jonge werkenden in de leeftijdscategorie 25-29 jaar is met 27,8 procent in Nederland hoger in vergelijking met andere EU-lidstaten (2018). Het Europese gemiddelde is 21,8 procent.**

* Eurostat (2019) Young temporary employees as percentage of the total number of employees, by sex, age and country of birth, geraadpleegd op 17 juni 2019.
** Europese Commissie, *European Semester Thematic Factsheet Youth Employment* (vertaald naar Nederlands), pp. 7-8.

(Gewenste) zekerheid over werk en inkomen

Onder de twintigers tot 25 jaar die een vervolgopleiding volgen, werkt meer dan zes op de tien. Dit lijkt een bewuste keuze om bij te verdienen, om werkervaring op te doen met het oog op carrièrekansen en/of persoonlijke ontwikkeling. Deze groep is verdeeld tussen jongeren die in een kleine flexbijbaan werken (bijna zestig procent van alle arbeidsrelaties korter dan twaalf uur per week is flexibel) en jonge twintigers die twaalf uur of meer werken. Het aandeel met een kleine bijbaan naast studie neemt snel af met de leeftijd. Vooral jonge twintigers in het hbo- of wo-bachelor-onderwijs hebben een kleine flexbaan ernaast. Deze contractvorm past in die zin

bij hun vervolgopleiding, omdat deze jonge twintigers na afronding hiervan hun eerste (echte) werk gaan doen.

Jonge twintigers die een vast contract hebben, zijn vaak jongeren die niet meer naar school gaan of niet meer studeren. Volgens het CPB is onder de werknemers met een flexibel contract tussen de 25 en 54 jaar het werken met een flexibel contract voor slechts elf tot veertien procent een positieve keuze.[39] Volgens de WRR geldt eenzelfde indeling voor de beleving van tijdelijk werk en het zzp-schap. Vooral jonge, hoogopgeleiden zien onzekerheid als verwachtingsvolle spanning. Zo zeggen hoger opgeleide jongeren tot dertig jaar vaker gekozen te hebben voor hun huidige flexcontract omdat ze flexibiliteit belangrijk vinden dan leeftijdsgenoten met een lager opleidingsniveau. Veel vaker is de associatie negatief – onder alle opleidingsniveaus, maar vooral onder laagopgeleiden.[40] Het gros van middelbaar- en laagopgeleide jongeren hecht aan werk met zekerheid, maar heeft vaak het gevoel geen keuze te hebben. Ook veel hoger opgeleide jongeren hebben een voorkeur voor een vast contract.[41] Jonge generaties zijn daarnaast gemiddeld tevredener met hun werk als ze een vast contract hebben dan als ze een tijdelijk contract hebben.[42]

Jobhoppen – wat zeggen jonge werkenden?

De deelnemers aan een groepsgesprek van het SER Jongerenplatform hebben allen een vast contract, maar helemaal gerust is men hier niet op. Sinds de economische crisis van een aantal jaren geleden en de daarbij horende onzekerheden hebben de deelnemers het gevoel dat vast niet per se vast is. Wel is het zo dat de aanwezigen voor relatief grote organisaties werken waarbij ze nog allerlei kanten op kunnen, het jobhoppen binnen het bedrijf wordt absoluut niet als negatief ervaren. Daarnaast vinden deze jonge werkenden dat het specialiseren in een bepaalde functie wel eens negatieve gevolgen kan hebben voor je verdere baankansen, zowel binnen als buiten de huidige sector waarin men werkzaam is. Hoewel verschillende deelnemers wel veel voordelen van een vast contract zien (het wordt beschouwd als een signaal van waardering en vertrouwen), ervaren de meeste deelnemers het niet als problematisch, indien ze flexibel zouden gaan werken. De vaak genoemde onzekerheden hebben op hen geen betrekking, ze zijn namelijk van mening dat ze door hun hoge opleidingsniveau toch wel weer werk vinden.

39 CPB (2016) De flexibele schil van de Nederlandse arbeidsmarkt, p.5.
40 WRR (2017) Voor de zekerheid.
41 Reflexlab van CNV & FNV Jongeren (2015) Skillen & chillen – 50 jongeren bedenken 5 nieuwe visies op de arbeidsmarkt van morgen.
42 RaboResearch (2018) Jongeren werken vaker en ook langer in de flexibele schil.

Ook blijf je door veranderen van baan in beweging. Een jonge werkneemster geeft aan: "*Het jobhoppen kan helpen om jezelf te blijven ontwikkelen en om jezelf scherp te houden als werknemer.*" Wel wordt als negatief aspect benoemd dat banken huiverig zijn om mensen met een tijdelijk werkverband een hypotheek te verstrekken. Ook wordt gesproken over de wenselijkheid een eigen start-up te beginnen, dit onderwerp roept evenwel een terughoudende reactie op, aangezien men onzeker is over het mogelijke succes en ook problemen ziet in relatie tot het aanvragen van een hypotheek en het afbetalen van studieschulden. Kansen worden ook benoemd: allereerst moeten banken af van het eisen van vaste contracten voor een hypotheek of een lening. Daarnaast moeten er voor flexibele contracten goede pensioenregelingen komen (gelijk aan vaste contracten). Een deelnemer stelt: "*Het is in veel sectoren aantrekkelijk om als zzp-er te gaan werken, maar dan moet je wel pensioen kunnen opbouwen.*" De deelnemers zien wel wat in het idee van vaste contracten met een einddatum (met een contractevaluatie om de drie of vijf jaren) voor alle werknemers, zodat het verschil tussen vaste en flexibele contracten grotendeels wegvalt. Hypotheken, pensioenen en persoonlijke ontplooiingskansen moeten dan wel worden meegenomen en mee ontwikkelen. Speciaal voor de groep van lager opgeleiden zou een dergelijk systeem een betere stimulans vormen om niet vast in een type baan 'vast te blijven zitten'. In de enquête uitgevoerd door Kantar Public is aan de jongeren die betaald werk hebben gevraagd wat belemmeringen zijn om hun werksituatie te verbeteren. Onder meer geeft 26 procent aan dat er geen passende vacature te vinden is, 15 procent geeft aan dat ze niet de juiste opleiding hebben en nog eens 15 procent geeft aan dat er te weinig banen zijn.

Aantal gewerkte en gewenste werkuren

Vergeleken met oudere generaties is bij nieuwe generaties de arbeidsparticipatie van jonge mannen gedaald en van jonge vrouwen gestegen. De participatiegraad van mannen is nog hoger, maar naar verwachting zal door het sterk stijgende opleidingsniveau de vrouwelijke arbeidsparticipatie blijven toenemen. Duidelijk is dat mannen en vrouwen, bovenal tot ze de leeftijd van 25 jaar bereiken maar ook daarna, gemiddeld een tot drie uren per week *meer* wensen te werken dan ze feitelijk doen.[43] De mismatch in het aantal uren treedt vooral op bij mannen met een lage en middelbare opleiding en/of een niet-westerse migratieachtergrond. De afname in de uren per week kan te maken hebben met een afnemende vraag naar de werkzaamheden van lager en middelbaar opgeleide mannen. Onder vrouwen lijkt een

43 CPB (2018) Arbeidsparticipatie, p.40 & p. 45.

mismatch te bestaan vanaf de leeftijd van 35 jaar – na de zogenoemde kinderdip –, wanneer het aantal gewenste uren hoger ligt dan het aantal feitelijk gewerkte uren.

Er zijn meer opvallende verschillen tussen groepen als het gaat om het aantal gewerkte uren per week en het gewenste aantal werkuren. Onder recent afgestudeerden werken jonge vrouwen meer in deeltijd dan jonge mannen en dit verschil wordt groter tijdens de loopbaan. Met een mbo-diploma werkt bijna driekwart van de vrouwen in deeltijd, van de mannen werkt circa een derde in deeltijd. Onder hbo'ers is eenzelfde trend zichtbaar: bijna de helft van de vrouwen werkt in deeltijd tegenover één op de vijf mannen. Bij wo'ers is het verschil minimaal.[44] Dit verschil kan grotendeels verklaard worden door de gevolgde opleiding, het beroep of de sector. Belangrijk is verder de vraag in hoeverre werken in deeltijd onvrijwillig is. Van de jonge vrouwen werkend in deeltijd wil 56 procent meer werken en van de mannen 62 procent. Het verschil in deeltijdwerk tussen vrouwen en mannen neemt sterk af met opleidingsniveau. Naar verwachting zal het aantal gewerkte uren per week van vrouwen, voornamelijk boven de dertig jaar, door het stijgende opleidingsniveau blijven toenemen.

3.4 Starten van een onderneming

Nederland wordt internationaal gezien als een van de best presterende landen met betrekking tot de ondersteuning van (innovatief) ondernemerschap door de overheid.[45] Belangrijke onderdelen hiervan zijn wet- en regelgeving, fiscaliteit en informatieve hulp. Zo zegt 75 procent van de Nederlandse volwassen dat het makkelijk is een bedrijf te starten.[46] Daarnaast zijn er informatieve onderwijsprogramma's op de basisschool, de middelbare school, het mbo en het hoger onderwijs.[47] Daarbij vindt van de volwassen 81 procent ondernemerschap een goede carrièrestap en 63 procent zegt dat er veel aandacht voor is in de media.

Jongeren ondernemen meer, maar stoppen vaak

Elke nieuwe generatie in Nederland heeft een groeiend aandeel zzp'ers, dit zijn grotendeels hoogopgeleiden.[48] Dit komt mede doordat er steeds meer ondernemers op een jonge leeftijd hun eerste eigen bedrijf zonder personeel beginnen; het aantal jonge zelfstandigen met personeel (zmp'ers) daalt juist. Tien jaar geleden was circa

44 SCP (2018) Werken aan de start, p. 35.
45 Global Entrepreneurship Research Association (2018) Global Entrepreneurship Monitor 2017/2018.
46 Global Entrepreneurship Research Association (2018) Global Entrepreneurship Monitor 2018/2019.
47 Jong Ondernemen (2016) Impactonderzoek 2016: Lange termijn effect ondernemerschapsonderwijs.
48 CPB (2016) De flexibele schil van de Nederlandse arbeidsmarkt, p.5.

veertig procent van de startende zelfstandigen onder de 35 jaar, nu is dit ongeveer vijftig procent. De stijging zit vooral bij jongeren tot 25 jaar oud. In 2015 startten 36,0 duizend zelfstandigen van 15 tot 25 jaar, een toename van bijna 35 procent ten opzichte van 2008 (26,7 duizend), terwijl in de leeftijdsgroep van 25-35 jaar de toename één procent was.[49] Er is geen eenduidige oorzaak bekend voor deze trend. Wel is bekend dat de stijging van het aandeel zelfstandigen groter is onder mannen groter dan onder vrouwen en vooral plaatsvindt in de stedelijk gebieden van ons land.

Desondanks stijgt het aandeel jonge ondernemers nog niet sterk, omdat hun bedrijvigheid vaker en eerder stopt dan het ondernemerschap van ouderen. Een reden kan zijn dat startende ondernemers de sociale componenten van het werkgeverschap nog niet onder de knie hebben. Daarom zijn er veel initiatieven om beginnende zzp'ers te coachen en te begeleiden via Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen, (lokale) KvK's, ondernemersnetwerken en trainingen.[50] De literatuur stelt dat een belangrijke reden is dat jonge ondernemers vaak stoppen omdat ze – in tegenstelling tot ouderen – vaker ook de optie hebben om als werknemer (met een zekerder en hoger inkomen) aan de slag te gaan. Ook blijkt dat jonge zzp'ers eerder stoppen omdat ze nog weinig vermogen hebben kunnen opbouwen om schokken op te vangen.[51] Jongeren die wel kiezen voor het ondernemerschap zijn zich vaak niet bewust van de risico´s en regelen vaak niets voor bijvoorbeeld arbeidsongeschiktheid, werkloosheid en pensioen. Veel jonge zzp'ers denken een hoger netto inkomen te zien, maar realiseren zich niet dat zij zelf bepaalde risico's moeten afdekken. Ondanks de vele initiatieven om beginnende zzp'ers te coachen en te begeleiden, wordt er aan dit aspect nog te weinig aandacht besteed. Zzp'ers lopen het grootste risico om onder de armoedegrens te belanden.[52]

Drie jaar na hun start is ruim de helft van de ondernemers tot 25 jaar gestopt met het eigen bedrijf en dit percentage loopt in latere jaren verder op.[53] Het aantal stoppende zzp'ers in deze leeftijdscategorie steeg van 13,5 duizend in 2008 naar 18,5 duizend in 2015, een stijging van 27 procent.[54] In oudere leeftijdscohorten liggen de stoppercentages aanzienlijk lager. Daardoor verandert de samenstelling van de groep zzp'ers nog niet sterk. Ondanks de stijging zijn er weinig zzp'ers onder 15- tot 24-jarigen. Werken als zzp'er komt het meest voor onder 35- tot 64-jarigen. Voor

49 CBS (2019) Startende zelfstandigen; positie jaar eerder, SBI 2008, kenmerken.
50 KVK (2019) Coaching voor startups.
51 CPB (2014) Succes als startende zelfstandige, CPB Achtergronddocument 24 december 2014.
52 Allianz (2018) Ondernemersbarometer. CBS, 25 mei 2018, Minder zzp'ers verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid. CBS, 11 juli 2017, Kwart zzp'ers heeft geen pensioenvoorziening.
53 CBS (2019) Startende zelfstandigen; loopbaan.
54 CBS (2019) Stoppende zelfstandigen; positie bij uitstroom, SBI 2008, kenmerken.

oudere werknemers is zzp-schap vaker een manier om vanuit werkloosheid of inactiviteit weer (succesvol) aan de slag te gaan. In 2007 was ongeveer 19,9 procent van het aantal zelfstandigen onder de 35 jaar, in 2017 is dat 20 procent.[55] Net als in 2007 is de gemiddelde leeftijd waarop mensen een eigen bedrijf beginnen 38 jaar oud.[56] Dat zzp'ers na deze leeftijd gemiddeld succesvoller worden in het vergaren van inkomen en minder snel failliet gaan, is begrijpelijk: opgedane kennis, ervaring, netwerk en vermogen aan het begin van de carrière is waardevol gebleken.[57] Dit verklaart ook waarom het aantal en aandeel jonge zmp'ers erg laag is.

Soorten ondernemingen

Jonge ondernemers zijn vaker man (78 procent) dan vrouw (22 procent) en zijn vooral te vinden in de detailhandel, zakelijke dienstverlening, ICT en media.[58] Ze starten vaak een webwinkel, terwijl oudere ondernemers vaak als organisatieadviseur beginnen.[59] Vrouwelijke ondernemers starten vaker dan mannen een bedrijf in de uiterlijke verzorging, zoals een kapperszaak of een schoonheidssalon. Verder beginnen vrouwen relatief vaak een bedrijf in de thuiszorg of in de kinderopvang. Van tachtig procent van alle bedrijven die in de afgelopen tien jaar in deze laatste branches werden opgericht, was de oprichter een vrouw. Mannelijke ondernemers werken vooral in de sectoren bouw, de metaalindustrie en de reparatie- en installatiebranche. In de afgelopen tien jaar werd 96 procent van de nieuwe bedrijven in deze sectoren opgestart door een mannelijke ondernemer.

Startende ondernemers met een niet-westerse migratieachtergrond beginnen het vaakst een bedrijf in de groothandel, de markthandel of een eet- en drinkgelegenheid. Ondernemers met een westerse migratieachtergrond zijn juist relatief sterk vertegenwoordigd in de bouw en de zakelijke dienstverlening. Daarentegen beginnen de ondernemers met een Nederlandse achtergrond relatief vaak een paramedische praktijk of een organisatieadviesbureau. Opvallend, ten slotte, is dat ongeacht de herkomst van de startende ondernemer er veel webwinkels worden opgericht.

Ondernemersvaardigheden

In de literatuur wordt geen onderscheid gemaakt tussen vaardigheden waar jongere dan wel oudere ondernemers aan moeten voldoen maar gaat alleen over ondernemersvaardigheden in het algemeen. Duidelijk is dat ondernemers over een aan-

55 CBS (2019) Arbeidsdeelname; kerncijfers.
56 CBS (2017) Helft startende ondernemers jonger dan 35 jaar.
57 CPB (2014) Succes als startende zelfstandige, CPB Achtergronddocument 24 december 2014.
58 Trouw (2019) Deze jongeren hebben een eigen bedrijf naast hun studie of school: 'al mijn geld stop ik in de onderneming'.
59 CBS (2017) Helft startende ondernemers jonder dan 35 jaar.

tal vaardigheden moeten beschikken, zoals flexibiliteit, doorzettingsvermogen, vakkennis, boekhouden en financieel inzicht, het vermogen om te blijven ontwikkelen, netwerken en goed kunnen communiceren.[60]

Voornamelijk opleiding en een uitgebreid netwerk (vanuit bijvoorbeeld werknemerschap) zijn van groot belang om een succesvol te ondernemen. Hoogopgeleiden beschikken over meer vakkennis en kennis van financiën en hebben ervaren daardoor een voorsprong ten opzichte van andere ondernemers.[61]

3.5 Doorstroomkansen

Een belangrijke voorwaarde om toekomst te hebben in werk, is de mogelijkheid van een leven lang ontwikkelen. Hiermee wordt bedoeld het volgen van een formele opleiding of onderwijs door kennisinstellingen of het informele leren of training in de werkomgeving voor volwassen tussen de 25 en 64 jaar.[62] Werknemers in tijdelijke contracten zonder uitzicht op vast en zelfstandigen volgen tijdens hun loopbaan beduidend minder formele opleiding dan werknemers met vaste contracten en tijdelijke contracten met uitzicht op vast.[63] Toch volgt de leeftijdscategorie 16 tot 39 jaar (jongeren) vaker een formele cursus dan de categorieën 40 tot 54 jaar en 55 tot 66 jaar. Dit kan mede verklaard worden door het langere carrièrevooruitzicht van jongeren, hun hoger aantal gewerkte uren per week, het feit dat ze vaker een tijdelijk contract met uitzicht op vast hebben, en daarmee het rendement van de cursus over de gehele loopbaan hoger is (voor zowel de werknemer als de werkgever).

Werkgevers blijken vaker het initiatief te nemen om jonge werknemers een cursus te laten volgen dan oude werknemers. Ook blijken jonge werknemers meer geneigd om een opleiding te volgen dan ouderen. Wel blijkt er een verschil tussen opleidingsniveaus: hoogopgeleide werknemers doen veel vaker een opleiding op het werk dan middelbaar- en laagopgeleide werknemers. Dit is zorgelijk: uit internationaal onderzoek blijkt dat hoe ongelijker de deelname van laagopgeleiden aan leven lang ontwikkelen is, hoe negatiever het effect op de ontwikkeling van het bbp.[64] De deelname aan informeel leren op het werk kent een ander patroon: weliswaar zijn het weer de jongste categorie en het hoogste opleidingsniveau dat dit het meeste rappor-

60 https://www.kvk.nl/advies-en-informatie/bedrijf-starten-of-overnemen/ondernemersvaardigheden/
61 CPB (2014) Succes als startende zelfstandige, CPB Achtergronddocument 24 december 2014.
62 Europese Commissie (2000) A memorandum on lifelong learning, SEC(2000) 1832, Europese Commissie.
63 Research Centre for Education and the Labour Market (2019) Leren onder werkenden met een kwetsbare positive op de abeidsmarkt.
64 Sofie Cabus (2019) Toegang tot leven lang leren versnelt economische groei, Economisch Statistische Berichten 4771, p.130-133.

teren, maar het zijn vaker flexwerkers (dan vaste werknemers). Hoe langer een werkende bepaald werk uitvoert, hoe minder er informeel wordt geleerd.

Doorstroom naar vaste baan

De meerderheid van de nieuwe generatie heeft op de leeftijd van 27 jaar een vaste baan.[65] Naarmate de twintiger dichter bij de dertig jaar komt, heeft hij of zij steeds vaker een vast in plaats van een flexibel dienstverband. Het verschil in de duurzame arbeidsrelatie is volgens het SCP de grootste afwijking met eerdere generaties. De twintigers die het minst snel een vast dienstverband ontvangen, namelijk zestien procent, is de groep die werkt in een uitzendbaan, oproepbaan of invalbaan. Jongeren tot 35 jaar oud hebben vooral een toegenomen kans om op een flexibel contract te werken in de vorm van oproep/invalcontracten en contracten zonder vaste uren (en in mindere mate tijdelijk contracten met vaste uren).[66] Vanaf 35 jaar verandert de aard van de flexibele contracten: het gaat steeds meer om tijdelijke contracten met vaste uren en tijdelijke contracten met uitzicht op vast.

De doorstroomkans van een flexcontract naar een vast contract daalt (met uitzondering van het onderwijs). Het aandeel flexwerkers dat na een jaar een vaste baan kreeg, ging van 14 procent in 2010 naar 11 procent in 2015. Het aandeel dat in de flexibele schil bleef, nam toe van 48 procent naar 56 procent.[67] Hoogopgeleiden hebben op jonge leeftijd vaker een baan met een flexibel contract dan laagopgeleiden, maar de kans op een vast contract neemt voor hen sneller toe.[68] Vooral jonge mensen die snel uitzend- en oproepwerk gaan doen, vaak met een migratieachtergrond of een mbo-diploma, blijven lang in dit werk hangen of hebben een hoge kans op structurele baanloosheid.[69] Jonge mannen en vrouwen hebben ongeveer even vaak een flexibel dienstverband en dit neemt in gelijke mate af naarmate ze ouder worden. De ontwikkeling duidt erop dat de kans om vanuit een flexibel contract een vast contract te krijgen, kleiner is geworden, waardoor er in Nederland in de toekomst blijvend een langere periode flexcontracten vooraf gaat aan een vast contract.

Flexwerk vertraagt mijlpalen en kan pensioenopbouw beïnvloeden

Voor nieuwe generaties jongeren heeft het langer hebben van flexibele dienstverbanden gevolgen voor het realiseren van de mijlpalen. Het kopen van een huis hangt samen met het hebben van een vast contract.[70] Ook blijken jongeren hun

65 CBS (2018) Het dynamische leven van twintigers, p.13.
66 CPB (2016) De flexibele schil van de Nederlandse arbeidsmarkt, p. 5.
67 CBS (2016) De flexibele schil van de Nederlandse arbeidsmarkt, p. 5.
68 CPB (2016) De flexibele schil van de Nederlandse arbeidsmarkt, p. 24.
69 CBS (2017) Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt, p. 118.
70 Valk, J. van der (2015) De leefomgeving van twintigers.

wensen om te gaan samenwonen, te gaan trouwen of een gezin te starten, af te laten hangen van hun (gepercipieerde) arbeids(on)zekerheid. De flexibele arbeidsmarktrelaties, zowel van werknemers en zzp'ers, hebben daarmee effect op de levensloopkeuzes van nieuwe generaties jongeren, hoewel hierbij verschillen zijn tussen opleidingsniveaus, tussen man en vrouw en tussen inkomensgroepen. Aannemelijk is dat het negatieve effect van flexibele arbeid zich sinds de eeuwwisseling echt manifesteert, hoewel de gevonden verbanden tussen 2003 en 2015 niet sterker zijn geworden.[71] Tegelijkertijd wordt de totale impact van flexibele arbeid op relatie- en gezinsvorming steeds groter, omdat de flexibele schil groeit. Het zijn de laagopgeleiden die hierbij op langere termijn extra kwetsbaar zijn, omdat deze groep het meeste met flexwerk te maken heeft, laagopgeleide vrouwen minder hechtten aan arbeidszekerheid bij het beginnen van het eerste kind, en deze groep een hogere scheidingspercentage heeft dan hoogopgeleiden. Tot slot zal vaker en langer flexwerk voor de nieuwe generaties later in de levensloop bij pensionering een beperkt negatief effect hebben: bij meer onderbroken dienstverbanden wordt er minder aanvullend pensioen opgebouwd.[72]

Doorgroeimogelijkheden

Gemiddeld zien jonge vrouwen zelf minder carrièreperspectief in hun baan dan mannen, wat grotendeels verklaard kan worden door hun (hogere) mate van deeltijdwerken, al dan niet uit financiële overwegingen.[73] Tegelijkertijd betreurt een behoorlijk deel van de vrouwen het niet, minder doorgroeimogelijkheden te hebben, men vindt dit in de regel minder belangrijk dan mannen. Toch bestaat onder jonge vrouwen vaak minder tevredenheid over hun baan dan bij jongen mannen. Dit kan een gevolg zijn van het feit dat een deeltijdbaan gepaard gaat met minder inkomen, minder status en een kleinere kans op promotie dan een voltijdbaan. Hoewel (desondanks) deeltijdwerken voor de meeste jonge vrouwen de voorkeur heeft, is dat voor ongeveer een kwart tot de helft van de jonge vrouwen (tot dertig jaar) niet het geval. Dat kan een verklaring zijn waarom er (gemiddeld relatief kleine) verschillen bestaan in tevredenheid tussen jonge vrouwen en mannen aan het begin van hun loopbaan. Opvallend is dat de laagopgeleide vrouwen veel ontevredener zijn met hun werk dan laagopgeleide mannen (bij de hoogopgeleide jongeren zien we veel minder verschillen). Hoewel beiden denken dat ze verder hadden kunnen doorleren, overheerst vooral bij de vrouwen een gevoel van spijt dat ze niet alles eruit

71 CBS (2015) Flexibele arbeid en de gevolgen voor relatie- en gezinsvorming, Eindrapportage, p.37.
72 De grootste kans op pensioengaten hebben nog steeds ouderen door partime werk, werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. Overigens had de aanpassing van het Witteveenkader per 2015 een negatief effect op de pensioenopbouw van jongeren. Zie: Marike Knoef, Jim Been, Koen Caminada, Kees Goudswaard & Jason Rhuggenath (2017) De toereikendheid van pensioenopbouw na de crisis en pensioenhervormingen.
73 SCP (2018) Werken aan de start.

hebben kunnen halen wat erin zat. Mannen houden zichzelf voor dat ze tevreden zijn met hun baan omdat ze zo in elk geval de kostwinnersrol kunnen vervullen.

Kwaliteit van werk en werktevredenheid

Jongeren rapporteren – net als laagopgeleiden en migranten – in het algemeen dat ze minder aantrekkelijke arbeidsomstandigheden ervaren.[74] Wellicht komt dit omdat de autonomie en het mentaal uitdagend werk onder jongeren sinds de crisisjaren meer lijkt afgenomen dan onder ouderen en hoogopgeleiden.[75] Jongeren werkten weliswaar vaker onder hun niveau tijdens de recessie, maar de (negatieve) effecten hiervan zullen op lange termijn echter gering zijn.[76] Zorgelijker is dat 16,8 procent van de 15- tot 25-jarigen zijn werk niet interessant vindt, tegen een totaal van 8,8 procent, en 22 procent ontevreden is over de mogelijkheden om op werk te leren, tegen een totaal van 18 procent.[77] Beperkte autonomie, uitdaging en leermogelijkheden lijken voor jongeren de ervaren kwaliteit van werk te verlagen.

Jongeren kiezen er dan ook beduidend vaker dan ouderen voor om te wisselen van werk, mede doordat ze minder tevreden zijn met hun werk en betere arbeidsmarktkansen hebben. Het aandeel beroepswisselaars is onder jongeren met 31 procent het hoogst en onder werknemers van 45 jaar tot 75 jaar het laagst (5 procent).[78] Werkenden in de leeftijd 15 tot 35 jaar geven veel vaker dan oudere werkenden aan dat ze makkelijk een nieuwe functie/baan kunnen vinden bij de eigen werkgever (ongeveer 60 procent) of bij een andere werkgever (circa 80 procent).[79]

3.6 Inkomen

Volgens het SCP zijn jongeren in landen met een lager minimumjeugdloon[80] en flexibele arbeidsrelaties – zoals Nederland – over het algemeen meer kwetsbaar om een werkende arme te worden.[81] Er is alleen weinig gedetailleerd onderzoek gedaan naar armoede onder werkende jongeren in ons land. Wel is bekend dat jongeren tot de leeftijd van dertig jaar die zelfstandig gaan wonen (exclusief studenten) de groot-

74 CBS (2017) Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt.
75 Smulders, S. & Van den Bossche, S. (2018) De winnaars en verliezers van de economische crisis. Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken, 34(2).
76 CPB & SCP (2018) Verdringing op de arbeidsmarkt; beschrijving en beleving, p.11.
77 TNO (2018) Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden.
78 CBS (2017) Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt, p.28.
79 CBS (2019) Duurzame inzetbaarheid werknemers; geslacht en leeftijd.
80 De regering verhoogt de hoogte van het minimumjeugdloon en verlaagt de leeftijdsgrens van het wettelijk minimumloon (WML). Vanaf 1 juli 2019 hebben vijftienjarigen recht op dertig procent WML, 16-jarigen op 34,5 procent, zeventienjarigen op 39,5 procent, achttienjarigen op vijftig procent, negentienjarigen op zestig procent, twintigjarigen op tachtig procent en 21-jarigen op honderd.
81 SCP (2017) Als werk weinig opbrengt.

ste kans hebben om in kortdurende armoede te komen, maar dit verandert vaak als men gaat werken.[82] De meeste werkende twintigers zijn economisch zelfstandig, dat wil zeggen dat ze een netto inkomen uit arbeid hebben dat boven het bijstandsniveau ligt.[83] Toch zijn ruim vierhonderdduizend jongeren tussen de zestien en de dertig jaar in 2016 economisch niet zelfstandig. Tweederde van deze jongeren werkt wel, maar dat is voor hen te weinig om economisch zelfstandig te zijn.[84] Huishoudens met twintigers als hoofdkostwinner besteedden in het jaar 2015 gemiddeld 400 euro meer dan hun besteedbaar inkomen, terwijl dertigers gemiddeld 6.600 euro spaarden. Dit komt mede doordat de mate van economische zelfstandigheid en het inkomen stijgen met leeftijd. Vijf op de tien twintigjarige werkenden verdienden in 2015 meer dan het bijstandsniveau, tegen negen op de tien 27-jarige werkenden. Na deze leeftijd blijft dit aandeel vrijwel even groot. Een groep van 131 duizendwerkende twintigers, ofwel vijftien procent van het totaal, is niet economisch zelfstandig. Het aandeel ligt hoger onder vrouwen dan onder mannen.

Het persoonlijk inkomen van (werkende) jongeren stijgt sterk tot een leeftijd van 26 jaar (figuur 3.9). Het doorsnee inkomen (mediaan) van een twintigjarige is zestienduizend euro. In deze groep zitten relatief veel jongeren met een lage opleiding. Hoogopgeleiden voegen zich op latere leeftijd bij de werkende bevolking, en duwen het gemiddelde omhoog door hun doorgaans hogere inkomen. Met ieder leeftijdsjaar is dit bedrag ongeveer tweeduizend euro hoger. Daarnaast speelt ook mee dat steeds meer jongeren er na verloop van tijd in slagen een (flexibele) deeltijdbaan in te ruilen voor een voltijdbaan. Op 26-jarige leeftijd bedraagt het doorsnee inkomen 29 duizend euro en op 39-jarige leeftijd 37 duizend euro. De spreiding in het persoonlijk inkomen neemt eveneens toe met het oplopen van de leeftijd. Zo had in 2015 tien procent van de werkende twintigjarigen een inkomen van meer 26 duizend euro, terwijl een even grote groep een inkomen had van minder dan drieduizend euro. Onder einddertigers is dit inkomensverschil veel groter. Van deze groep ontving tien procent 74 duizend euro en meer, terwijl de tien procent met de laagste inkomens niet boven de dertienduizend euro uitkwam.[85] Op 1 juli 2019 is door de Tweede Kamer een motie van het lid Gijs van Dijk bij de initiatiefnota ‘Een eerlijker loon’ van het lid Jasper van Dijk aangenomen om een onderzoek te doen naar het ophogen van het volwassen minimumloon voor 18-jarigen en zodoende het minimumloon voor 21-jarigen en ouder af te schaffen.[86]

82 CBS (2016) Kans op langdurige armoede het grootst tussen 55 en 65 jaar.
83 CBS (2017) Financiën van werkende twintigers en dertigers.
84 CPB (2019) Jongeren met afstand tot de arbeidsmarkt in beeld. Kwantitatieve analyse uitgevoerd op verzoek van de IBO-werkgroep Jongeren met afstand tot de arbeidsmarkt.
85 CBS (2017) Financiën van werkende twintigers en dertigers.
86 Kamerstukken II, 2018-2019, 35142, 9.

Figuur 3.9 Persoonlijk inkomen van werkenden twintigers en dertigers in 2015

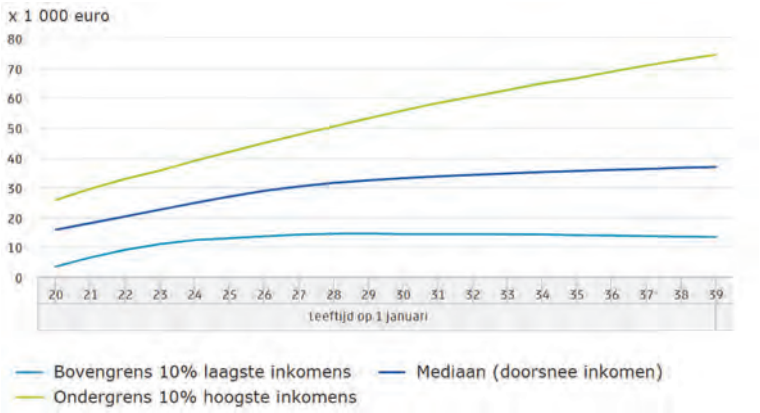

Bron: CBS (2017)

Huidige twintigers raken achter op dertigers

Dit laat zien dat de huidige generaties jongeren niet zozeer een armoederisico hebben, aangezien ze door een arbeidsrelatie voldoende inkomen (kunnen gaan) realiseren. Er is wel een risico op onderbroken inkomen. Jongeren hebben een verhoogde kans op een flexibele arbeidsrelatie en de grootste kans op een langdurige flexperiode. In andere woorden: ze hebben minder werkzekerheid, minder baanzekerheid en minder inkomenszekerheid.[87] Gaat het slechter met de economie, dan is het zeker voor jonge toetreders moeilijker om een baan te vinden of om die te behouden. Dit geldt sterker voor de mannelijke twintigers dan voor de vrouwelijke twintigers, wat te maken heeft met de hogere conjunctuurgevoeligheid van de sectoren en beroepen waarin vooral mannen werken.[88] Een andere risicogroep is de jongere met een migratieachtergrond. Het is daarbij bekend dat jongeren met een tijdelijk contract aanzienlijk minder verdienen dan mensen met een vast contract. Daarnaast blijken de laagbetaalde beroepen nu vaker te worden opgevuld door jongeren, namelijk door 54 procent uit de leeftijd 15 tot 25 jaar in 2015 versus 45 procent in 1996, mede door het dalende werkgelegenheidsaandeel van middengroep beroepen (baanpolarisatie).[89] Mede hierdoor ziet men de trend dat het huishoudensinkomen voor werkende twintigers steeds iets verder achter gaat lopen op dat van werkende dertigers. In 1990 maakte een werkende twintiger nog deel uit van een huishouden dat ongeveer hetzelfde inkomen (22,2 duizend euro) had als dat van een werkende

87 CPB (2016) De flexibele schil van de Nederlandse arbeidsmarkt, p. 6.
88 CBS (2015) Het dynamische leven van twintigers, p.14.
89 CBS (2017) Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt.

dertiger (22,3 duizend euro). In de jaren daarna is het gemiddeld huishoudensinkomen bij werkende twintigers steeds meer achter gaan lopen op dat van werkende dertigers. In 2014 bedroeg het huishoudensinkomen bij een werkende twintiger 23,1 duizend euro en bij een werkende dertiger 26,6 duizend euro.[90]

Jongeren met een migratieachtergrond

Werkende jongeren met een migratieachtergrond hebben vaker een inkomen onder het sociaal minimum (zeventig procent van het wettelijk minimumloon, WML) dan jongeren zonder migratieachtergrond.[91] Minder kwetsbaar hiervoor zijn jonge Turkse mannen en jonge Syrische vrouwen; meer kwetsbaar zijn jonge Eritrese mannen en jonge Somalische vrouwen. Opmerkelijk genoeg zit het grootste verschil tussen jongeren met en zonder migratieachtergrond bij de hogere opleidingsniveaus (hbo en wo). Dit geldt vooral voor Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse jongeren. Opnieuw ziet men hier weinig verschil tussen Turkse (hoogopgeleide) jongeren en jongeren zonder migratieachtergrond.

3.7 Geen werk, wat nu?

Jongeren verliezen hun werk vaker dan ouderen, maar hebben ook een grotere kans om (weer) aan de slag te komen.[92] Ze stromen het minst vaak door naar een uitkering nadat ze hun baan als werknemer verliezen en vormen slechts een kleine groep in de totale stromen naar een uitkering.

Europese context

Nederland heeft in de Europese Unie het laagste aandeel jongeren van 15 tot 25 jaar die niet aan het werk is en ook geen opleiding volgt (NEET's: Not in employment, education or training), namelijk stabiel 4 procent, 84 duizend jongeren.* In de categorie 15 tot 35 jaar scoort Nederland ook als een van de laagste in Europa met 9 procent, alleen Zweden (7,8 procent), Zwitserland (8,7 procent) en IJsland (4,9 procent) doen het beter.**

* CBS (2018) NEETs: jongeren die geen opleiding volgen en niet werken, Statistische Trends.
** Eurostat (2019) Statistics on Young People Neither in Employment nor in Education or Training,

90 CBS (2017) Financiën van werkende twintigers en dertigers.
91 SEO Economisch Onderzoek (2018) De positie op de arbeidsmarkt van verschillende groepen personen met een niet-westerse migratieachtergrond, p.13.
92 CBS (2017) Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt 2017, p.33.

Toch is er reden tot zorg. Er is een kleine groep jongeren (8,3 procent) die de arbeidsmarkt met een flexcontract betreedt en snel structureel baanloos wordt.[93] Jongeren in de WW of bijstand geven hun levensgeluk aanmerkelijk lagere cijfers dan het gemiddelde in de Kantar Public-enquête, maar willen bovengemiddeld vaak aan de slag. Toch vinden jongeren die in de WW terechtkomen van alle leeftijdscategorieën het minst vaak een baan en stromen het vaakst door naar de bijstand.[94] Dit komt vooral omdat jongeren door hun korte arbeidsverleden minder (lange) WW-rechten hebben opgebouwd dan oudere generaties.

Langer wachten op uitkering, meer inkomensonzekerheid

De lage instroom in uitkeringssituaties komt mede doordat jongeren tot 27 jaar sinds 2012 niet meteen recht hebben op een uitkering van het UWV of de gemeente. Er geldt een verplichte zoektermijn van vier weken naar nieuw werk voordat de aanvraag daadwerkelijk kan worden ingediend. Dit activeert. De zoektermijn heeft ook nadelen. Zo hebben jongeren recht op een wettelijk voorschot van negentig procent van de bijstand, uiterlijk op vier weken na de aanvraag, voor inkomensondersteuning. Het gevolg is dat jongeren maximaal acht weken zonder inkomen kunnen moeten overbruggen. Indien een jongere geen financiële buffer heeft, kunnen dan schulden ontstaan en betalingsachterstanden optreden.[95] Uit maatwerkoverwegingen hoeven gemeenten de vier weken zoektermijn daarom niet altijd strikt toe te passen; er is ruimte om financiële ondersteuning en onderwijstrajecten naar eigen inzicht in te zetten.[96]

Jonge arbeidsgehandicapten krijgen minder ondersteuning

Jongeren in de Wajong geven hun levensgeluk een relatief laag cijfer, willen bovengemiddeld minder vaak aan het werk en zijn het minst bezig met een gezin starten of het kopen van een woning. Mogelijk komt dit doordat zij hun toekomstplannen aanpassen op basis van hun arbeidsbeperking. Deze kwetsbare groep Wajongers is echter groot. Ongeveer elf procent van de jongeren zonder startkwalificatie (geen diploma, vmbo, mbo1) heeft als voornaamste bron van inkomsten een Wajong-uitkering; circa tien procent een bijstandsuitkering en slechts twee procent WW.[97] Vooral de arbeidsondersteuning van de oude doelgroep Wajongers (oWajong en Wajong 2010) en jonggehandicapten met arbeidsvermogen die niet onder de nieuwe Wajong 2015 vallen is hier een punt van zorg. Deze ondersteuning moet,

93 CBS (2017) Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt 2017, p.106.
94 CBS (2017) Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt 2017, p.23.
95 Nationale Ombudsman (2015) Rapport over een onderzoek uit eigen beweging naar de gemeente Enschede, 1 juli 2015, Rapportnummer 2015/103.
96 Aanpak 16-27 (2017) Samenwerking aan de toekomst van jongeren: 16-27 jaar; Handreiking gemeenten.
97 CPB (2018) Waarde van een startkwalificatie op de arbeidsmarkt.

gelet op de arbeidswens van de doelgroep, in orde zijn, maar uit evaluaties blijkt dat de dienstverlening door gemeenten en UWV nog tekortkomingen kent.[98] Zo staat er nog een aanzienlijk grote groep hoogopgeleide jongeren met een beperking langs de kant. Van hoogopgeleide jongeren met een beperking wordt snel gedacht dat zij zelf wel een baan kunnen vinden. Dienstverlening van de gemeente is ook onvoldoende gericht op deze specifieke groep jongeren.[99]

Het merendeel van de jonggehandicapten met arbeidsvermogen ontvangt onder de vlag van de Participatiewet geen gespecialiseerde dienstverlening. Het SCP waarschuwde eerder dat de elfduizend personen op een Wsw-wachtlijst die met de invoering van de Participatie hun indicatie verloren, in de eerste twee jaar een sterk verminderde kans op werk hadden en hun verkregen werk minder duurzaam werd.[100] In het bijzonder de groep die aangewezen is op de voorziening beschut werk, aangezien het aantal gerealiseerde beschutte werkplekken door gemeenten achterblijft bij de landelijke doelstelling en jonggehandicapten die een positief advies 'beschut werk' ontvangen enige tijd op hun plek moet wachten.[101]

Zowel gemeenten als het UWV zijn uit financiële overwegingen terughoudend met re-integratie middelen als loonkostensubsidie, loondispensatie en jobcoaching. Dit gaat ten koste van de arbeidsmarktkansen van jonggehandicapten.[102] De meeste gemeenten hanteren ook verschillend beleid ten opzichte van de voorzieningen voor jongeren met een beperking. Deze groep valt tussen wal en schip. Het gaat hierbij overigens ook om hoger opgeleiden met een beperking. Een reden voor de achterblijvende arbeidsondersteuning van het UWV aan Wajongers in een werkregeling is de beleidsonrust van de afgelopen jaren. Om de ondersteuning te verbeteren zijn er tijdelijke additionele middelen vrijgemaakt door de regering.[103] Meer Wajongers hebben een baan gevonden, maar doordat de omvang van de populatie toenam is het aandeel Wajongers in loonvormende arbeid gedaald van 24,6 procent naar 23,7 procent. De huidige regering heeft per 2020 additionele maatregelen aangekondigd om de arbeidsmarktpositie te verbeteren.[104] Als stimulans hoeven Wajongers die werken en meer gaan verdienen of studeren, niet meer in te leveren op hun uitkering.

98 Panteia (2017) Meer Wajongers aan het werk?; SEO, 2018, Jonggehandicapten onder de Participatiewet.
99 Verwey-Jonker Instituut (2019) Studenten met beperking worden onvoldoende voorbereid op de arbeidsmarkt.
100 SCP (2018) Van sociale werkvoorziening naar participatiewet; Hoe is het de mensen op de Wsw-wachtlijst vergaan?
101 CentERdata (2018) Werk uit zicht? Een verkenning van de dienstverlening aan mensen met een kwetsbare arbeidsmarktpositie na invoering van de Participatiewet. & UWV (2018) Rapportage beschut werk, Derde kwartaal 2018.
102 Inspectie SZW (2018) Aan het werk, voor hoelang?
103 Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2018) Beleidsdoorlichting SZW Begrotingsartikel 4: Jonggehandicapten.
104 Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2018) Kabinetsreactie beleidsdoorlichting Wajong.

Tegelijkertijd moet geconcludeerd worden dat er meer achttienjarige jonggehandicapten aan het werk zijn onder de Participatiewet (27 procent) dan onder de oude Wajong (22 procent).[105] Hoewel het vooral tijdelijke deeltijdbanen betreft, lijkt door de wetswijziging de arbeidsparticipatie van jonggehandicapten (structureel) verhoogd. Gemeenten lijken hun dienstverlening na opstartproblemen sterk te hebben verbeterd. Werkgevers lijken ook steeds positiever te denken over het in dienst nemen van arbeidsgehandicapten.[106] Een aandachtspunt is dat jonggehandicapten die gebruik hebben gemaakt van gemeentelijke dienstverlening tijdens hun werk niet worden gevolgd, waardoor de duurzaamheid en effectiviteit van de dienstverlening onduidelijk blijft. Tevens is onbekend welke jongeren in de arbeidsmatige dagbesteding terecht (zijn ge)komen en wat hun toekomstperspectief is.[107] Het is aan te raden dat gemeenten en UWV een beter zicht krijgen op de kwaliteiten en mogelijkheden van hun doelgroep en hiernaar handelen.

3.8 Prestatiedruk en psychische klachten

Jongeren ervaren in de werkomgeving een duidelijk hogere mentale druk dan ouderen. Voornamelijk werknemers onder de dertig jaar zijn bang om binnenkort overspannen te raken of een burn-out te krijgen (16,2 procent).[108] Mensen tussen de 25 en 35 jaar op de werkvloer hebben in Nederland ook daadwerkelijk het meest te kampen met burn-outklachten[109], namelijk 19,5 procent ten opzichte van 15,9 procent gemiddeld.[110] Beduidend minder jongeren tussen 15 en 25 jaar (9,9 procent) geven aan dit te ervaren op werk. Dit komt waarschijnlijk doordat zij vaak nog vooral naar school gaan of studeren, vaak nog thuis wonen en werk (slechts) een bijbaan is. Uit de Kantar Public-enquête blijkt dat 57 procent van de uitwonende werkenden (niet zijnde student) het (helemaal) eens is met de stelling ‘Ik heb het gevoel dat ik het te druk heb’. In de meerderheid van de gevallen vindt men dat er teveel gedaan moet worden in de beschikbare tijd.

105 Kok, L., Kroon, L., Lammers, M. & Luiten, W. (2018) Jonggehandicapten vaker aan het werk door Participatiewet, ESB, 104(4772), 11 april 2019.
106 Berenschot (2017) Onderzoek Participatiewet bij werkgevers, fase 2.
107 CentERdata (2018) Werk uit zicht? Een verkenning van de dienstverlening aan mensen met een kwetsbare arbeidsmarktpositie na invoering van de Participatiewet.
108 Tentoo (2019) 1 op 7 werknemers vreest voor een burn-out.
109 Een burn-out heeft 4 kernsymptomen, namelijk uitputting (zowel fysiek als mentaal), mentale distantie, cognitieve ontregeling en emotionele ontregeling, en 3 bijkomende dimensies, namelijk psychische spanningsklachten, psychosomatische spanningsklachten en depressieve stemming. Zie voor meer informatie de nieuwe vragenlijst Burnout Assessment Tool (BAT) van KU Leuven.
110 Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden (2017) TNO/CBS.

Stress en prestatiedruk – wat blijkt uit de groepsgesprekken met jonge ondernemers?

De prestatiedruk heeft bij jonge ondernemers met verschillende facetten te maken. Dat komt ook naar voren in de groepsgesprekken die door het SER Jongerenplatform zijn gevoerd. Vaak genoemd in dit verband is de uitdaging om voldoende gekwalificeerd personeel aan te kunnen trekken, daarbij let men niet slechts op technische, maar ook op sociale vaardigheden. Hieraan gekoppeld stellen de benaderde jonge ondernemers de vraag of het huidige onderwijs voldoende inspeelt op de behoefte van bedrijven. Om dit vraagstuk op te lossen, wijzen enkele ondernemers op het belang om personeel zelf op te leiden. Een van de ondernemers is zelfs begonnen met de opzet van een gecertificeerde opleiding: *"Blijvend knelpunt is de beschikbaarheid van bepaald personeel. Ik ben daarom voortdurend bezig met opleiden. Zodoende kunnen mensen zich op de werkvloer certificeren."* Ook wordt door de jonge ondernemers contact gelegd met onderwijsinstellingen, om zo hopelijk de verbinding tussen onderwijs en werk te verstevigen en wordt geprobeerd de juiste studenten aan te trekken. Een andere stressfactor heeft te maken met kennis over relevante wet- en regelgeving, met name ten aanzien van het aannemen van nieuw personeel. Tot slot noemt een jonge ondernemer dat de verhouding tussen leidinggevende en werkenden wel eens spanning kan geven. Het probleem van onvoldoende leiderschap speelde vooral tijdens de eerste ondernemersjaren.

Jongeren tussen de 25 en 35 jaar scoren op een aantal andere mentale-belastingvariabelen in de Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden hoger dan het gemiddelde: emotioneel uitgeput, leeg aan het einde van de werkdag, moe bij opstaan en compleet uitgeput. Dit zijn symptomen van een risico op een burn-out, welke hoofzakelijk wordt veroorzaakt door een disbalans tussen hoge werkeisen en onvoldoende hulpbronnen op het werk.[111] Problemen in de privésfeer of persoonlijke kwetsbaarheden kunnen hierbij een faciliterende rol spelen. Uiteindelijk leidt burn-out tot gevoelens van incompetentie en slechtere prestaties op het werk.

In Nederland groeit de aandacht voor het investeren in burn-outpreventie; het maken van een gezonde werkomgeving voor (jonge) werknemers.[112] Dit is in aanvulling op de huidige Arbowet die werkgevers verplicht om werkstress of psychosociale belasting gerelateerd aan agressie en geweld, arbeidsdiscriminatie, pesten, seksuele

111 KU Leuven (2019) Een op de zes werkende Vlamingen kampt met burn-outklachten of loopt er risico op.
112 Youngworks (2018) Whitepaper Burn-outs onder young professionals.

intimidatie en werkdruk te beperken.[113] Het Nederlands Instituut van Psychologen (NIP) heeft een online toolbox 'Werk en psychische klachten' opgesteld voor werkenden en bedrijven.[114] In België is het sinds 2014 verplicht dat werkgevers burn-out preventie opnemen in hun bedrijfsplan. In Frankrijk hebben werknemers met ingang van 2017 het recht op onbereikbaarheid buiten werktijden (werkgevers moeten een tijdslot hanteren waarbinnen werknemers hun e-mail niet kunnen checken en geen berichten kunnen versturen). In Nederland zou ook een mogelijkheid zijn dat jonge werkenden begeleiding krijgen van een ervaren collega (coach) om de overstap naar het werkende leven te vergemakkelijken. Naast de aandacht voor preventie groeit de aandacht voor *amplitie*: het versterken van het positieve psychisch welbevinden bij (alle) werknemers, zoals bevlogenheid, welbevinden en gezondheid.[115]

Stress en prestatiedruk – wat blijkt uit de groepsgesprekken met jonge werkenden?

De meeste deelnemers van een groepsgesprek door het SER Jongerenplatform geven aan dat ze niet in grote mate 'last' hebben van stress en prestatiedruk, maar dat het thema bij hen wel leeft. Stress op het werk komt in hun directe omgeving namelijk regelmatig voor. Het wel of niet last hebben van stress en prestatiedruk is volgens de deelnemers onder meer afhankelijk van de manier waarop je zelf met drukte omgaat, de ruimte en/of autonomie die je krijgt van je leidinggevende, de opgelegde druk vanuit de eigen sociale omgeving en de privésituatie. Al deze factoren kunnen voor stress zorgen. Een breed gedeelde gedachte is dat werknemers de prestatiedruk kunnen verminderen door te accepteren dat je niet alles (perfect) kunt doen en dat niet alles maakbaar is. Concrete oplossingen hebben vooral te maken met het bespreekbaar maken van stress of werkdruk. Een deelnemer zegt hierover: *"Het is belangrijk het taboe van stress te doorbreken en ook aandacht te hebben voor toe komstige oorzaken van stress, bijvoorbeeld het verdwijnen van banen door technologische ontwikkelingen."* Ook wijzen de deelnemers op het belang van rolmodellen: wanneer publieke figuren hun stress zouden benoemen, zou het voor anderen ook gemakkelijker worden hierover te spreken. Ook wordt in dit verband iets van de werkgever verwacht: deze moet accepteren dat je niet altijd een perfecte prestatie kunt leveren en dat je niet alles tegelijk kunt doen. Zodoende heeft een belangrijk aanknopingspunt voor beleid te maken met een goede communicatie over dit onderwerp.

113 Inspectie SZW (2019) Algemeen: werkstress en psychosociale belasting.
114 Nederlands Instituut van Psychologen (2019) Toolbox Werk en psychische klachten.
115 Ouweneel, E., Schaufeli, W. & Le Blanc, P. (2009) Van Preventie naar Amplitie, Gedrag en Organisatie 2009-22(2), p.118-135.

Hier ligt volgens de deelnemers een rol (en belang) voor werkenden zelf, maar ook voor werkgevers en voor de overheid. Bedrijven kunnen daar ook in worden gefaciliteerd, bijvoorbeeld door hen te helpen/leren om te gaan met stress en drukte bij werknemers. Een ander idee is het in grote bedrijven verplicht stellen van een psycholoog naast de bedrijfsarts. Ook wordt aangegeven al over stress in gesprek te gaan voordat mensen werk hebben. Een deelnemer: *"Aandacht voor stress moet er al tijdens de studie zijn. Daarbij spelen ook vragen als: wat is geluk? Wat geeft waarde? En wat is succes?"*

In de enquête uitgevoerd door Kantar Public geeft 57 procent van de uitwonende werkenden en 30 procent van de thuiswonende werkenden aan dat ze het gevoel hebben dat ze het te druk hebben.

3.9 Conclusie

Het feit dat vooral jongeren steeds vaker en steeds langer flexwerk doen (gemiddeld drie jaar) heeft gevolgen voor het realiseren van hun mijlpalen. Zo hangt het kopen van een huis samen met het hebben van een vast contract. Ook blijken jongeren hun wensen om te gaan samenwonen, te gaan trouwen of een gezin te starten af te laten hangen van hun (gepercipieerde) arbeids(on)zekerheid. Flexibele arbeidsmarktrelaties, van werknemers en zzp'ers, hebben daarmee effect op de levensloopkeuzes van nieuwe generaties jongeren, hoewel hierbij verschillen zijn tussen opleidingsniveaus, tussen man en vrouw en tussen inkomensgroepen. Omdat het aandeel flexwerk blijft groeien, wordt de impact onder jongeren op relatie- en gezinsvorming steeds groter. Laagopgeleiden zijn op langere termijn extra kwetsbaar, omdat ze het meeste met flexwerk te maken hebben. Dit zal steeds meer invloed hebben op Nederland als geheel.

Toegerust

De jongeren van nu volgen langer een voltijdsopleiding voordat ze de arbeidsmarkt betreden: die volgende stap zetten zij op de gemiddelde leeftijd van 23 jaar. Hun werkkansen zijn mede daardoor goed, al is de werkgelegenheid voor jongeren in hogere mate dan voor andere groepen conjunctuurgevoelig. Vanaf de leeftijd van 25 jaar zijn de netto (bijna 90 procent) en bruto (bijna 85 procent) arbeidsparticipatie hoog en heeft de meerderheid een voltijdsbaan. Wel zijn er verschillen tussen de werkkansen van verschillende mbo-, hbo- en wo-opleidingen, waar voorlichting over ontbreekt. Jongeren met een startkwalificatie (havo, vwo, mbo 2 en hoger)

doen het beduidend beter dan zonder (geen diploma, vmbo, mbo 1). Zorgelijk is dat het aantal jongeren zonder startkwalificatie licht stijgt.

Opvallend is dat bbl-studenten (veelal mbo 3), waarschijnlijk omdat ze al veel langer aan het werk waren tijdens hun opleiding, vaker een vast contract krijgen dan bol-studenten (mbo 4). Ook stagelopende jongeren hebben in het algemeen een grotere kans op een dienstverband. Dit suggereert dat het gevolgde onderwijs jongeren niet alle vaardigheden geeft die werkgevers wensen. Meer (regionale) samenwerking tussen vmbo, mbo en het bedrijfsleven kan deze mismatch verminderen.

Zorgelijk is dat jonge werknemers een hogere mentale druk ervaren in de werkomgeving (afgezien van bijbanen naast studie). Jongeren tussen de 25 en 35 jaar zijn vaker emotioneel uitgepunt, leeg aan het einde van de werkdag, moe bij opstaan, compleet uitgeput, bijna overspannen, en denken meer buiten werktijd paraat te moeten staan. Dit zijn symptomen van een risico op een burn-out, hoofdzakelijk veroorzaakt door een disbalans tussen hoge werkeisen en onvoldoende hulpbronnen op het werk. Mensen tussen 25 en 35 jaar hebben in Nederland ook daadwerkelijk het meest te kampen met burn-outklachten.

Ontplooien

Het is opvallend dat jonge mannen en vrouwen, bovenal tot 25 jaar, gemiddeld graag meer uren per week willen werken dan ze feitelijk (kunnen) doen. Deze mismatch treedt bij de aanvang van het werkende leven vooral op bij mannen met een lage en middelbare opleiding en/of een niet-westerse migratieachtergrond. Onder vrouwen lijkt een mismatch te bestaan vanaf de leeftijd van 35 jaar, als de start van het gezin is geweest, wanneer het aantal gewenste uren hoger ligt dan het aantal feitelijk gewerkte uren. Bij mannen lijkt het ontplooien belemmerd bij de start van het werkzame leven, bij vrouwen na de start.

Jonge vrouwen zien gemiddeld minder carrièreperspectief dan mannen. Grotendeels wordt dit verklaard door deeltijdwerkende vrouwen die dit graag willen en doorgroei mogelijkheden minder belangrijk vinden. Maar opvallend is dat ongeveer een kwart tot de helft van de jonge vrouwen minder doorgroeimogelijkheden ziet terwijl ze voltijds werken. Daarbij zijn laagopgeleide vrouwen ontevredener over hun werk.

Steeds meer jongeren zien kansen om als ondernemer aan de slag te gaan (drie procent tot dertien procent) Ongeveer vijftig procent van de startende zelfstandigen is onder de 35 jaar. Deze stijging wordt vooral verklaard door mannen uit stedelijk

gebied, die hun zzp-inkomsten zien als neveninkomsten. Desondanks stijgt het aandeel jonge ondernemers nog niet sterk, omdat hun bedrijvigheid (vaak webwinkels) eerder stopt dan van oudere zzp'ers (vaak organisatieadviseur). Jonge zzp'ers hebben daarbij vaak de optie om als werknemer aan de slag te gaan. Daarnaast neemt het aandeel succesvolle ondernemers toe met leeftijd.

Zelfstandig bestaan

Tot dertig jaar hebben jongeren die zelfstandig wonen (exclusief studenten) de grootste kans om in armoede terecht te komen. Vijftien procent van de twintigers is niet economisch zelfstandig. Maar verreweg de meeste werkende twintigers zijn economisch zelfstandig en vanaf 27 jaar verdienen negen op de tien werkenden meer dan het bijstandsniveau. Werkende jongeren met een migratieachtergrond hebben wel vaker een inkomen onder het sociaal minimum (zeventig procent WML) dan jongeren zonder migratieachtergrond.

Onder recent afgestudeerden werken vrouwen direct meer in deeltijd dan mannen. Dit verschil kan grotendeels verklaard worden door de gevolgde opleiding, het beroep of de sector. Het deeltijdverschil neemt sterk af met het opleidingsniveau. Naar verwachting neemt het aantal gewerkte uren per week van vrouwen, zeker van boven de dertig jaar, door het stijgende opleidingsniveau toen. Opvallend is dat er onder vrouwen met een niet-westerse migratieachtergrond bijna geen toename van het gewenste aantal werkuren blijkt te zijn. Al met al blijft de economische zelfstandigheid van vrouwen achter.

De nieuwe generatie jongeren blijkt over het algemeen minder werkzekerheid, minder baanzekerheid en minder inkomenszekerheid te hebben. Gaat het slechter met de economie, dan is het zeker voor jonge toetreders moeilijker om een baan te vinden of om die te behouden. Ook blijken laagbetaalde beroepen nu vaker te worden opgevuld door jongeren. Mede hierdoor ziet men de trend dat het huishoudensinkomen van werkende twintigers steeds iets verder achter gaat lopen op dat van werkende dertigers.

Meest opvallende structurele beweging op de arbeidsmarkt is dat vooral jongeren steeds vaker en steeds langer een tijdelijk contract hebben. Een decennium terug had de meerderheid op 24 jaar een vast dienstverband; nu is dit op 27 jaar. Tot 25 jaar lijkt een flexibel arbeidscontract in die zin te passen als bijbaan naast hun vervolgopleiding, omdat deze jonge twintigers na afronding hiervan hun eerste (echte) werk gaan doen. Daarna is het werken op een flexibel contract voor elf procent tot veertien procent een positieve keuze. Vooral jonge hoogopgeleiden zien onzeker-

heid als verwachtingsvolle spanning. Veel vaker is de associatie negatief – onder alle opleidingsniveaus, maar vooral onder laagopgeleiden.

De twintigers die het minst snel een vast dienstverband ontvangen, namelijk zestien procent, is de groep die werkt in een uitzendbaan, oproepbaan of invalbaan. Jongeren tot 35 jaar oud hebben een toegenomen kans om op een flexibel contract te werken in de vorm van oproep/invalcontracten en contracten zonder vaste uren (en in mindere mate tijdelijke contracten met vaste uren). 8,3 procent van de jongeren betreedt de arbeidsmarkt met een flexibel arbeidscontract en blijft vervolgens werkzaam via een oproep- of uitzendcontract. Deze jongeren hebben een grote kans op structurele baanloosheid.

Jongeren tot 27 jaar die recht hebben op bijstand moeten (door de zoektermijn van vier weken voor de aanvraag en het wettelijk voorschot van vier weken na de aanvraag) maximaal acht weken zonder inkomen overbruggen. Daarnaast blijkt het merendeel van de jonggehandicapten met arbeidsvermogen (oude doelgroep Wajongers) onder de vlag van de Participatiewet geen gespecialiseerde dienstverlening (onder andere jobcoaches), maar de reguliere dienstverlening te ontvangen. Doordat gemeenten zich vaak concentreren op jongeren met een relatief kleine afstand tot de arbeidsmarkt is deze groep kwetsbaar. Tegelijkertijd zijn onder de Participatiewet meer achttienjarige jonggehandicapten aan het werk dan onder de oude Wajong.

Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond hebben op alle opleidingsniveaus een lagere arbeidsparticipatie dan jongeren zonder migratieachtergrond. Dit geldt vooral voor jongeren uit bepaalde herkomstlanden en voor jonge mannen. Dit wordt deels verklaard door het verschil in opleidingsniveau tussen mannen en vrouwen. Het resterende verschil hangt onder andere samen met (onbewuste) discriminatie.

Overigens vormen deze ‘kwetsbare’ jongeren geen homogene groep. Van de jongeren met een migratieachtergrond doen diegenen met een Turkse achtergrond het bijvoorbeeld relatief goed op de arbeidsmarkt. Dit biedt perspectief voor de andere groepen. Ook is het aandeel jongeren zonder werk of opleiding laag en stabiel. Het overheidsbeleid is hier effectief. Tot slot is het aantal werkplekken voor jongeren met een arbeidshandicap de afgelopen jaren gestegen. Hoewel het vaak gaat om tijdelijke deeltijdbanen voor mensen met een kleine afstand tot de arbeidsmarkt, laat dit zien dat er mogelijkheid tot verbetering is. Jonggehandicapten zitten ondanks de stijging in arbeidsplekken wel in een uiterst kwetsbare en daarom zorgelijke positie. Weliswaar moet er ingezet worden op alle kansen voor kwetsbare groepen, het lastigste blijft dat ze bij een nieuwe recessie meteen een zwakkere positie zullen blijken te hebben.

4 De eerste (eigen) woning

In het kort

- In de eerste fase van het volwassen leven huren jongeren vaak woonruimte, later gaat men op zoek naar een woning op de koopmarkt.
- Jongeren wonen langer bij hun ouders dan vroeger.
- De meerderheid van de jongeren woont in sterk stedelijke tot zeer sterk stedelijke gemeenten. De dure steden zijn populair onder jongeren.
- Jongeren willen relatief vaak van woonruimte wisselen.
- Het is voor jongeren relatief lastig om een woning te vinden, onder andere door een woningtekort.
- Jongeren met een migratieachtergrond ervaren een achterstandspositie bij het verwerven van een huur- of koopwoning. Jongeren met chronische aandoening hebben soms moeite bij het krijgen van een hypotheek.
- De woonlasten voor jongeren zijn relatief hoog, vooral in de particuliere huursector.
- Door de aangescherpte hypotheekregels is het lastiger voor jongeren om een eigen woning te financieren.
- Daarbij beperkt de toename van tijdelijke arbeidscontracten hypotheekaanvragen.
- Door invoering van het sociaal leenstelsel lenen jongeren steeds meer wat kan leiden tot een beperking in de hoogte van de hypotheek en kan leiden tot een grotere kans op financieringsproblemen.
- Dertig procent van de jongeren maakt gebruik van financiële hulp door familie of vrienden bij de aankoop van een huis.
- Het financiële perspectief kan de mentale druk op jongeren vergroten.

4.1 Inleiding

Een belangrijk deel van het zelfstandig bestaan – het 'niet in onredelijke mate afhankelijk zijn van andere individuen, het eigen sociale netwerk of de overheid' – is het organiseren van een eerste (eigen) woonruimte. Hiervoor heeft de jongere in de regel economisch kapitaal (inkomen, vermogen) nodig, bovenal na de vervolgstudie verdiend door te werken en/of te ondernemen. Duidelijk is dat de benodigde hoeveelheid economisch kapitaal verschilt per soort woning en dat daarbij van behoorlijke invloed is over welk sociaal kapitaal (sociale steun, kapitaalkrachtig netwerk) een jongere beschikt.

In hoofdstuk 2 ('Vervolgopleiding') is de situatie van studentenwoningen geanalyseerd. Jongeren doen echter afhankelijk van hun levensfase een beroep op de woningmarkt in den brede – de sociale huursector, de particuliere huurmarkt en de koopmarkt.[1] Dit hoofdstuk gaat over 'de eerste (eigen) woning'. In de eerste fase van het volwassen leven – einde school, tijdens studie en eerste baan – zoeken jongeren naast een studentenwoning ook woonruimte in de sociale huursector en eventueel particuliere huursector. Later, als inkomen en vermogen stijgen, men wil samenwonen en als er meer werkzekerheid is, gaan jongeren vaker op zoek naar een woning in de particuliere huursector of in de koopmarkt. Met 23 jaar heeft ongeveer de helft van de jongeren het ouderlijk huis verlaten. Jonge, zelfstandig wonende twintigers wonen voornamelijk in huurappartementen. Tegen de dertig heeft bijna de helft een woning gekocht. Dit zijn vooral eengezinswoningen (zie ook figuur 4.1).[2] Overigens leven in Nederland ook ruim 12.000 jongeren (achttien tot dertig jaar) thuisloos, ze zwerven tussen slaapadressen.[3] Deze jonge zwerfjongeren maken meer dan veertig procent uit van het totaal aantal daklozen.

Figuur 4.1 **Twintigers naar woningtype en leeftijd**

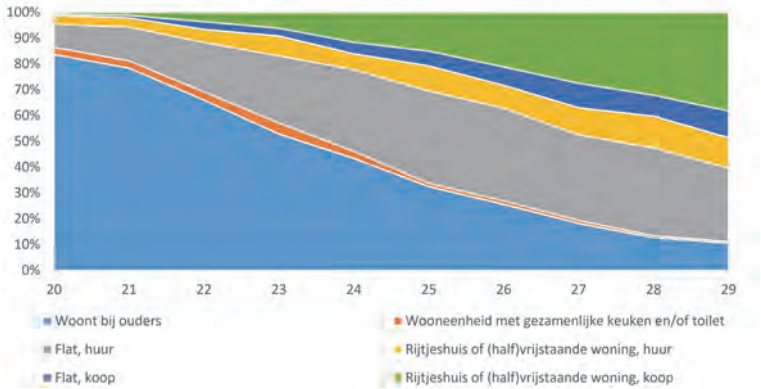

Bron: CBS

De meerderheid van de jongeren woont in sterk stedelijke tot zeer sterk stedelijke gemeenten (zie ook figuur 4.2).[4] De zelfstandig wonende studenten wonen voor meer dan 80 procent in stedelijke gebieden (studentensteden). Niet-studerende jon-

1 CBS (2015) De leefomgeving van twintigers.
2 WoonOnderzoek Nederland 2018, bewerking door Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, op verzoek van de SER.
3 Movisie (2017) Factsheet zwerfjongeren Nederland, in opdracht van Stichting Zwerfjongeren Nederland.
4 WoonOnderzoek Nederland (2018) bewerking door Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, op verzoek van de SER.

geren wonen voornamelijk in stedelijke gebieden, dit geldt met name voor hoogopgeleide twintigers. De arbeidssituatie, zoals de betere beschikbaarheid van passende banen in steden versus daarbuiten, zal hierbij waarschijnlijk een rol spelen. Dertigers met een hoog opleidingsniveau wonen minder vaak dan hoogopgeleide twintigers in stedelijk gebied (respectievelijk 76 en 65 procent).

Figuur 4.2 Twintigers naar woonsituatie, opleidingsniveau en stedelijkheid van woongemeente, 2018

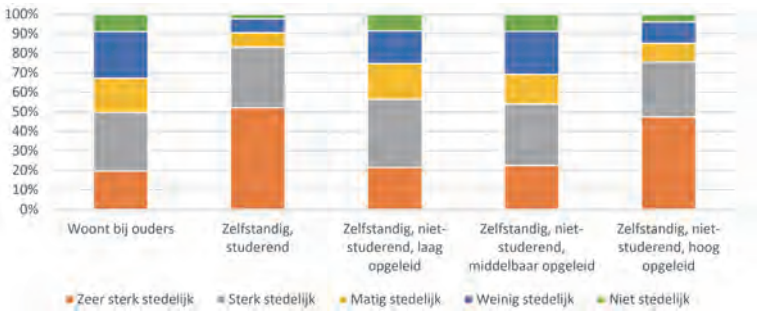

Bron: CBS

4.2 De beschikbaarheid van een woning

Voor jongeren is hun verhuiskans belangrijk, want ze willen relatief vaak van woonruimte wisselen. In Nederland is 25 procent van de personen met een besliste verhuiswens jonger dan 25 jaar oud.[5] Jongeren hebben vaak een 'hardere' verhuiswens dan mensen van middelbare of oudere leeftijd, omdat hun wens sterk wordt gestuurd door life-events.[6] Afhankelijk van leeftijd en profiel geldt dat jongeren voor het eerst zelfstandig willen gaan wonen, voor hun eerste baan willen verhuizen, meer woonruimte willen om te kunnen samenwonen of meer ruimte nodig hebben voor gezinsuitbreiding. Jongeren tot 35 jaar die beslist willen verhuizen, wensen dit vooral omdat ze zelfstandig willen wonen (33 procent), ontevreden zijn over hun vorige woning (26 procent) of willen gaan samenwonen (14 procent).[7] Alleenstaande jongeren blijken relatief vaak op zoek naar een huurwoning (met name naar een appartement), jonge paren naar een koopwoning (met name naar een eengezinswoning).[8] Mede doordat jongeren een hardere verhuiswens hebben, slagen ze er bedui-

5 Cijfers over Wonen en Bouwen (2019) Beslist verhuisgeneigden naar levensfase en type huishouden, 2010-2012 t/m 2016-2018.
6 Min. BZK (2018) Rapport Verhuis- en Slaagkansen, bijlage bij Staat van de Volkshuisvesting 2018.
7 Cijfers over Wonen en Bouwen (2019) Motieven voor verhuizing beslist verhuisgeneigden naar leeftijd 2016-2018.
8 Min. BZK (2019) Ruimte voor wonen; De resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2018, p. 61.

dend beter in hun verhuiswens te realiseren dan niet-jongeren. Zo werd circa veertig procent van de verhuizingen over de periode 2016-2018 gedaan door jongeren tot 35 jaar.[9] Begin 2019 is het relatief lastig een woning te vinden. Er is een woningtekort van ruim 246 duizend woningen, ofwel 3,2 procent van de woningvoorraad.[10] De verhuiskansen van jongeren tot 25 jaar zijn iets gedaald van 2009-2011 tot 2015-2017, namelijk van 67 procent naar 64 procent.[11] De verhuiskansen van andere leeftijdsgroepen zijn juist licht toegenomen. Van alle mensen die beslist willen verhuizen, slaagt 54 procent. Belangrijke kanttekening hierbij is dat er grote verschillen zijn tussen regio's en tussen de verschillende segmenten huur en koop.

Verhuiskans van jongeren in huursegmenten

Sinds 2012 is het aantal corporatiewoningen vrijwel gelijk gebleven (+tien duizend).[12] Uit een onderzoek naar de woonruimteverdeling bij corporaties blijkt dat de meerderheid van actief woningzoekenden in de corporatiesector in 2018 jonger dan 35 jaar was.[13] Echter, zij krijgen vervolgens relatief weinig woningen toegewezen, mede doordat ze nog geen inschrijfduur hebben opgebouwd. Vooral jongeren onder 23 jaar hebben zeer lage slaagkansen bij corporatiewoningen. Ouderen, die meestal al langere tijd ingeschreven staan zonder actief te zoeken, hebben de grootste slaagkans. Desondanks woont ruim veertig procent van de twintigers in een woning met een gereguleerde huurprijs: iets meer dan de helft in een corporatiewoning en de rest in een gereguleerde particuliere huurwoning.[14] Hoopgevend is dat in 2018 in ongeveer 38 procent van de prestatieafspraken tussen gemeenten en woningcorporaties 'jongeren en studenten' als specifieke doelgroep is bestempeld.[15] Dit is verreweg het hoogste percentage van alle specifiek genoemde doelgroepen: dak- en thuislozen acht procent, gehandicapten zes procent, arbeidsmigranten vier procent en grote gezinnen twee procent.

Tussen 2012 en 2018 is het aantal woningen in het vrije segment[16] toegenomen met 62,5 procent.[17] Jonge generaties (vooral alleenstaanden) maken hier het meeste gebruik van. In het particuliere segment, zowel gereguleerd als vrij, kunnen (star-

9 Min. BZK (2019) Ruimte voor wonen; De resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2018, Tabel 5.1, p. 52.
10 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) Staat van de Woningmarkt 2018, p. 4.
11 Cijfers over Wonen en Bouwen (2019) 3.10 Verhuiskansen van beslist verhuisgeneigden naar leeftijd, huishoudenssamenstelling en soort verhuizing 2 jaar na WoON, 2009-2017.
12 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2019) Staat van de Volkshuisvesting, p.13.
13 RIGO (2019) Stand van de woonruimteverdeling.
14 WoonOnderzoek Nederland (2018) bewerking door Ministerie van BZK op verzoek van SER. Niet alle huurwoningen in het gereguleerde segment worden aangeboden door woningcorporaties. 22 procent van de huurwoningen binnen het gereguleerde segment wordt aangeboden andere partijen.
15 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) De Staat van de Volkshuisvesting, p. 59.
16 Het vrije segment omvat alle huurwoningen met een huurprijs boven de aftoppingsgrens (€ 720,42 in 2019). Dit kunnen woningen zijn van zowel woningcorporaties als van overige verhuurders.
17 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) Staat van de Volkshuisvesting, p. 30.

tende) jongeren in stedelijk gebied sneller terecht, mede omdat particuliere verhuurders daar steeds meer investeren in kleine appartementen.[18] Tussen 2012 en 2018 is het aantal appartementen in Nederland met 8,8 procent gegroeid, terwijl het aantal eengezinswoningen slechts met 2,7 procent toenam.[19]

Verhuiskans van jongeren in koopsector

Het aantal koopwoningen is sinds 2012 met 4,3 procent toegenomen. Toch is de vraag nog altijd groter dan het aanbod. Er worden te weinig nieuwbouwwoningen opgeleverd of bestaande bouw getransformeerd, het toekomstig bouwvolume stagneert. Opmerkelijk is dat een steeds groter deel van de nieuwe koopwoningen naar doorstromers gaat en een kleiner deel naar jonge starters.[20] Naar verwachting wordt het woningtekort tot en met 2026 niet ingelopen, sterker nog: het tekort zal beperkt toenemen.[21] Om het tekort in te lopen, moeten jaarlijks minstens 75 duizend woningen worden gerealiseerd. In 2018 is dit aantal bijna gerealiseerd (66 duizend nieuwbouw plus 7,5 duizend transformaties).[22]

Op de koopwoningmarkt hebben de huidige starters het volgens de ING, zeker sinds de nieuwe hypotheekregels die per 2013 van kracht werden, een stuk lastiger dan starters die langer dan twintig jaar geleden een huis kochten.[23] Gesteld wordt dat jongeren tegenwoordig hogere woonlasten (als percentage van het inkomen) hebben dan eerdere generaties, onder andere door de fors gestegen huizenprijzen, doordat aflossingsvrije hypotheken sinds 2013 niet meer fiscaal aftrekbaar zijn en ze door de aangescherpte loan-to-value-regels minder kunnen lenen. Daardoor zijn jongeren genoodzaakt meer eigen vermogen in te brengen. Hierdoor zijn koopstarters minder competitief geworden. Jonge kopers leggen het nu in steden als Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht (G4) af tegen doorstromers (bestaande huizenbezitters die meer vermogen hebben kunnen opbouwen en nu ook overwaarde kunnen inzetten), maar ook tegen het toenemende fenomeen van woningmarktbeleggers (institutioneel, particulier en privaat) die veel vermogen tot hun beschikking hebben.[24] Deze afname van het aantal starters in de G4 moet echter in perspectief worden gezien met de toename van deze groep in de periode 2013 tot 2016. Tussen 2014 en 2016

18 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) Staat van de Woningmarkt, p.11
19 CBS (2019) Voorraad woningen; woningtype, oppervlakteklasse, regio.
20 ABN AMRO Economisch Bureau (2018) Woningmarktmonitor, 27 september 2018.
21 ABF Research (2018) Inventarisatie Plancapaciteit, april 2018.
22 CBS (2019) Bijna 66 duizend nieuwbouwwoningen in 2018.
23 ING (2018) ING Woonbericht: Vertrouwen in woningmarkt stabiel ondanks ongunstige periode voor aankoop woning; ING (2017) ING Woonbericht: Moeilijkere positie starters op de woningmarkt.
24 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) Staat van de Woningmarkt, p. 10.

werden netto circa 27.000 koopwoningen omgezet in huurwoningen van particuliere eigenaren.[25] Het gaat vaak om kleinere panden op centrale plekken[26], die populair zijn onder starters maar die deze nu niet kunnen kopen. Starters kunnen deze panden alleen huren van investeerders, mogelijk voor hogere maandlasten.

Ruwweg 25 procent van de hypotheken gaat naar starters, 42 procent naar doorstromers en 33 procent naar oversluiters. In 2014 lag het aandeel starters op de hypotheekmarkt nog op 47 procent, met de kanttekening dat het aantal doorstromers op de hypotheekmarkt tijdens de financiële crisis meer dan gehalveerd was. Sinds 2015 zijn die aantallen sterk aangetrokken. De strengere hypotheekregelgeving van 2013 heeft als doel betalingsproblemen en restschulden in de toekomst te beperken, maar werkt in de praktijk bij de aankoop van een woning nadeliger uit voor jonge koopstarters dan voor oudere doorstromers. Daarnaast komt de relatieve daling ook door het hoge aantal doorstromers dat gedurende de crisisjaren de aanschaf van een woning enkele jaren uitstelde.[27]

In 2015 was het aantal koopstarters die in de twee voorafgaande jaren hun eerste woning kochten ruim 191.000.[28] In 2018 is dit toegenomen tot 258.000, een toename van 35 procent. Binnen de groep koopstarters nam voornamelijk het aantal gezinnen dat de stap zette naar een eengezinskoopwoning flink toe. Jonge huishoudens (tot 35 jaar) starten vaak in een appartement, maar ondervinden daar steeds meer concurrentie van (alleenstaande) ouderen (vanaf 55 jaar) die door de vergrijzing in toenemende mate aanwezig zijn op de koopmarkt.[29] Ondanks dat het aantal verhuizingen door ouderen in 2018 behoorlijk steeg ten opzichte van 2015, blijft de verhuisdynamiek van oudere huishoudens gelet op de totale omvang beperkt.[30]

Iets oudere koopstarters en gezinnen slagen er door hun vaak hogere inkomens logischerwijs beter in om een eerste koopwoning te realiseren dan jongeren die op de koopmarkt starten. Driekwart van de potentiële koopstarters die toch slagen om een huis te kopen, is vaker hoogopgeleid dan vroeger en heeft gemiddeld een hoger inkomen (zeker als men ook nog samenwoont als tweeverdieners). Zo daalde voor huishoudens met een inkomen tot 30.000 euro sinds 2013 de leencapaciteit en voor

25 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) Staat van de Woningmarkt, p. 20.
26 Capital Value (2019) De woning(beleggingsmarkt) in beeld 2019.
27 Bokeloh, P. (2019) Aandeel woningen gekocht door starters daalt, Economisch Statistische Berichten, 104(4770), 14 februari 2019.
28 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2019) Ruimte voor wonen; De resultaten van het Woon-Onderzoek Nederland 2018, p. 44.
29 RaboResearch (2018) Waarom jongeren steeds minder en ouderen steeds vaker een huis kopen; Kadaster, (2019) Woningen naar leeftijd koper.
30 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2019) Ruimte voor wonen; De resultaten van het Woon-Onderzoek Nederland 2018, p. 52.

boven 30.000 euro steeg deze.[31] Ook kunnen hoogopgeleide jongeren, en in het bijzonder tweeverdieners, met een gemiddeld hoger inkomen meer vermogen sparen om in te zetten bij de koopstart.

Discriminatie op de woningmarkt

Bovenop de eerder geschetste problematiek zijn er signalen dat jongeren met een migrantenachtergrond een achterstandspositie hebben bij huurwoningen én koopwoningen. Uit SCP-onderzoek komt dat acht procent van de zoekenden naar huurwoningen discriminatie ervaart en negen procent hiervan vermoedens heeft.[32] Van de hypotheekaanvragers rapporteert negen procent discriminatie tijdens de aanvraag (niet zozeer de woningaankoop) en twijfelt een aanvullende vier procent hierover. Uit ervaringsonderzoek blijkt verder dat de positieve respons op de navragen of een woning nog beschikbaar is, lager wordt afhankelijk van de voor- en achternaam.[33] Er is echter nog weinig breed opgezet en methodologisch verantwoord onderzoek gedaan naar discriminatie op de woningmarkt. Hierbij zou onder andere gekeken kunnen worden naar de positie van jongeren met een chronische aandoening. Chronisch zieken moeten vaak langer wachten op hun hypotheekaanvraag en betalen geregeld hogere premies – in het uiterste geval worden ze geweigerd door de hypotheekverstrekker.[34] De vraag is in hoeverre deze achterstandspositie gerechtvaardigd is. De minister van BZK heeft toegezegd, naar aanleiding van Kamervragen, dit probleem in toekomstige gesprekken met marktpartijen aan te kaarten.[35]

4.3 De betaalbaarheid van een woning

Verhuizen is voor jongeren financieel gezien uitdagender, omdat men aan het begin van de loopbaan staat en hierdoor minder mogelijkheid heeft (gehad) hulpbronnen als inkomen(szekerheid) en vermogen te vergaren. Om dit te compenseren ziet men dat jongeren steeds meer bereid zijn een groter deel van hun netto inkomen uit te geven aan woonlasten, ondanks dat ze door een relatief hoog aandeel flexibele contracten kwetsbaarder zijn voor economische schokken. De vuistregel is dat een woonquote[36] van dertig procent duidt op een verantwoorde risicobereid-

31 RaboResearch (2016) Stijgende inkomens en dalende hypotheekrente compenseren deels de strengere Nibud-normen.
32 SCP (2014) Ervaren discriminatie in Nederland, p.57.
33 Elibol, R. & Tielbeke, J. (2018) Rachid is ook gewoon een nette jongen; Onderzoek discriminatie op de woningmarkt, De Groene Amsterdammer, 28 maart 2018.
34 Huis & Hypotheek (2017) Chronisch ziek en hypotheek?
35 Aanhangsel Handelingen II, 2018/19, 2936.
36 Gemiddeld percentage van het besteedbaar huishoudinkomen dat besteed wordt aan de netto woonlasten. Zie voor de specifieke definitie *https://www.cbs.nl/nl-nl/artikelen/nieuws/2019/14/woonlasten-ten-opzichte-inkomen-niet-verder-gestegen/totale-woonlasten* .

heid en van boven de veertig procent als een onverantwoorde risicobereidheid, omdat de woonlasten dan andere (noodzakelijke) uitgaven kunnen gaan verdringen en het huishouden in deze woonsituatie kwetsbaarder wordt voor economische schokken. Toch blijkt uit onderzoek dat ruim 43 procent van de jongeren nu bereid is meer dan 40 procent van zijn netto inkomen te reserveren voor huurbetalingen of hypotheeklasten (tegenover 9 procent van de respondenten van 65 jaar en ouder).[37] Hierbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat deze bereidbaarheid niet zomaar kan worden omgezet in daadwerkelijk hogere woonquotes, door inkomenseisen bij hypotheekverstrekkers en (particuliere) verhuurders.

De hogere betalingsbereidheid is ook deels terug te zien in de daadwerkelijke woonquotes (figuur 4.3). De woonquote van mensen onder de 35 jaar was in 2018 gemiddeld 38,6 procent, tegenover 32,6 procent voor alle leeftijden.[38] In 2012 waren deze woonquotes respectievelijk 39,7 procent en 34 procent. De woonquotes van de huursector zijn gemiddeld hoger dan in de koopsector. De hurende 35-minners hadden een gemiddelde woonquote van 42,8 procent, waarvan 39,5 procent bij een corporatiewoning en 46 procent bij een particuliere verhuurder. Dit suggereert een maatschappelijk gezien onverantwoorde risicobereidheid. Ook is deze huur-woonquote aanzienlijk hoger dan de 38,1 procent voor alle leeftijden, waarvan 36,3 procent in de sociale huur en 42,6 procent in de particuliere huur. In hoofdstuk 2 (‘Vervolgopleiding’) zag we dat de woonquote voor studenten nog hoger ligt, namelijk gemiddeld op 49 procent.[39] Eigenaren van koopwoningen hebben gemiddeld een fors lagere woonquote: 33 procent voor de jongeren en 29 procent voor alle leeftijden. Waar woonlasten van huurwoningen sinds 2012 over de hele linie aanzienlijk zijn gestegen, daalden woonlasten voor koopwoningen beduidend. Deze dalende woonquote voor koopwoningen ontstond deels door de recent dalende hypotheekrente en de aangescherpte hypotheekregels.

37 RaboResearch (2018) De normalisering van duur wonen: raken jongeren gewend aan (te) hogere woonlasten?
38 CBS, Woonlasten huishoudens; kenmerken huishouden, woning.
39 Kences (2018) Landelijke monitor studentenhuisvesting 2018, p. 61.

Europese context

Uit een enquête van ING in 2018 blijkt dat van de Europese respondenten die nog geen eerste woning hebben aangeschaft – veelal jongeren – een groot gedeelte verwacht niet in staat te zullen zijn een eerste woning te kopen (35 procent). In Nederland is het aandeel jongeren dat verwacht geen eerste huis te kunnen kopen veertig procent en daarmee hoger dan het Europese gemiddelde. De meerderheid (56 procent) van de personen in Europa die verwachten geen eerste huis te kunnen kopen, geeft als hoofdreden op dat het inkomen ontoereikend zal zijn. Ook in Nederland wordt deze reden het meest opgevoerd (55 procent). In Nederland wordt echter ook relatief vaak het gebrek aan geschikte huizen als reden opgegeven.*

* ING (2018) ING International Survey Homes and Mortgages 2018, pp. 9-10.

Figuur 4.3 **Woonquote**

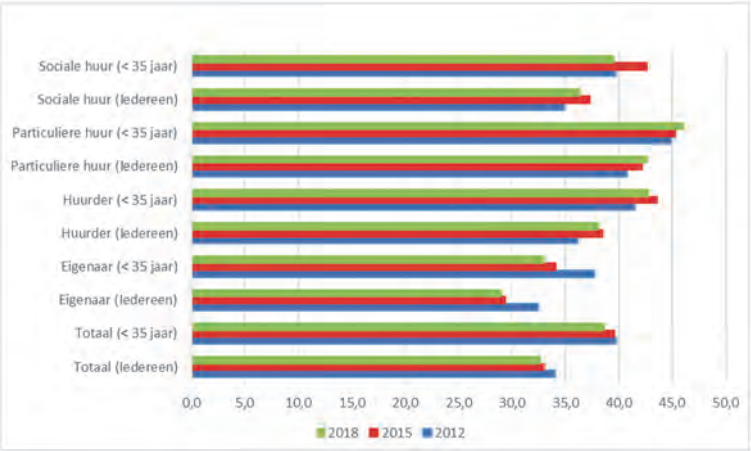

Bron: CBS

Europese context

In Nederland is het percentage jongeren (15 tot 29 jaar) met een zeer hoge woonquote (meer dan 40 procent) in vergelijking met andere Europese landen hoog. Het percentage in Nederland van jongeren met een zeer hoge woonquote is 21,2 procent. Het gemiddelde in Europa is 15,3 procent*

In Nederland verlaten jongeren gemiddeld op de leeftijd van 23,7 jaar het ouderlijk huis, daarmee zit Nederland onder het Europees gemiddelde van 26 jaar.**

* Eurostat 2018, Young people - housing conditions, geraadpleegd op 5 juni 2019.
** Eurostat (2018) Bye bye parents: when do young Europeans flee the nest?, geraadpleegd op 18 juni 2019.

De dure steden zijn populair onder jongeren

Meer jongeren, met name de hoogopgeleiden, willen in stedelijk gebied wonen vergeleken met vroeger vanwege het diverse en hoogwaardige aanbod van onderwijsinstellingen, werkgelegenheid, cultuur en recreatie. Er zijn grote regionale verschillen als het gaat om de woningmarkt. Vooral in grote steden Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Rotterdam stijgen de koopprijzen sterker dan in de rest van het land.[40] In 2018 steeg de gemiddelde koopprijs in Nederland met 9 procent, in de G4 varieerde dit van 11,2 procent (Utrecht) tot 14,5 procent (Den Haag).[41] In steden nemen de inkomens toe en stijgt de vraag naar woningen, maar het aanbod van koopwoningen reageert door beperkingen van dichtbebouwde grond vertraagd en beperkt, waardoor de huizenprijzen sterk stijgen.[42] De prijzen van koopwoningen in Amsterdam en andere grote steden liggen daardoor al ruim veertig procent boven het piekniveau van voor de crisis (derde kwartaal 2008), terwijl de prijzen van koopwoningen in sommige delen van het land daar nog steeds onder liggen. Het CBS meldt dat de goedkopere gemeenten vooral te vinden zijn in Groningen, Friesland, Limburg en Zeeland.[43] Het verschil tussen de gemiddelde verkoopprijs in de duurste en goedkoopste gemeente is verder toegenomen. In 2018 was het verschil 760 duizend euro en de factor duurste-goedkoopste 6,3; in 2017 was dit 635 duizend euro en de factor duurste-goedkoopste 5,5.

40 De Nederlandsche Bank (2017) De woningmarkt in de grote steden. Occasional Studies, 15(1); Centraal Planbureau (2018) Oververhitting op de Woningmarkt? CPB Achtergronddocument, 1 juni 2018.
41 CBS (2019) Verkoopprijzen bestaande koopwoningen.
42 Öztürk, B., v. Dijk, D. & v. Hoenzelaar, F. (2018) Aanbodbeperkingen hebben effect op huizenprijzen, Economisch Statistische Berichten, Jaargang 103 (4767), 15 november 2018.
43 CBS (2019) Regionale verschillen in huizenprijzen groter, 23 maart 2019.

De jongeren in steden en Randstadprovincies die kopen, hebben daardoor fors hogere woonlasten dan mensen in een niet-stedelijke omgeving. De prijsstijging is het hoogst onder koopappartementen, de meest voorkomende wooneenheid in stedelijke gebieden.[44] In het vierde kwartaal van 2018 werden voornamelijk minder appartementen verkocht (-12,6 procent), een uiting dat er duidelijke tekorten zijn aan beschikbare koopwoningen in de oververhitte gebieden.[45] De aangescherpte hypotheekregels zijn met name voor jonge koopstarters nadelig.

4.4 Het krijgen van een hypotheek

De positie van jongeren (starters) op de koopwoningmarkt is relatief minder gunstig ten opzichte van ouderen. Ten eerste zijn in het afgelopen decennium de hypotheeknormen aangescherpt. Naast de eis van een annuïtaire hypotheek voor fiscale aftrekbaarheid moeten notariskosten, taxatiekosten en overdrachtsbelasting nu zelf worden betaald en mag sinds 2018 maximaal honderd procent van de getaxeerde woningwaarde worden geleend, waardoor een koper gemiddeld zes procent van de woningwaarde aan eigen vermogen moet inbrengen.[46]
Jongeren hebben door hun korte carrières vaak niet de mogelijkheid gehad veel vermogen te sparen en starters kunnen niet de overwaarde van een huidig koophuis inzetten. Het aandeel starters dat zelf een woning kan financieren, is tussen 2012 tot 2018 meer dan gehalveerd van 29 procent naar 13 procent.[47] Uit recentere WoON-cijfers blijkt dat negentien procent van de koopstarters een schenking van familie ontvangt en elf procent leent van familie of vrienden, tegenover respectievelijk tien procent en acht procent voor doorstromers.[48]

Ten tweede concentreren tijdelijke arbeidscontracten zich bij jongeren, wat een beperkende factor kan zijn bij hun hypotheekaanvragen. Hypotheekverstrekkers hebben weliswaar soepelere regels opgesteld om tegemoet te komen aan het stijgende aandeel flexwerk, maar deze beperken de hoogte van het maximale hypotheekbedrag ten opzichte van vaste contracten.[49] Indien er een intentieverklaring van de werkgever is, wordt het huidig inkomen net zoals bij een vast contract door-

44 NVM (2018) Analyse woningmarkt 2018-2.
45 NVM (2019) Analyse woningmarkt 2018-4.
46 Bij de aankoop van een huis met een getaxeerde woningwaarde van €200.000 is dus €12.000 eigen vermogen nodig. Als de aankoopprijs boven de getaxeerde woningwaarde ligt, zal de koper nog meer eigen vermogen moeten inbrengen om dit verschil te overbruggen: *https://www.rabobank.nl/particulieren/hypotheek/huis-kopen/kosten/kosten-koper/*
47 IG&H (2018) De starter op de woningmarkt: hoe moeilijk heeft de starter het echt?
48 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2019) Ruimte voor wonen; De resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2018, p. 41.
49 Consumentenbond (2019) Hypotheek voor zzp'er en flexwerker.

gaans als bestendig gezien. Is er geen intentieverklaring, dan nemen hypotheekverstrekkers in de regel de laagste inkomensberekening van het gemiddelde inkomen over de laatste drie jaar, het inkomen in het laatste kalenderjaar en het huidige inkomen als uitgangspunt voor de berekening van de maximale hypotheek. Verder wil een hypotheekverstrekker vaak een Inkomensbepaling Loondienst.[50] Sindskort zijn er hypotheekverstrekkers die een arbeidsmarktscan maken voor hun aanvragers. Voor uitzendwerkers verstrekken uitzendbureaus sinds 1 januari 2017 een arbeidsperspectiefverklaring aan banken.[51] In het verlengde heeft het Waarborgfonds Eigen Woning (WEW) in 2018, na de Inkomensverklaring zzp'ers, de inkomensverklaring ondernemers geïntroduceerd om ondernemers die langer dan een jaar actief zijn de gelegenheid te krijgen een hypotheek met Nationale Hypotheekgarantie (NHG) af te sluiten.[52] Flexwerkers kunnen op de woningmarkt zo de belemmering ondervinden dat hun leencapaciteit lager is dan van vaste werknemers – indien er geen gebruik kan worden gemaakt van een intentieverklaring, perspectiefverklaring of arbeidsmarktscan – en hun administratieve lasten hoger zijn.

Tot slot lenen nieuwe generaties – sinds 1 september 2015 verplicht door de invoering van het sociaal leenstelsel – steeds vaker en meer voor hun studie, terwijl dit ongeacht hun aflossingssituatie hun maximale hypotheekbedrag beperkt.[53] Een studieschuld wordt net als andere financiële verplichtingen betrokken bij de vaststelling hoeveel een huishouden maandelijks maximaal kan uitgeven aan hypotheeklasten op basis van de inkomensnormen in de Regeling hypothecair krediet. Hiermee wordt het risico op overkreditering voor consumenten beperkt. De wegingsfactor van nieuwe studieleningen na 1 september 2015 (0,45 procent van de oorspronkelijk schuld) is hierbij wel lager dan van oude leningen (0,75 procent), omdat de looptijd van studieleningen is verlengd waardoor de maandlasten lager kunnen worden. Studieschulden worden niet geregistreerd bij Bureau Krediet Registratie (BKR) en zijn zo onbekend voor een hypotheekverstrekker.[54] Een hypotheekaanvrager is echter verplicht elke schuldpositie te melden en de verstrekker moet om alle schulden vragen. Zeker hoge studieschulden beïnvloeden zo de woningmarkt: makelaars waarschuwen dat het kan leiden tot financieringsproblematiek op de woningmarkt en een verminderde starterspositie.[55] Uit een recente steekproef van Panelwizard blijkt dat gemiddeld vijftien procent van de 22- tot

50 Vereniging Eigen Huis (2019) Tijdelijk contract.
51 Zoals Stichting Perspectiefverklaring
52 NHG (2019) NHG voor Ondernemers.
53 ISO (2018) Hypotheek en Studieschuld, augustus 2018; CPB (2014) Aflossing en inkomenseffecten studievoorschot; NOS (2018) Nationale Studieschuld stijgt verder.
54 BKR (2019) Wordt een studieschuld geregistreerd bij BKR?
55 Gespreksnotitie VBO Makelaar inzake Rondetafelgesprek Starters op de Woningmarkt (28 augustus 2017). VBO Makelaar. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/

35-jarigen de studieschuld verzwijgt tegen een hypotheekverstrekker.[56] Dit komt doordat jongeren vrezen dat ze vanwege hun studieschuld geen hypotheek te kunnen krijgen.[57] Overigens kan een kredietverstrekker, indien verantwoord, gebruik maken van een explain (een uitzondering) en een ruimer krediet verstrekken dan op basis van de hypothecaire leennormen is toegestaan. Het ministerie van BZK verwacht dat hypotheekverstrekkers goed met deze explain omgaan.[58] Een uitzondering is in twee situaties mogelijk: bij extra vrijwillige aflossingen, waardoor het maandbedrag van de studieschuld lager wordt en als het einde van de looptijd van de studielening nadert (binnen zes maanden).

Er zijn duidelijke signalen dat, door de recente strengere hypotheekeisen en de hogere verkoopprijzen op de woningmarkt, de toegankelijkheid en betaalbaarheid voor bepaalde groepen jongeren lager wordt. Zo daalt de gemiddelde waarde van een lening ten opzichte van de waarde van een koopwoning (*loan to value, LTV*). Koopstarters moeten dus steeds meer vermogen inleggen. Voor jonge starters is dit gemiddeld nadelig, omdat ze door hun beginnende carrières gemiddeld weinig hebben kunnen sparen. Maar ook onder starters worden sinds 2017 *steeds minder* hypotheken met een LTV boven negentig procent afgegeven. Steeds vaker wordt *tien procent of meer* eigen vermogen ingebracht. Enerzijds is de verklaring dat dit simpelweg noodzakelijk is, omdat starters moeten concurreren met doorstromers die de overwaarde op hun vorige huis kunnen inbrengen. Anderzijds lijkt een verklaring dat sinds 1 januari 2017 ouders hun kind eenmalig belastingvrij 100.000 euro kunnen schenken voor een huisaankoop. Ruim driekwart van de schenkingen werd gedaan door personen van 65 jaar of ouder uit de meest vermogende huishoudens, aan opnieuw zestig procent van de personen uit de meest vermogende huishoudens (dertig tot veertig jaar of ouder). Jongeren die hulp krijgen bij de koop van een huis, ontvangen in zeven van de tien situaties een schenking of lening van hun (schoon)ouders of staan de ouders garant.[59] Er ontstaat zo een (groter) verschil in kansen om een woning te kopen tussen jongeren met meer en minder sociaal kapitaal.

Er zijn signalen dat starters door de woningmarktsituatie gemiddeld, binnen de regels, steeds hogere hypotheekleningen aangaan ten opzichte van de hoogte van hun inkomen (*loan to income, LTI*). Onder starters worden sinds 2016 steeds meer

56 *Hoe je als starter je eerste koopwoning financiert. Enquête van onderzoeksbureau Panelwizard in opdracht van hypotheekadviseur Viisi, geraadpleegd van https://www.viisi.nl/hoe-je-als-starter-je-eerste-koopwoning-financiert/*
57 Motivaction (2019) Impact van leenstelsel op welbevinden studenten, p. 14.
58 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018) Antwoord op Kamervragen 'Krijgen ex-studenten geen hypotheek bij studieschuld?'
59 ING (2017) ING Woonbericht: Moeilijkere positie starters op de woningmarkt, https://www.ing.nl/nieuws/nieuws_en_persberichten/2017/03/ing_woonbericht_moeilijkere_positie_starters_op_de_woningmarkt.html

nieuwe hypotheekleningen met een LTI boven negentig procent van de Nibud-norm[60] afgegeven. Starters gaan risicovoller lenen en besteden een groeiend deel van het inkomen aan hypotheeklasten. Mogelijk wordt dit deels verklaard doordat het in steeds grotere mate gaat om lage(re) inkomens die vaker maximaal lenen. De inkomenscriteria van de leennormen zijn zo vormgegeven dat lagere inkomens een lager percentage van hun inkomen aan financieringslasten kunnen besteden. Een andere verklaring is dat de toegenomen concurrentie op de woningmarkt starters 'dwingt' om meer risicovolle leningen aan te gaan. De insteek van de financieringslastpercentages van het Nibud is echter dat huishoudens ook na het afsluiten van een maximale hypotheek voldoende financiële ruimte overhouden voor overige uitgavenposten. Dit patroon is in mindere mate te zien onder doorstromers, hoewel die gemiddeld een hoger jaarinkomen hebben (latere fase van hun carrière en vaker tweeverdieners) en meer vermogen bezitten (spaargeld en overwaarde), waardoor men minder risico hoeft te nemen. Omdat starters steeds hogere leningen aangaan ten opzichte van hun inkomen (vooral lage inkomens) en de jonge starters vaker een flexcontract hebben, zijn zij kwetsbaarder bij economische schokken (baanverlies, omzetverlies) of uitgavenveranderingen in het huishouden (hogere prijzen, kosten van kinderen) dan doorstromende jongeren. Het geeft ongelijke risico's; in het ergste geval kan dit zorgen voor snellere huisuitzettingen.

De woningmarkt – wat blijkt uit de groepsgesprekken met jonge werkenden?

Jonge starters op de woningmarkt schetsen over het algemeen een problematisch beeld. De ervaringen wijzen uit dat deze groep zich niet in een ideale woonsituatie bevindt, terwijl de keuzemogelijkheden om hierin verandering aan te brengen beperkt zijn. De deelnemers aan het groepsgesprek uitgevoerd door het SER Jongerenplatform zijn allen op zoek naar een betere (grotere en hoogwaardigere) woning, maar slagen hier vaak niet in. Vooral wanneer zij vanuit een huursituatie een woning willen kopen, ontstaan verschillende problemen. Het beeld dat wordt geschetst van de woningmarkt als geheel, is er een van lange wachtrijen, een zeer beperkt aanbod en een zeer sterke concurrentie. Zowel de beperkte eigen financiële mogelijkheden, de geringe steun vanuit de overheid als het beperkte aanbod van woningen in het middensegment worden als belangrijke oorzaken van de problematische woningmarkt naar voren gebracht.

60 Volgens het Nibud bestaat er geen norm. Het Nibud geeft enkel advies wat verantwoorde hypotheeklasten zijn bij een bepaald inkomen. *https://www.nibud.nl/beroepsmatig/over-onze-cijfers/*

Een jongere omschrijft haar eigen woonsituatie zelfs als volgt: *"Ik woon zo klein dat ik naast mijn bed moet koken. Graag wil ik iets anders, maar de wachtrijen voor een sociale huurwoning zijn enorm en in mijn eentje kan ik niks kopen."* Wat opvalt, is het gegeven dat de situatie buiten de grote steden als veel gunstiger wordt beschreven, daar kan men voor minder geld een betere woning betrekken. Verbetertrajecten hebben een fysieke component (meer bouwen voor starters en middeninkomen), een fiscale component (andere invulling hypotheekrenteaftrek, verkleinen verschil tussen sociale en particuliere huur, beperking overdrachtsbelasting en belastingvrije schenkingen) en een logistieke component (meer investeren aan de rand van steden). Een van de jongeren oppert: "*Verklein de verschillen tussen sociale en vrije huur, zodat mensen gemakkelijker kunnen doorstromen. Er zijn onvoldoende gradaties in keuzemogelijkheden.*" Daarnaast wordt voorgesteld om meer aandacht te besteden aan een ander type woningen. Verschillende deelnemers wijzen op zogenoemde 'communities' als aantrekkelijke (en betaalbare) woonvorm. Daarnaast wordt geopperd meer hoogbouw in de steden te plegen.

In de enquête uitgevoerd door Kantar Public komt de woningmarkt naar voren als een groot zorgpunt onder jongeren. Enkele voorbeelden: veertig procent van de jongeren geeft aan dat er sprake is van een gebrek aan eigen vermogen voor de financiering van een koopwoning, dertig procent van de jongeren geeft aan niet voldoende te kunnen lenen bij een bank. Terwijl 56 procent van de jongeren graag op termijn een huis wil bezitten. 49 procent van alle jongeren zonder koopwoning geeft aan dat er een gebrek is aan sociale huurwoningen en 28 procent van deze jongeren geeft aan niet voldoende inkomen te hebben om de huur te kunnen betalen. 67 procent van de thuiswonende jongeren of op kamers geeft aan dat er te weinig kamers beschikbaar zijn, 43 procent geeft aan dat de opbouw van studieschuld een belemmering vormt.

4.5 Prestatiedruk en psychische klachten

Het is bekend dat de huidige overspannen woningmarkt tot stressvolle situaties kan leiden bij de aankoop van een huis, zoals de noodzaak van een snelle beslissing, overbieden en veel concurrentie.[61] Er is echter nu geen empirische literatuur waaruit een direct relatie blijkt tussen de situatie van jongeren op de woningmarkt en

61 Zie bijvoorbeeld: Vice Money, 2017, We vroegen mensen naar hun frustrerende ervaringen bij het kopen van een huis. Geraadpleegd op https://vicemoney.nl/2017/10/03/we-vroegen-mensen-naar-hun-frustrerendste-ervaringen-bij-het-kopen-van-een-huis/ NRC, 2015, Wat er met je brein gebeurt bij kopen van een huis onder tijdsdruk. Geraadpleegd op https://www.nrc.nl/nieuws/2015/08/25/wat-er-met-je-brein-gebeurt-bij-huis-kopen-onder-1526751-a297877

(extra) prestatiedruk of psychische klachten. Opmerkelijk is wel dat jongeren tegenwoordig – zowel tieners als twintigers – langer bij hun ouders wonen dan vroeger. Het lijkt (mede) een rechtstreeks gevolg van de toegenomen krapte op de woningmarkt en de gestegen koop- en huurprijzen (inclusief studentenwoningen, zie hoofdstuk 4). Volgens het CBS gaan werkende jongeren sinds 2012 ongeveer 0,7 jaar later uit huis en is van de 24-jarigen drie procentpunten meer bij een ouder ingeschreven.[62] Onduidelijk is welk deel hiervan veroorzaakt wordt door de huidige woningmarktsituatie. Studerende jongeren vertrekken zelfs een jaar later. Volgens het CBS kan het sociaal leenstelsel hier invloed op hebben (hoofdstuk 4). Het aantal studenten dat op kamers gaat, laat sinds de invoering van het leenstelsel een significante daling zien.

4.6 Conclusie

De nieuwe generatie jongeren verlaat later het ouderlijk huis, heeft hogere woonlasten in de huursector, en koopt later zijn eerste woning.

Toegerust

Het aandeel starters op de koopwoningmarkt is de afgelopen jaren gehalveerd, hoewel hun absolute aantal stijgt. Op de koopwoningmarkt hebben (alleenstaande) jonge starters een forse achterstand op doorstromers en beleggers opgelopen. De redenen hiervoor zijn dat er steeds meer eigen vermogen ingebracht moet worden om een woning te financieren, er minder geleend kan worden en een woning gefinancierd door een aflossingsvrije hypotheek niet meer fiscaal aftrekbaar is. Jongeren hebben minder mogelijkheid om een eigen vermogen op te bouwen, omdat ze later aan hun werkzame leven beginnen en geen overwaarde van een eerder koophuis kunnen inzetten. Daarbij moeten jongeren door de invoering van het leenstelsel meer lenen voor hun studie en werken zij vaak op basis van een flexibel arbeidscontract waardoor zij minder makkelijk een (hogere) hypotheek krijgen. Vaak hebben ze financiële hulp nodig bij het financieren van de aankoop van een woning.

Hoopgevend is dat er steeds meer aandacht komt voor woningen voor jongeren. In ongeveer 38 procent van de prestatieafspraken tussen gemeenten en woningcorporaties zijn ‘jongeren en studenten’ als specifieke doelgroep bestempeld. Daarbij stijgt het aantal woningen in de particuliere huursector sterk. Zeker in het gewilde stedelijk gebied levert dit woonruimte (appartementen) op voor jongeren. Daarnaast worden hypotheekverstrekkers steeds soepeler in de omgang met flexibele

62 CBS (2019) Studerende en werkende jongeren later uit huis, 5 februari 2019.

dienstverbanden of wisselende inkomsten uit ondernemerschap van de aanvrager van een hypotheek. Dit is positief voor jongeren met betrekking tot de hoogte van de maximale hypotheeklening, de kans op een betaalrisico wordt hiermee echter wel groter.

Nieuw voor jongeren is dat zij op de woningmarkt concurreren om woonruimte met (alleenstaande) ouderen, wegens de vergrijzing. Alleenstaande jongeren die een appartement zoeken, ondervinden soms dat 55-plussers hen overbieden. De verhuisdynamiek van ouderen blijft over het algemeen echter beperkt. Vooral jongeren die willen gaan samenwonen kunnen daarom steeds minder vaak een betaalbare gezinswoning om te kopen vinden, omdat deze 'bezet' blijven door (alleenstaande) ouderen die niet willen verhuizen of er door omstandigheden niet in slagen een geschikte ouderenwoning te vinden.

Ontplooien

Omdat jongeren tot 35 jaar een 'hardere' verhuiswens hebben, slagen ze beduidend vaker om een nieuwe woning te vinden. Toch is hun verhuiskans de afgelopen jaren, door het herstel van de woningmarktdynamiek, licht afgenomen (met drie procentpunten). Dit geldt zeker voor de kans op een woning in de sociale huursector. Men ziet dat jongeren steeds vaker aangewezen zijn op particuliere huur in (Rand)stedelijk gebied - waar ze veelal willen wonen, vooral de 'jonge' jongeren en mede vanwege de betere baankansen – of gaan kopen in middelgrote steden of buitengebieden.

Zelfstandig bestaan

Door de woningmarktsituatie blijven steeds meer jongeren (langer) bij hun ouders wonen, waarbij voor studenten de invoering van het leenstelsel een belangrijke rol speelt. De woonlasten van veel uitwonenden stegen de afgelopen jaren sterk. Deze hoge woonlasten komen mede doordat jongeren langer blijven huren. Hurende 35-minners hebben gemiddeld een woonquote van 42,6 procent, terwijl een woonquote van 30 procent als normaal wordt gezien en van 40 procent als risicovol. Vooral de particuliere huursector kent hogere woonlasten dan andere segmenten. De gemiddelde woonquote van 35-minners in de particuliere huursector is 46 procent.

Door hoge woonquotes is het lastiger voor jongeren om eigen vermogen op te bouwen, waardoor de doorstroom van huur naar koop lastig is. Starters die een huis kopen lijken zich dieper in de schulden te steken dan voorheen. Doordat (een deel van de) hedendaagse jongeren in huurwoningen steeds hogere woonquotes heeft, hogere schulden heeft door het kopen van een huis én vaker en langer flexibele

arbeidscontracten heeft, lijkt deze nieuwe generatie kwetsbaarder voor economische schokken. Baanverlies of omzetverlies heeft sneller een negatief effect op betaalbaarheid van de huidige woonruimte. Bij een economische crisis kan dit, in het ergste geval, sneller leiden tot huisuitzettingen.

Circa tien procent van de jongeren met een migratieachtergrond ervaart discriminatie, of een minder positieve respons, bij het zoeken van een huurwoning of het afsluiten van een hypotheek. Jongeren met chronische aandoening hebben soms moeite bij het krijgen van een hypotheek.

5 Een eigen gezin starten

In het kort

- De meeste jongeren hebben de wens om in de toekomst te gaan samenwonen en/of te trouwen. Wel is de tendens dat jongeren zich minder vastleggen in traditionele relatie- en gezinsverbanden.
- De financiële omstandigheden kunnen invloed hebben op de beslissing om te gaan samenwonen en over het nadenken over kinderen. Binnen de groep jongeren doen zich forse inkomensverschillen voor.
- Jonge stellen en gezinnen zijn steeds vaker aangewezen op de (duurdere) particuliere huursector.
- De kans op samenwonen en trouwen wordt verkleind door de opkomst van flexibele arbeid.
- Flexibele arbeid vormt een barrière voor het stichten van een gezin een barrière.
- Het krijgen van kinderen heeft voornamelijk invloed op de economische positie en het carrièreperspectief van vrouwen.
- Jonge ouders hebben zorgen over de kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid van kinderopvang. De zorg voor kinderen heeft zowel positieve als negatieve gevolgen op de balans in het leven. Vooral vrouwen voelen zich meer opgejaagd en ervaren een grotere tijdsdruk.
- De zorg voor anderen (mantelzorg) is in de levensfase van jongvolwassenheid nog beperkt maar komt steeds vaker voor.
- De precieze effecten van de combinatie werk en zorg (en scholing) zijn onbekend, maar duidelijk is dat mantelzorgers aangeven het drukker te hebben en ze een flinke druk op de balans in het leven ervaren.
- Duidelijk is dat onzekerheid in werk en inkomen, door de toename van flexwerk, beslissingen vertraagt. Er zijn hierbij duidelijke verschillen tussen de opleidingsniveaus van de betreffende jongeren.

5.1 Inleiding

De meeste jongeren hebben de wens om later te gaan samenwonen en/of te trouwen en een of meer kinderen te krijgen.[1] Zo blijkt uit de Kantar Public-enquête dat 71 procent van de alleenwonende jongeren in de toekomst (waarschijnlijk) wel wil

1 CBS (2015) Relatievorming van twintigers, pp. 10-14.

samenwonen en/of trouwen en 17 procent dit overweegt, waarvan de helft binnen vijf jaar. De meeste jongeren zijn zeer positief over de haalbaarheid: 40 procent acht het zeker haalbaar en 47 procent waarschijnlijk haalbaar.[2] In dit hoofdstuk wordt bekeken in hoeverre hiervoor de benodigde materiële voorwaarden aanwezig zijn. Dit kan worden uitgedrukt in diverse vormen van kapitaal. Er bekeken welke positie het starten van een gezin vraagt met betrekking tot (zekerheid over) het inkomen, de woonruimte en het kunnen combineren van werk en privé. Daarna zal aan bod komen wat de zorg voor kinderen en andere naasten betekenen voor de carrière en de balans in het leven van jongeren.

De tendens is dat hedendaagse twintigers langer bij hun ouders wonen, later gaan samenwonen en minder vaak trouwen. Het gezin wordt steeds minder de norm en het aantal samenlevingsvormen dan wel steeds lossere partnerrelaties en gezinsverbanden neemt toe. Volgens het SCP volgen jongeren in toenemende mate een individueel vrij kompas en minder een collectief traditioneel kompas.[3] Jonge generaties zullen zich minder vastleggen in traditionele relatie- en gezinsverbanden; het aandeel singles zal stijgen, het percentage gehuwden dalen, het eerste ouderschap uitgesteld worden en de kans op het niet krijgen van kinderen vermoedelijk omhooggaan.

De huishoudens van twintigers en dertigers verschillen fors in samenstelling. De meeste 20-jarigen wonen nog thuis, terwijl ruim zeven op de tien 29-jarigen zelfstandig wonen en betaald werk hebben. Van de 29-jarige zelfstandig wonende werkenden is 20 procent alleenstaand, 28 procent onderdeel van een paar zonder kinderen en 23 procent van een paar met kinderen. Van de 39-jarigen is 11 procent alleenstaand, maakt 10 procent deel uit van een paar zonder kinderen en 55 procent van een paar met kinderen (figuur 5.1).[4]

2 Kantar Public (2019) Ontplooiingskansen voor jongeren. Een onderzoek naar de ontplooiingskansen voor jongeren van 16-34 jaar en ervaren knelpunten.
3 SCP (2014) Veranderingen in relatie- en gezinsvorming van Generatie X naar Y.
4 CBS (2017) Financiën van werkende twintigers en dertigers.

Figuur 5.1 Werkende twintigers en dertigers naar type huishouden in 2015

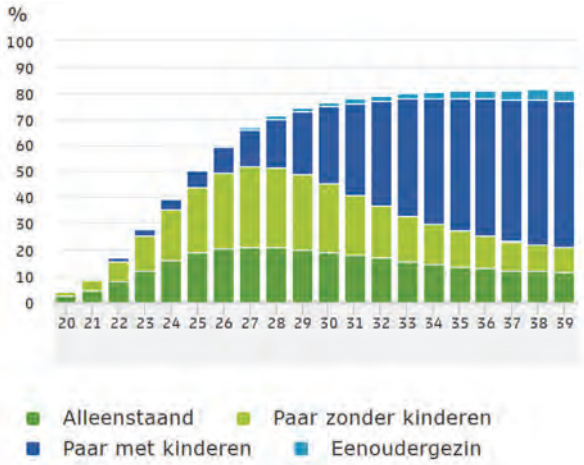

Bron: CBS (2017)

Samenwonen/relatievorming

In totaal woont in 2013 34 procent van de huidige twintigers samen. Met het toenemen van de levensjaren, neemt ook het aandeel dat samenwoont toe: de helft van de twintigers woont rond het 27ste levensjaar samen met een partner (begin 2013), tegen het dertigste levensjaar is dat zestig procent. Een deel van de twintigers is dan alweer gescheiden (zie figuur 5.2).

Figuur 5.2 Twintigers naar plaats in het huishouden en leeftijd, 2013

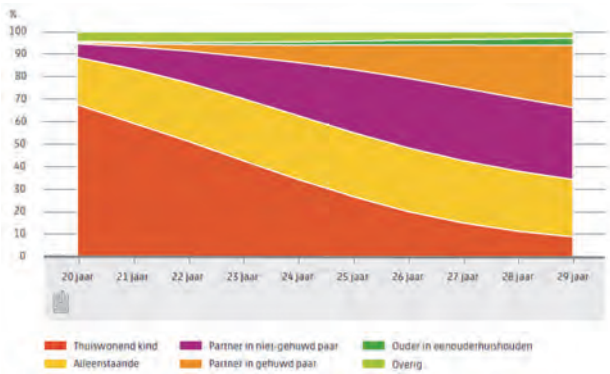

Bron: CBS

Het aandeel dat op zijn 29ste ooit heeft samengewoond, is bijna tachtig procent. Binnen de groep twintigers zijn wel verschillen zichtbaar: jonge allochtone twintigers wonen naar verhouding vaker zelfstandig dan autochtonen, en studenten/scholieren van begin twintig wonen relatief vaak bij hun ouders, terwijl oudere studenten naar verhouding juist vaak alleenstaand zijn. Daarnaast hebben twintigers met een baan vaker een samenwoonrelatie dan zij die dat niet hebben, in het bijzonder wanneer zij wat ouder zijn en een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde duur hebben. Twintigers met een flexibel contract wonen daarentegen het minst vaak samen, dat zijn relatief vaak de wat jongere twintigers die soms ook nog studeren (zie ook hoofdstuk 3).[5] Overigens blijven Nederlandse mannen vaker en langer in hun ouderlijk huis wonen dan vrouwen. Vrouwen gaan eerder op zichzelf wonen en wonen ook eerder samen met een partner. Relaties monden steeds minder uit in een huwelijk. Toch wil de grote meerderheid van de jongeren uiteindelijk trouwen: driekwart is getrouwd of ziet zich in de toekomst wel trouwen. Jongeren willen bovenal trouwen om hun relatie te bevestigen en vanwege de (toekomstige) kinderen.[6]

Kinderen krijgen

Uit de enquête van Kantar Public blijkt dat de meerderheid (60 procent) van de jongeren een gezin met kinderen wil starten en 21 procent het overweegt. Iets meer dan de helft van de jongeren wil dit al binnen een termijn van vijf jaar. Over de haalbaarheid van het stichten van een gezin met kinderen zijn de jongeren ook bijzonder positief: 34 procent acht het zeker haalbaar en 55 procent waarschijnlijk wel haalbaar. Het CBS publiceerde in 2015 nagenoeg dezelfde verwachtingscijfers: 85 procent van de twintigers verwacht kinderen te krijgen of heeft ze al.[7]

Van de twintigjarigen heeft iets meer dan een procent één of meer kinderen (2013). Over het algemeen begint het krijgen van kinderen pas te spelen bij oudere twintigers. Zo heeft rond het 25ste levensjaar tien procent en tegen het dertigste levensjaar 33 procent van de twintigers kinderen. Vanaf de eeuwwisseling is de gemiddelde leeftijd waarop mensen hun eerste kind krijgen iets ouder dan 29 jaar bij vrouwen en circa 32 jaar bij mannen. Doorgaans beginnen hoogopgeleiden later met kinderen dan middelbaar of laagopgeleiden, aangezien zij vaak langer studeren, maar mogelijk is ook dat zij zich na de studie eerst op de carrière willen richten. Nu twintigers hoger opgeleid zijn dan vroeger heeft een kleiner aandeel van de groep als geheel voor het dertigste levensjaar kinderen. Onder twintigers zonder werk is het aandeel met een of meer kinderen in 2013 ook gedaald ten opzichte van

5 CBS (2015) Relatievorming van twintigers, p. 6-20.
6 CBS (2015) Relatievorming van twintigers, p. 13.
7 CBS (2015) Relatievorming van twintigers, p. 14.

2003. Laagopgeleide en niet-westerse allochtone (nu hoger opgeleid en vaker van de tweede generatie) twintigers zijn nu ook later met kinderen dan voorheen. Daarentegen krijgen autochtone twintigers iets vaker dan tien jaar geleden voor hun dertigste een kind.[8] Een opmerkelijk verschil is verder het alleenstaande ouderschap: vrouwen hebben op jongere leeftijd en veel vaker een eenouderhuishouden dan mannen.[9]

Europese context

Van de jongeren in de Europese lidstaten tussen 16 en 29 jaar woont gemiddeld 12,2 procent samen zonder juridische basis en is 10,7 procent getrouwd of woont geregistreerd samen (2013).* In Europa is, net als in Nederland, de trend te zien dat mensen steeds later (voor het eerst) trouwen. De gemiddelde leeftijd waarop Europese mannen trouwen is 32,4 jaar en vrouwen 29,9 jaar (2015). In 1995 was dat nog 28,3 respectievelijk 25,7 jaar. In één decennium zijn Europese mannen en vrouwen vier jaar later gaan trouwen.** De gemiddelde leeftijd waarop een vrouw in de Europese Unie haar eerste kind krijgt, is 30,6 jaar (2016). De Nederlandse vrouw zit onder dit gemiddelde.

* Eurostat (2017) Being young in Europe today - family and society, geraadpleegd op 18 juni 2019.
** Eurostat (2017) Being young in Europe today - family and society, geraadpleegd op 18 juni 2019.

De combinatie werk-privé – wat blijkt uit de groepsgesprekken met jonge werkenden?

Het bewust uitstellen van een gezin wordt erkend door meerdere deelnemers van een groepsgesprek van het SER Jongerenplatform met jonge werkenden. Zij geven aan dat zowel de huizenmarkt, het hebben van een studieschuld en de hoge kosten hierin een rol spelen. Het kost tijd om de financiën zodanig op orde te hebben dat aan het stichten van een gezin begonnen kan worden. Een van de deelnemers vertelt: "*We hebben het krijgen van kinderen bewust uitgesteld. Doordat we beiden werkten en ook nog een opleiding volgden, was er te weinig tijd voor de opvoeding van kinderen.*" Een belangrijk punt dat meerdere keren naar voren komt, zijn de hoge kosten van de kinderopvang. Deze kosten blijken vooral problematisch wanneer bij het opvangen van kinderen niet teruggevallen kan worden op de steun van (groot)ouders. Sommigen maken zelfs de afweging om dan minder te gaan werken.

8 CBS (2015) Relatievorming van twintigers, p. 12, 18-20.
9 Naar CBS presentatie 2018.

Het salaris weegt in dat geval onvoldoende op tegen de kosten voor kinderopvang. Daarnaast wordt onderkend dat het krijgen van kinderen gevolgen kan hebben voor de carrièrekansen. Velen hebben het beeld dat bij mensen die kinderen hebben gekregen, de focus meer op thuis komt te liggen, dit heeft negatieve gevolgen voor de loopbaankansen. Juist de nevenwerkzaamheden die aan de loopbaankansen bijdragen, worden dan vaak niet meer gedaan. Verder is aangegeven dat de mogelijkheid van flexibel werken helpt bij het combineren van werk en een druk privéleven. Kansen zijn er ook. Allereerst wordt gewezen op het belang van goedkope (of zelfs gratis) kinderopvang. Daarnaast wordt de introductie van een basisinkomen genoemd. Dit biedt mogelijkheden om tijd aan de verzorging en opvoeding van de kinderen te besteden. Ook wordt een vorm van kinderopvang in het bedrijf geopperd, dat biedt veel meer flexibiliteit op het werk. Ook het verminderen van de contractduur (naar bijvoorbeeld dertig uur per week) kan bijdragen aan een betere combinatie van werk en privé. Bestaande functies kunnen dan door twee personen worden uitgevoerd. Tot slot wordt gewezen op een verruiming van het partnerverlof. Een deelnemer aan het gesprek zegt hierover: *"De verlofregeling voor partners zou meer gelijk getrokken moeten worden. Nu is nog te zien dat het voor een moeder lastiger is en de grootste gevolgen heeft op de werkvloer."*

In de enquête uitgevoerd door Kantar Public geeft zestig procent van de jongeren zonder kinderen aan waarschijnlijk wel kinderen te willen. 34 procent van de jongeren zonder kinderen acht de vervulling van deze wens zeker wel haalbaar, 55 procent van de jongeren zonder kinderen acht de kans op vervulling waarschijnlijk wel haalbaar. In de enquête komen enkele belemmeringen naar voren om deze wens te vervullen, waaronder dat zeven procent van deze jongeren aangeeft een te laag inkomen te hebben, zeven procent geen betaalbare en gepaste woonruimte kan vinden en zes procent aangeeft dat het inkomen te onzeker is.

5.2 De haalbaarheid van het starten van een gezin

Van de jongeren die willen samenwonen acht 40 procent dit zeker wel haalbaar en 47 procent denkt dat het waarschijnlijk wel haalbaar is. Ook ten aanzien van het krijgen van kinderen zijn de verwachtingen hooggespannen: 34 procent van de jongeren die een gezin met kinderen wil starten, acht het zeker wel haalbaar en 55 procent denkt dat het waarschijnlijk wel haalbaar is.[10] De verwachte haalbaarheid

10 Kantar Public (2019) Ontplooiingskansen voor jongeren. Een onderzoek naar de ontplooiingskansen voor jongeren van 16-34 jaar en ervaren knelpunten.

hangt onder meer af van economische hulpbronnen: de financiële positie, de beschikbaarheid van een woning en de mate van zekerheid over werk en inkomen. Verder spelen meer sociaal-maatschappelijke factoren een belangrijke rol: het vinden van een partner, de eigen gezondheid en de beschikbare steun van familie en vrienden.

Inkomen en vermogen

Economische hulpbronnen spelen een rol in de mate waarin jongeren het starten van een gezin haalbaar achten. Kijkend naar inkomen blijkt dat jongeren (logischerwijs) een lager gemiddeld gestandaardiseerd inkomen hebben dan ouderen. Binnen de groep jongeren doen zich wel forse inkomensverschillen voor. Zo blijkt dat huishoudens met een hoogopgeleide hoofdkostwinner een hoger gemiddeld gestandaardiseerd inkomen hebben dan huishoudens met middelbaar opgeleide en laagopgeleide kostwinners. Daarnaast blijkt dat huishoudens met een hoofdkostwinner met een niet-westerse migratieachtergrond over het algemeen minder te besteden hebben dan diegenen met een Nederlandse of westerse (migratie)achtergrond.

Het huishoudinkomen van werkende twintigers loopt sinds 1990 wel steeds verder achter op dat van werkende dertigers. Wellicht vormt deze ontwikkeling een reden voor twintigers om gezinsvorming uit te stellen tot ongeveer het dertigste levensjaar. Daarnaast blijkt dat vrouwen in doorsnee minder verdienen dan mannen en dit verschil met de leeftijd oploopt (door minder werkuren). Rond het twintigste levensjaar verschillen beide inkomens niet veel, maar met de jaren blijft het inkomen van mannen stijgen, terwijl dat van vrouwen na het 27ste levensjaar stabiel blijft. De reden is dat vrouwen vaak minder uren gaan werken na de geboorte van hun eerste kind.[11]

In welke vermogenspositie men moet verkeren om een gezin/huishouding te kunnen starten, daarover is in algemene zin evenmin iets te zeggen. Jonge mensen staan aan het begin van hun carrière, hebben daardoor een relatief laag inkomen, sparen minder en steken zich vaak dieper in de schulden bij de aanschaf van een eigen woning. Sommige jongeren hebben daarnaast ook nog een studieschuld.[12] Gezinsuitbreiding dempt de spaarmogelijkheden van gezinnen van jongvolwassenen nog verder. Niettemin verbetert met de jaren werken gemiddeld de financiële positie. Ook hier is sprake van een gemiddeld grotere vermogenspositie van huishoudens met een kostwinner met een hoger onderwijsniveau, omdat zij een hoger besteedbaar inkomen

11 CBS (2017) Financiën van werkende twintigers en dertigers.
12 CBS (2018) Monitor Brede Welvaart 2018, p. 59.

en zodoende meer spaarruimte hebben. Er is hier sprake van een ongelijke verdeling over groepen mensen: huishoudens met een hoofdkostwinner met een Nederlandse achtergrond hebben een hoger mediaan vermogen dan huishoudens met een hoofdkostwinner met westerse of niet-westerse migratieachtergrond.[13]

De inkomens- en vermogenspositie van (toekomstige) ouders is belangrijk, omdat het hebben van kinderen geld vraagt. Dit verschilt van geval tot geval, maar gemiddeld kost een kind 17 procent van het besteedbaar inkomen, kosten twee kinderen 26 procent, drie kinderen 33 procent en vier kinderen 40 procent van het besteedbaar inkomen (zie tabel 5.1).[14] Door de hogere arbeidsparticipatie van vrouwen dragen moeders/vrouwen steeds meer bij aan dit gezinsinkomen.[15] Aan kinderopvang besteden paren met kinderen 2,5 procent van hun besteedbare huishoudinkomen. In huishoudens van dertigers wordt daaraan gemiddeld 2,3 procent meer besteed dan in huishoudens van twintigers, doordat dertigers vaker en meer kinderen hebben.[16] Deze kosten kunnen wel enigszins gedrukt worden door diverse toeslagen van de overheid, zoals de kinderbijslag, het kindgebonden budget en de kinderopvangtoeslag. Daarnaast is er een toeslag voor eenoudergezinnen.

13 CBS (2018) Monitor Brede Welvaart 2018, p. 59.
14 CBS (2018) Kosten van kinderen 2015.
15 CBS (2019) Statistische trends: Jonge moeders dragen steeds meer bij aan gezinsinkomen. Cohortanalyse van de inkomensverhouding bij paren voor en na geboorte van het eerste kind.
16 CBS (2017) Financiën van werkende twintigers en dertigers.

Tabel 5.1 Gemiddeld procentuele kosten van kinderen bij paren en eenoudergezinnen, 2015 *)**)

	Totaal	Leeftijd oudste kind			
		0 t/m 5	6 t/m 11	12 t/m 15	16 t/m 17
Paren					
Met 1 kind	16	17	14	16	20
Met 2 kinderen	27	28	25	26	29
Met 3 kinderen	32	34	31	32	33
Met 4 kinderen***	39	40	39	39	41
Eenoudergezinnen					
Met 1 kind	24	23	20	24	29
Met 2 kinderen	33	34	30	34	34
Met 3 kinderen***	39	40	39	39	41
Met 4 kinderen***	45	46	45	45	47
	* Bestedingen ten behoeve van kinderen als percentage van de totale bestedingen. ** Hoofdkostwinner jonger dan 65 jaar. *** Geschat op basis van extrapolatie, vanwege te lage steekproefaantallen.				

Bron: CBS

Of jongvolwassenen die beginnen met gezinsvorming de 'vereiste' financiële positie als belemmering ervaren, is moeilijk te zeggen, aangezien er geen onderzoek naar is gedaan. Uit de gesprekken die door het SER Jongerenplatform zijn gevoerd met jongeren blijkt dat de financiële positie er voor kan zorgen dat het gezinsleven wordt uitgesteld. Het is niet precies duidelijk welke verwachtingen jongvolwassenen koesteren ten aanzien van hun inkomen, hun vermogen en hun nieuwe uitgavenpatroon als zij overwegen te gaan samenwonen of hun gezin te stichten. Wel kan vermeld worden dat de meeste werkende twintigers economisch zelfstandig zijn, dat wil zeggen dat zij een netto inkomen uit arbeid hebben dat boven het bijstandsniveau ligt (59 procent van de twintigjarigen en 92 procent van de 27-jarigen). Daarbij is het wel zo dat vrouwen vaak minder economisch zelfstandig zijn dan mannen, en meer afhankelijk zijn van het inkomen van hun partner, dat verschil wordt vanaf 27 jaar groter (op twintigjarige leeftijd is 46 procent economisch zelfstandig, op 27-jarige leeftijd 84 procent).[17] Hoogopgeleide vrouwen zijn economisch zelfstandiger dan laagopgeleiden vrouwen.

17 CBS (2017) Financiën van werkende twintigers en dertigers.

Woonruimte

Uit onderzoek van het CBS blijkt dat tweederde van de twintigers die nog niet samenwonen, verwacht het zich financieel te kunnen veroorloven om binnen drie jaar wel te gaan samenwonen. Ruim de helft van de twintigers denkt ook een binnen drie jaar een geschikte woning te hebben, toch hebben de twintigers daarin minder vertrouwen dan oudere niet-samenwonenden. Of deze lagere verwachting veroorzaakt wordt door de moeilijke woningmarkt is niet duidelijk.[18] Verschillende factoren hebben ervoor gezorgd dat het in de afgelopen jaren lastiger is geworden voor starters om een eerste woning aan te schaffen (zie hoofdstuk 4).

Zekerheid over werk en inkomen

Bij de keuze om een gezin te starten, is de gevoelde mate van zekerheid over werk en inkomen bij beide partners belangrijk. Uit analyses van het CBS blijkt dat vooral laagopgeleide mannen en middelbaar opgeleide vrouwen minder snel geneigd zijn te gaan samenwonen als ze zich onzeker voelen over het behoud van hun werk. Eenmaal samenwonend zorgt met name de onzekere positie van de man ervoor dat hij minder snel geneigd is te gaan trouwen.[19] Het lijkt er op dat de kans op samenwonen en trouwen wordt verkleind door de opkomst van flexibele arbeid (hoofdstuk 3), hiervan is met name sprake bij de kwetsbare groep laagopgeleiden.

Wanneer men een gezin met kinderen wil stichten, is volgens het CBS de zekerheid van de vrouw relevant, hetgeen eveneens door internationaal onderzoek wordt gestaafd.[20] In het bijzonder hoger opgeleide vrouwen die voltijd werken op basis van een flexibele (arbeids)overeenkomst hebben een kleinere kans om moeder te worden. Flexibele arbeid vormt voor hoger opgeleiden dan ook niet zozeer een barrière voor het samenwonen of trouwen, maar wel voor het stichten van een gezin. Uit langjarig Brits wetenschappelijk onderzoek blijkt dat hoe meer baanwisselingen een vrouw op jonge leeftijd heeft, hoe minder kinderen zij zal krijgen (vooral vanuit een onzekerheidsmotief, soms vanuit carrièreperspectief).[21] Daartegenover lopen lager opgeleide vrouwen een grotere kans om conform de zogeheten 'onzekerheidsreductietheorie' moeder te worden. Volgens deze theorie zouden mensen altijd trachten onzekerheid te beperken. Bij vrouwen leidt dat tot de keuze voor een alternatieve carrière als moeder en/of huisvrouw wat een sociaal-cultureel geaccepteerde rol is voor vrouwen. Wanneer een Nederlandse vrouw eenmaal moeder is, heeft arbeidsonzekerheid volgens het CBS geen gevolgen meer voor de kansen op

18 CBS (2015) Relatievorming van twintigers, p. 14.
19 CBS (2017) Flexibele arbeid en de gevolgen voor relatie- en gezinsvorming. Eindrapportage, p. 37.
20 Golsch (2003) De La Rica & Iza, 2005; Kreyefeld et al., 2012; Auer & Danzer, 2015
21 Guia, L. (2015) Job Turnover in Early Carreer and Fertility Choices.

een tweede en derde kind. Duidelijk is dat flexibilisering van de arbeidsmarkt gevolgen heeft voor de keuzes die jongeren maken als het gaat om het samenwonen, trouwen en kinderen.[22]

5.3 De combinatie van gezin en werk

Hoewel de verschillen tussen mannen en vrouwen kleiner worden, heeft het krijgen van kinderen vooral invloed op de economische positie en het carrièreperspectief van vrouwen. Gehuwde vrouwen met een kind hebben minder vaak een baan dan alleenstaande moeders en vaders. Moeders werken ook minder uren (maar dat geldt evenzeer voor jonge vrouwen die nog geen kinderen hebben).[23] Na de eerste verjaardag van het eerste kind neemt de arbeidsduur van vrouwen vaak af. Ook meer moeders stoppen dan (tijdelijk) met werken, na het eerste levensjaar van het kind werkt een op de zes moeders niet. Er is wel een ontwikkeling gaande: (vooral hoogopgeleide) vrouwen blijven steeds vaker dan voorheen evenveel uren werken nadat ze moeder zijn geworden, zijn vaker economisch zelfstandig en ook iets vaker hoofdkostwinner. CPB stelt zelfs dat de arbeidsparticipatie van vrouwen met kinderen inmiddels sterk lijkt op die van vrouwen zonder kinderen.[24] Mannen passen hun arbeidsduur na de geboorte van hun eerste kind beperkt aan, circa tien procent van de vaders gaat minder werken na de geboorte van hun kind.[25] De vaakst genoemde redenen door vaders zijn de nadelige financiële gevolgen, minder carrièreperspectieven of de onmogelijkheid ouderschapsverlof te combineren met het werk.[26]

In 2018 adviseerde de SER om voor beide ouders zes weken betaald ouderschapsverlof in te voeren – verplicht te gebruiken in het eerste jaar nadat het kind is geboren – mede omdat de eerste verdeling van zorgtaken die de man en vrouw maken vaak grotendeels jarenlang blijft bestaan.[27] Het Europees Parlement nam begin 2019 een richtlijn aan dat lidstaten binnen drie jaar een betaald ouderschapsverlof van minimaal twee maanden in nationale wetgeving moeten vastleggen.[28] De minister heeft toegezegd deze richtlijn te implementeren.[29] Nu is het aandeel vaders in Nederland dat gebruik maakt van ouderschapsverlof beperkt: in 2017 betrof het gemiddeld elf

22 CBS (2017) Flexibele arbeid en de gevolgen voor relatie- en gezinsvorming. Eindrapportage.
23 SCP (2017) Eerste treden op de arbeidsmarkt; SCP (2018) Werken aan de start.
24 CPB Notitie Arbeidsparticipatie, 20 december 2018.
25 SCP/CBS (2018) Emancipatiemonitor.
26 Parool (2019) 1 op 10 vaders neemt ouderschapsverlof op.
27 SER (2018) Optimalisering verlof na geboorte kind.
28 Richtlijn (EU) 2017/0085 van het Europees Parlement en de Raad betreffende het evenwicht tussen werk en privéleven voor ouders en mantelzorgers en tot intrekking van de Richtlijn 2010/18/EU van de Raad.
29 Min. Van SZW (Koolmees, W.), 13 mei 2019, Europese richtlijn inzake betaling ouderschapsverlof Kamerstukken II (kamerbrief).

procent van de werkende vaders met kinderen tot acht jaar, waarbij hoogopgeleiden (dertien procent) en middelbaaropgeleiden (tien procent) dit beduidend vaker deden dan laagopgeleiden (vijf procent), maar vergeleken met 2015 is dit gebruik nagenoeg onveranderd. Onder vrijwel evenveel vaders bestaat volgens het CBS aan het ouderschapsverlof wel behoefte, maar toch maakten zij van deze regeling geen gebruik. De belangrijkste redenen waren de financiële gevolgen, carrièreperspectieven en bedrijfsorganisatorische onhaalbaarheid.[30] Van de werkende vaders neemt wel 87 procent een kortere periode vrijaf na de geboorte van hun kind.

Het verschil in deeltijdwerk tussen mannen en vrouwen (met kinderen) is een van de redenen waarom vrouwen minder vaak doorstromen naar een leidinggevende en topfunctie.[31] Uit de enquête van Kantar Public blijkt verder dat jongeren met kinderen minder vaak open staan voor het volgen van een vervolgstudie en als ze dat al willen, is dat pas op langere termijn. Daarnaast staan niet-werkende jongeren met kinderen minder vaak open voor betaald werk en zijn de werkende jongeren minder vaak op zoek naar een verbetering van hun werksituatie dan jongeren die nog geen kinderen hebben.[32]

Een van de doelstellingen van het kinderopvangbeleid is het bevorderen van de arbeidsparticipatie van vaders en moeders. De SER constateerde in 2016 dat de financiële toegankelijkheid van kinderopvang een groot probleem is, vooral voor lage inkomens, maar ook voor hogere inkomens.[33] Een aanbeveling was om te onderzoeken waarom het gebruik daalde en waarom ouders met lage inkomens beduidend minder vaak formele kinderopvang afnemen. De arbeidsparticipatie van vrouwen met een laag inkomen blijft nu achter, net als de zorgactiviteiten van mannen met een laag inkomen. Het SCP zegt op basis van de beschikbare cijfers geen conclusie te kunnen trekken over de samenhang tussen recente ontwikkelingen in de kinderopvang en de arbeidsparticipatie van ouders. Wel blijkt dat ouders die positiever denken over (de kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid van) kinderopvang, vaker gebruik maken van (formele) kinderopvang en moeders meer uren werken.[34] Het betreffende SCP-rapport signaleert (net als de SER) enkele knelpunten rondom de (flexibele) toegankelijkheid van kinderopvang: zo lijkt deze voor ouders die in de avonden, nachten en weekenden werken wel een probleem te zijn.

30 CBS (2019) Gebruik verlofregelingen vaders vrijwel onveranderd.
31 SCP/CBS (2012) Emancipatiemonitor.
32 Kantar Public (2019) Ontplooiingskansen voor jongeren. Een onderzoek naar de ontplooiingskansen voor jongeren van 16-34 jaar en ervaren knelpunten.
33 SER (2016) Gelijk goed van start.
34 SCP (2018) Kijk op kinderopvang.

Van de Nederlandse ouders werkt veertig procent regelmatig buiten kantoortijden.[35] Voor deze tijden is niet of nauwelijks aanbod, waardoor deze ouders aangewezen zijn op hun partners of informele netwerk.

Daarnaast is kinderopvang voor werkloze ouders financieel niet of beperkt toegankelijk. De kinderopvangtoeslag is enkel voor werkenden bedoeld, aangezien het eerste beleidsdoel van het kinderopvangbeleid is om meer mensen aan het werk te krijgen. Het tweede beleidsdoel om de ontwikkeling van alle en met name de kwetsbare kinderen te bevorderen, wordt daarmee echter wel gefrustreerd.[36]

Door de betaalbaarheid van de kinderopvang te verbeteren wordt tegemoet gekomen aan beide doelstellingen: de ontwikkeling van, met name, kwetsbare kinderen wordt bevorderd en de arbeidsparticipatie van, met name, jonge vrouwen zal omhoog gaan. Dit zal op lange termijn ook de economische positie van jonge vrouwen bevorderen.[37] Voorts bepleit de SER om ondersteuning bij het combineren van werk en zorg beter te kunnen organiseren door het slimmer te organiseren van tijd (flexibiliteit op het werk) en sluitende dag-arrangementen (en aansluiting van werk- en schooltijden). Het SCP wijst erop dat er onder ouders de meeste behoefte bestaat aan (meer) opvang tijdens de schoolvakanties, maar zeker ook aan meer flexibele opvang op structurele basis.[38]

De juiste balans

In algemene zin kan gesteld worden dat het combineren van werk en zorg voor kinderen zowel positieve als negatieve gevolgen voor de balans in het leven kan hebben. Positieve gevolgen kunnen bijvoorbeeld zijn dat het combineren een verrijking van het leven is en plezier kan geven en het werken de ouders minder gevoelig voor stress kan maken. De negatieve gevolgen kunnen onder andere zijn dat ouders tijdsdruk en gejaagdheid ervaren, te maken krijgen met depressie, stress of een burnout.[39] Dit komt mede doordat jonge ouders met thuiswonende kinderen het in dit 'spitsuur' van het leven enorm druk hebben om arbeid en zorg te combineren. Uit het onderzoek *Alle ballen in de lucht* van het SCP uit 2018 blijkt dat vier op de tien ouders zich op enig moment opgejaagd voelt en zeven op de tien het wel eens te druk heeft.[40]

35 CBS (2017) Werkzame beroepsbevolking; werken buiten kantoortijden.
36 SCP (2018) Kijk op kinderopvang, p. 18.
37 SER (2016) Gelijk goed van start.
38 Cloin et al. (2010) Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger, p. 68, 84.
39 SER (2016) Een werkende combinatie.
40 SCP (2018) Alle ballen in de lucht. Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met kwaliteit van leven.

In de enquête van Kantar Public geeft 47 procent van de jongvolwassenen met een gezin te kennen zich te druk te voelen – tegenover 43 procent gemiddeld. Als we specifiek kijken naar de taakcombineerders onder jongeren – 19 procent van de jongvolwassenen combineert werk en zorg voor kinderen – zien we dat zij veel vaker aangeven het druk te hebben, namelijk 53 procent van degenen die zorgen voor kinderen. De geschetste combinatiedruk houdt niet per definitie in dat de kwaliteit van het leven afneemt: ouders zijn weliswaar drukker naarmate zij meer tijd spenderen aan werk en het zorgen voor hun kinderen, maar gebleken is dat zij ook tevredener worden met hun leven naarmate zij meer werken.[41]

De combinatievorm tussen arbeid en zorg is niet voor elke ouder hetzelfde. De gemiddelde verschillen tussen werkende vaders en moeders zijn in deze levensfase van gezinsvorming het grootst is (in aantal werkuren en de zorg voor de kinderen).[42] Vrouwen besteden allereerst meer tijd aan zorgtaken voor de kinderen dan mannen, namelijk 26,9 uren per week tegenover 16,9 uren per week.[43] Daarnaast hebben vrouwen meer kindgebonden vrije tijd, dat wil zeggen dat zij een groter deel van hun vrije tijd in aanwezigheid van de kinderen doorbrengen. Wanneer de kinderen tussen de nul en drie jaar zijn, is het gemiddelde verschil in kindgebonden vrije tijd tussen mannen en vrouwen het grootst. Vaders werken daarentegen beduidend meer uren per week dan vrouwen. Er is wel sprake van een kentering: vaders hebben vaker een middelgrote deeltijdbaan dan niet-vaders, om ook zorgtaken uit te voeren. Ook werken vaders, vooral als ze meer dan één kind hebben, relatief vaak thuis en hechten ze meer belang aan het zelf bepalen van hun werktijden.[44]

Mannen besteden weliswaar steeds meer tijd aan de combinatie van werk en zorg, maar vrouwen hebben vaker last van een opgejaagd gevoel. 44 procent van de vrouwen voelt zich doordeweeks opgejaagd, tegenover 35 procent van de mannen.[45] Een reden voor dit verschil zou kunnen zijn dat de mogelijkheden om flexibel te werken, thuis te werken of andere cao-afspraken beperkt zijn, en vrouwen door hun hogere mate van kindgebonden tijd hier meer last van ondervinden. Een andere oorzaak kan zijn, zoals ook blijkt uit het onderzoek *Lekker vrij!? Vrije tijd, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* van SCP uit 2016 blijkt, namelijk dat "vrouwen [zich] meer verantwoordelijk [voelen] dan mannen voor het huishouden en de zorg voor hun kinderen, en dat dit ook doorgaat in hun vrije tijd. Volgens veel vrou-

41 SCP (2018) Alle ballen in de lucht. Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met kwaliteit van leven; SER (2016) Een werkende combinatie.
42 SCP (2018) Alle ballen in de lucht. Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met kwaliteit van leven.
43 SCP (2018) Sociale staat van Nederland, p. 19.
44 CBS (2019) De werk-privébalans van vaders met jonge kinderen, Statistische trends.
45 CBS (2019) De werk-privébalans van vaders met jonge kinderen, Statistische trends.

wen hebben zij veel meer dan hun partners een gejaagd gevoel en ervaren ze meer vermoeidheid aan het einde van de dag."[46] Op de tijdsdrukschaal van het SCP scoren beide ouders weliswaar even hoog, maar indien men corrigeert voor leeftijd, opleidingsniveau, leefsituatie en arbeidsparticipatie, dan scoort de vrouw alsnog significant hoger.[47]

5.4 Mantelzorg

De zorg voor anderen (dan kinderen) is in de levensfase van jongvolwassenheid nog beperkt, maar komt volgens het SCP wel voor bij zes procent van de mannen en acht procent van de vrouwen. De combinatie van werk, scholing én zorg is zeer zeldzaam.[48] Uit de enquête van Kantar Public blijkt dat dertien procent van de jongvolwassenen werk en zorg voor anderen combineert. Deze cijfers komen enigszins overeen met die van het SCP: in de leeftijdscategorie zestien tot 24 jaar combineert ongeveer achttien procent werk en zorg, bij de leeftijdscategorie 25 tot 29 jaar ligt dit aandeel op ongeveer zestien procent (zie figuur 5.3).[49]

Figuur 5.3 **Geven van (intensieve) mantelzorg naar leeftijd, selectie werkenden (≥ 12 uur per week), 2016 (in procenten; n = 3808)**

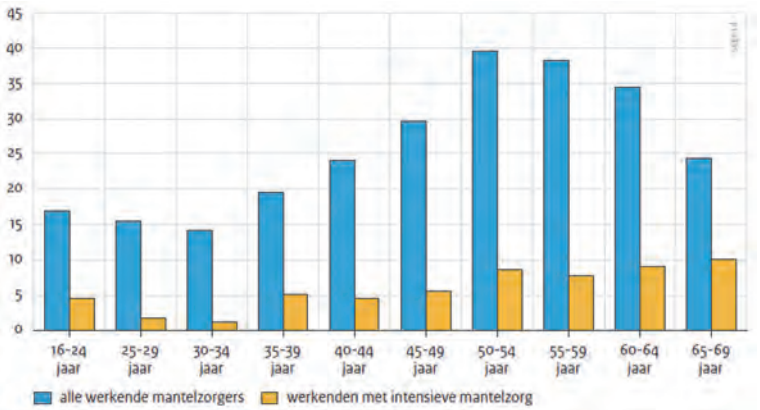

Bron: SCP/CBS (IZG'16)

46 SCP (2016) Lekker vrij!? Vrije tijd, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen, p. 8; SCP (2018) Sociale staat van Nederland, p. 19.
47 SCP (2016) Lekker vrij!? Vrije tijd, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen, p. 8.
48 SER (2016) Een werkende combinatie.
49 SCP (2019) Werk en mantelzorg. Kwaliteit van leven en het gebruik van ondersteuning op het werk, p. 19.

Wat de invloed van mantelzorgen op de werkcarrière van jongeren is, valt moeilijk te bepalen. Er is enkel algemene wetenschappelijke literatuur beschikbaar over de combinatie van mantelzorg en werk. Deze literatuur is echter niet toegespitst op jongvolwassenen. Uit 'algemeen' onderzoek van het SCP blijkt wel dat de verwachting is dat de combinatie van werk en mantelzorg steeds vaker zal voorkomen door de toenemende vergrijzing. Er zijn gevolgen voor het werkzame leven. Mantelzorg wordt door eenderde van de werkende mantelzorgers vaak of bijna altijd op een werkdag verleend (eventueel na de werkdag zelf), bij de anderen vindt dit ook plaats op een vrije doordeweekse dag of in het weekend. Mantelzorgers werken gemiddeld minder uren per week dan werkenden zonder mantelzorgtaken: respectievelijk 33 uur en 35 uur. Intensieve mantelzorgers (minimaal acht uur mantelzorg per week) werken nog minder met gemiddeld 31 uur per week. Of er een causaal verband bestaat tussen het minder werken en de mantelzorg is niet absoluut bewezen, maar dit verband is wel waarschijnlijk. Werkenden die doordeweeks mantelzorg verrichten worden in verband daarmee ook weleens gestoord op hun werk. Een kwart van de mantelzorgers neemt vakantiedagen op om mantelzorg te kunnen verlenen. Betaald verlof komt in tien procent van de gevallen voor, in zes procent gaat het om onbetaald verlof. Slechts vier procent meldt zich voor het mantelzorgen ziek.[50]

In de enquête van Kantar Public geeft 61 procent van de jongeren aan die werk en zorg voor anderen combineren, het drukker te hebben, tegenover 43 procent van de totale steekproef. Wat exact de invloed van het mantelzorgen is op de balans van het leven van jongvolwassenen, is om voornoemd gebrek aan literatuur moeilijk te bepalen. In het algemeen kan 73 procent van de mantelzorgers naar eigen zeggen arbeid en mantelzorg goed combineren, maar een kwart heeft daarmee toch enige moeite en vier procent zelfs heel veel moeite. Velen die moeite hebben met de combinatie geven toelichtingen in de sfeer van lange werkdagen, kenmerken van het werk en gezondheidsproblemen.[51] Gebleken is dat personen die hun leidinggevende vergewissen van hun zorgtaak of flexibiliteit ervaren, minder tijdsdruk ondervinden.[52] Vooral zij die intensieve mantelzorg verlenen of in een mantelzorgklem zitten (het verlenen van mantelzorg, omdat niemand anders beschikbaar is) ondervinden een hoge tijdsdruk. Werkende mantelzorgers die een hoge tijdsdruk ondervinden, zijn minder tevreden met hun leven.[53]

50 SCP (2019) Werk en mantelzorg. Kwaliteit van leven en het gebruik van ondersteuning op het werk, p. 7-8, 18-28.
51 SCP (2019) Werk en mantelzorg. Kwaliteit van leven en het gebruik van ondersteuning op het werk, p. 21-22.
52 SCP (2019) Werk en mantelzorg. Kwaliteit van leven en het gebruik van ondersteuning op het werk, p. 48.
53 SCP (2019) Werk en mantelzorg. Kwaliteit van leven en het gebruik van ondersteuning op het werk, p. 29-35.

5.5 Prestatiedruk en psychische klachten

Er zijn slechts beperkt cijfers bekend over de relatie tussen het gaan samenwonen of het krijgen van kinderen en (extra) prestatiedruk of psychische klachten. Wel is duidelijk dat onzekerheid over werk en inkomen onder jongeren, door de toename van flexwerk, het moment van beide beslissingen vertraagt. Er zijn hierbij duidelijke verschillen tussen de opleidingsniveaus van de betreffende jongeren. Tevens blijkt het voor startende gezinnen (mede door de vergrijzing) in stedelijk gebied steeds moeilijker om een eengezinswoning te kopen of een sociale huurwoning te krijgen, waardoor men aangewezen is op (duurdere) vrije sector woningen of buiten de stad moet gaan wonen.

Jongeren die werk en zorg voor zijn of haar kinderen combineren (ouders) of werk en zorg voor anderen combineren (mantelzorgers) geven veel vaker aan het druk te hebben dan andere jongeren.

Stress en prestatiedruk – wat zeggen jongeren in een gezinssituatie?

Uit de enquête uitgevoerd door Kantar Public geeft 47 procent van de jongeren in een gezinssituatie aan dat ze het gevoel hebben dat ze het te druk hebben. Taakcombineerders zijn nog drukker. Negentien procent van de jongeren combineert werk en zorg voor kinderen. Dertien procent combineert werk en zorg voor anderen. Deze groepen geven nog vaker aan het druk te hebben (53 procent van degenen die zorgen voor kinderen en 61 procent van degenen die zorgen voor anderen).

5.6 Conclusie

Jongeren gaan tegenwoordig later dan eerdere generaties samenwonen en/of trouwen en krijgen later hun eerste kind. De toenemende hoeveelheid flexibele arbeid lijkt hier een rol te spelen.

Toegerust
Het overgrote deel van de jongeren wil gaan samenwonen en/of trouwen en wil een gezin met kinderen, hoewel jongeren zich minder vastleggen in traditionele relatie- en gezinsverbanden. De nieuwe generatie ziet hun wensen ook als haalbaar. Er is geen direct bewijs dat jongeren die willen beginnen met gezinsvorming hun

inkomens- en vermogenspositie als een belemmering ervaren. Geruststellend is dat de meeste werkende jongeren economisch zelfstandig zijn en hun aantal toeneemt, hoewel er verschillen blijven tussen mannen en vrouwen en jongeren met en zonder migratieachtergrond.

Wel blijkt duidelijk dat jongeren een bepaalde inkomenszekerheid willen voordat gaan samenwonen, trouwen of hun kinderwens vervullen. De toenemende hoeveelheid flexwerk onder de nieuwe generatie is een oorzaak dat zij deze beslissingen uitstellen. Bij een onzekere inkomenspositie gaan vooral laagopgeleide mannen en middelbaar opgeleide vrouwen later samenwonen, bij een onzekere positie van de man trouwt men later en bij een onzekere positie van de vrouw, in het bijzonder een hoger opgeleide voltijd werkende vrouw, wordt de kinderwens uitgesteld.

Ontplooien

De maatschappelijke trend is dat het aantal eenpersoonshuishoudens toeneemt. Jongeren die een gezin met kinderen willen starten, zijn vaak op zoek naar een eengezinswoning, bij voorkeur in stedelijk gebied. Eengezinswoningen zijn mede door de vergrijzing echter steeds lastiger te kopen. Het aantal ouderen neemt toe, die wonen vaak in eengezinswoningen en hebben een lagere verhuisbereidheid. Jonge stellen en gezinnen verdienen daarbij vaak te veel om in aanmerking te komen voor de sociale huur (buiten het feit dat er lange wachtlijsten zijn in de steden). Ze zijn daarom steeds vaker aangewezen op de (duurdere) vrije huursector, waar vandaan ze vervolgens op latere leeftijd een eengezinswoning proberen te kopen. Niet iedereen wil dat; steeds meer jonge gezinnen trekken weg uit de steden.

Het krijgen van kinderen heeft met name (hoewel de verschillen kleiner worden) invloed op de economische positie en het carrièreperspectief van vrouwen: de gemiddelde arbeidsduur per week neemt af. Zorgelijk is dat vrouwen ouder dan 35 jaar die weer meer uren willen werken, dit vaak niet kunnen realiseren. Het verschil in deeltijdwerk is een van de redenen dat vrouwen minder vaak een leidinggevende of topfunctie vervullen.

Circa tien procent van de vaders gaat minder werken na de geboorte van hun eerste kind (vooral hoogopgeleide en middelbaar opgeleide mannen). De meest genoemde redenen door vaders om niet minder te werken zijn de financiële gevolgen, minder carrièreperspectieven of de onmogelijkheid ouderschapsverlof te combineren met het werk.

Om de werk-zorgbalans voor moeders en vaders evenwichtiger te maken, lijkt invoering van een verplicht te gebruiken ouderschapsverlof voor beide ouders van bijvoorbeeld zes weken kansrijk. De eerste verdeling van zorgtaken die de man en vrouw maken, blijft vaak grotendeels jarenlang bestaan.

Hoewel er geen harde conclusie getrokken kan worden over de ontwikkelingen in de kinderopvang en de arbeidsparticipatie van ouders, blijkt dat ouders die positiever denken over (de kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid van) kinderopvang, vaker gebruik maken van (formele) kinderopvang en dat moeders meer uren werken. Het structureel meer flexibel toegankelijk maken van kinderopvang (avonden, nachten, weekenden), door slimmer organiseren van tijd (flexibiliteit op het werk) en sluitende dag-arrangementen (en aansluiting van werk- en schooltijden) lijkt kansrijk. Van de Nederlandse ouders werkt veertig procent regelmatig buiten kantoortijden, maar voor deze tijden is niet of nauwelijks aanbod, waardoor deze ouders aangewezen zijn op hun partners of informele netwerk. Ook blijkt dat er behoefte bestaat onder ouders aan (meer) opvang tijdens de schoolvakanties.

De financiële toegankelijkheid van kinderopvang lijkt een probleem, vooral voor jongeren met lage inkomens of geen inkomen, maar ook voor hogere inkomens. De SER adviseerde eerder om te onderzoeken waarom het gebruik daalde en waarom ouders met lage inkomens beduidend minder vaak formele kinderopvang afnemen. Het verhogen van de arbeidsparticipatie van vrouwen met een laag inkomen en de zorgactiviteiten van mannen (met een laag inkomen) blijft achter.

Van de jongvolwassen die werk en zorg combineren geeft 53 procent aan zich erg druk te voelen, wat aanzienlijk hoger is dan het gemiddelde. Moeders voelen zich drukker dan vaders. Redenen kunnen zijn dat de mogelijkheden om flexibel te werken, thuis te werken of andere cao-afspraken beperkt zijn. Moeders besteden meer tijd aan zorgtaken en kindgebonden activiteiten, terwijl vaders beduidend meer uren werken. Er is wel sprake van een kentering: vaders hebben vaker een middelgrote deeltijdbaan dan niet-vaders, om ook zorgtaken uit te voeren. Ook werken vaders, vooral als ze meer dan één kind hebben, relatief vaak thuis en hechten ze meer belang aan het zelf bepalen van hun werktijden. Hier liggen kansen voor werkgevers.

De beperkte groep jongeren die mantelzorg verleent, geeft veel vaker (61 procent) aan het druk te hebben dan andere jongeren. Naar verwachting zal door de vergrijzing de combinatie van werk en mantelzorg steeds vaker gaan voorkomen. Hoewel circa driekwart van de mantelzorgers naar eigen zeggen arbeid en mantelzorg goed

kan combineren, heeft een kwart daar toch (veel) moeite mee. Ze hebben lange werkdagen, een soort werk dat lastig combineert, en gezondheidsproblemen. De werkomgeving is er (nog) niet op ingericht.

Zelfstandig bestaan

Het inkomen van werkende twintigers loopt sinds de jaren negentig steeds verder achter op het inkomen van werkende dertigers. Het aandeel werkende moeders dat in deeltijd werkt is gestegen van 56 procent naar 67 procent. Tegelijk blijkt ook dat (vooral hoogopgeleide) vrouwen steeds vaker dan voorheen evenveel uren blijven werken nadat ze moeder zijn geworden, vaker economisch zelfstandig zijn en ook iets vaker hoofdkostwinner.

6 Conclusie

In deze verkenning van het SER Jongerenplatform is bekeken in hoeverre Nederlandse jongeren voldoende zijn toegerust om zich te kunnen ontplooien, een zelfstandig bestaan op te bouwen en hoe zij dit zelf ervaren. In dit hoofdstuk zal eerst antwoord worden gegeven op de hoofdvraag van deze verkenning aan de hand van de structuur van de vier mijlpalen 'vervolgopleiding', 'aan het werk en ondernemen', 'de eerste (eigen) woning' en 'een eigen gezin starten'. Hierna wordt ingegaan op tien aanbevelingen. Vervolgens zullen ook de deelvragen van de verkenning worden beantwoord. Er wordt afgesloten met een aantal aanknopingspunten voor vervolg.

6.1 Beantwoording hoofdvraag

In de verkenningsaanvraag werd het SER Jongerenplatform verzocht om antwoord te geven op deze hoofdvraag:

- In hoeverre zijn jongeren voldoende toegerust om zich te kunnen ontplooien en om een zelfstandig bestaan op te bouwen?

Uit de verkenning komt een gemengd beeld naar voren. Voor veel jongeren kan worden gezegd dat zij voldoende zijn toegerust om zich te kunnen ontplooien en een zelfstandig bestaan op te bouwen. Nederlandse jongeren hebben het goed in vergelijking met jongeren uit minder welvarende landen en zijn in het algemeen gelukkig en positief over hun toekomstplannen. Toch blijken jongeren hun mijlpalen beduidend later te bereiken dan eerdere generaties. Jongeren zitten langer op school, verlaten later het ouderlijk huis, werken langer deeltijd tot ze fulltime aan de slag kunnen als werknemer of ondernemer, krijgen aanzienlijk later een vast contract, kopen later een huis en beginnen later een gezin. Elke fase in de levensloop gaat voor jongeren gepaard met onzekerheden en toenemende mentale druk. Daarnaast hebben meer jongeren last van psychische klachten en wordt toenemende onzekerheid door jongeren genoemd als iets dat ze afremt. Deze belemmeringen gelden des te meer voor kwetsbare groepen jongeren.

Vervolgopleiding

Het Nederlands tertiair onderwijs is in het algemeen van goede kwaliteit, toegankelijk en redelijk betaalbaar. Nederlandse studenten verkeren daarmee in een goede positie om zich te ontplooien en om de basis te leggen voor een zelfstandig leven. Wel hebben veel studenten zorgen over hun financiën, op korte en langere termijn. Bij wo-studenten en hbo-studenten gaat het om de studieschuld van het leenstelsel en bij mbo-studenten om de betaalbaarheid van de studieboeken en schoolspullen.

Deze financiële zorgen kunnen een negatief effect hebben op de studieresultaten. Daarnaast stijgt de mentale druk onder studenten om zowel zeer succesvol te studeren binnen de aangescherpte termijnen, geld te verdienen en een cv op te bouwen, als een goed sociaal leven op te bouwen. De algemene prestatiedruk onder studenten is hoog, net zoals de psychische klachten. Deze problemen belemmeren de toegankelijkheid van het onderwijs in algemene zin.

Daarnaast is de toegankelijkheid van het onderwijs voor specifieke groepen jongeren een probleem; er is sprake van kansenongelijkheid. Met name niet-westerse studenten, studenten met een functiebeperking en studenten uit lagere sociale milieus hebben (mede door zelfselectie) een achtergestelde positie. Deze jongeren worden niet ondersteund door de structuren die jongeren naar hoger onderwijs helpen, ze worden ook niet bereikt met voorlichting en hebben een slechte financiële situatie. In het hoger onderwijs worden ze ook vaak onvoldoende begeleid. Verder blijkt dat jongeren voor het vinden van een stageplaats vaak een beroep moeten doen op hun sociale netwerk. Hoewel de begeleiding vanuit de opleiding vaak als verbeterpunt wordt genoemd, geldt dat als er eenmaal een stageplek is, studenten veel leren en zich ontplooien.

Aan het werk en ondernemen

De kansen om als jongeren aan het werk te komen zijn goed, mede omdat jongeren van nu gemiddeld genomen later de arbeidsmarkt betreden. De huidige conjunctuur is daarbij ook gunstig, maar de werkgelegenheid voor jongeren is in hogere mate dan voor andere groepen conjunctuurgevoelig.

Hoewel hedendaagse jongeren gewend zijn om flexwerk te doen, heeft hun onzekerdere startpositie op de arbeidsmarkt (het vaste contract krijgt deze generaties gemiddeld drie jaar later) duidelijke gevolgen. Flexibele arbeidsmarktrelaties, zowel van werknemers en zzp'ers, beïnvloeden de levensloopkeuzes van jongeren, hoewel er hierbij verschillen zijn tussen opleidingsniveaus, tussen man en vrouw en tussen inkomensgroepen. Omdat de flexibele schil blijft groeien, zal de impact van flexibele arbeidsmarktrelaties onder jongeren op relatie- en gezinsvorming waarschijnlijk steeds groter worden. Zorgwekkend is dat het inkomen van werkende twintigers sinds de jaren negentig steeds verder achterloopt op het inkomen van werkende dertigers. Laagopgeleiden zijn op langere termijn extra kwetsbaar, omdat ze het meeste met flexwerk te maken hebben. Op de arbeidsmarkt vergroot het hebben van een sociaal netwerk de kansen op een baan en het carrièreperspectief.

De gemiddelde leeftijd waarop mensen starten als zzp'er daalt. Ondernemerschap is populair onder jongeren. Jonge ondernemers starten weliswaar vaker en vroeger, maar stoppen ook eerder in vergelijking met oudere ondernemers. Drie jaar na hun start is ruim de helft van de ondernemers tot 25 jaar gestopt met zijn bedrijf en dit percentage loopt in latere jaren verder op.

Arbeidsdiscriminatie is een heikel punt: jongeren met een migratieachtergrond hebben aanzienlijke slechtere kansen op een stage en/of een baan.

De eerste (eigen) woning

Op de woningmarkt blijkt dat steeds minder jongeren een zelfstandig bestaan (kunnen) opbouwen. Jongeren blijven langer bij hun ouders wonen. De jongeren die wel zelfstandig gaan wonen – en vaak huren in stedelijk gebied – nemen hierbij hogere woonlasten dan voorgaande generaties voor lief. Dit wordt vooral veroorzaakt doordat de toegankelijkheid tot de sociale woningbouw door wachtrijen en inkomenseisen matig is en koopstarters een duidelijke achterstand hebben op doorstromers en investeerders op de woningmarkt. Jongeren zijn in toenemende mate aangewezen op particuliere sector huurwoningen, wat gepaard gaat met fors hogere woonlasten. De arbeidsmarktpositie van jongeren bemoeilijkt het kopen van een huis, omdat dit veelal samenhangt met het hebben van een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd.

Een gunstige ontwikkeling op de lange termijn is dat er meer aandacht komt voor woningen voor jongeren. Dat blijkt onder meer uit prestatieafspraken tussen gemeenten en woningcorporaties. Voor jongeren is het ook positief voor de hoogte van de maximale hypotheeklening dat hypotheekverstrekkers steeds soepeler worden in de omgang met flexibele dienstverbanden of wisselende inkomsten uit ondernemerschap, maar hiermee worden de kansen op betaalrisico wel groter.

Op de woningmarkt geldt wederom de werking van de 'onzichtbare muur' en het sociale netwerk: jongeren waarvan de ouders kunnen bijspringen met de financiering van een huis of een huis kunnen kopen, zijn in het voordeel.
Er zijn signalen dat bepaalde kwetsbare groepen extra moeilijkheden ondervinden om een eigen woning te verkrijgen. Het gaat om discriminatie van jongeren met een niet-westerse achtergrond bij het verhuren van woonruimtes en het verstrekken van hypotheken. Ook jongeren met een functiebeperking kunnen lastiger een hypotheek krijgen – het duurt vaak langer en de kosten liggen hoger – en de benodigde aanpassing van huurwoningen is moeilijk.

Een eigen gezin starten

Jongeren willen in grote meerderheid op termijn gaan samenwonen, trouwen en/of een gezin starten. Zij zijn ook zeer positief over de haalbaarheid daarvan. Duidelijk is dat jongeren deze beslissingen echter aanzienlijk laten beïnvloeden door hun (gepercipieerde) arbeids(on)zekerheid over inkomen en arbeid. Deze mijlpalen worden allemaal later bereikt dan door eerdere generaties. De meeste werkende jongeren zijn economisch zelfstandig en hun aantal neemt toe, hoewel er verschillen blijven tussen mannen en vrouwen en jongeren met en zonder migratie-achtergrond. Bij een onzekere inkomenspositie gaan vooral laagopgeleide mannen en middelbaar opgeleide vrouwen later samenwonen, bij een onzekere positie van de man trouwt men later en bij een onzekere positie van de vrouw, in het bijzonder een hoger opgeleide voltijd werkende vrouw, wordt de kinderwens uitgesteld. Extra probleem is dat jonge paren steeds lastiger een geschikte eengezinswoning in de stad kunnen kopen. Ze zijn vaak aangewezen op de duurdere vrije huur of op een koopwoning buiten de stad.

Voor jonge ouders die werk en zorg combineren of jongeren die werk en mantelzorg combineren, zal extra aandacht moeten komen. Deze combineerders voelen zich erg druk en minder gelukkig. Moeders werken steeds meer en vaders zorgen steeds meer, maar er is meer nodig. In de werkomgeving en bij de kinderopvang zal er meer flexibiliteit kunnen komen. Ook de kosten van minder gaan werken (vaders) of juist kinderen naar de kinderopvang laten gaan (moeders) worden als aanzienlijk gezien, niet alleen bij lage inkomens maar ook bij hoge inkomens.

6.2 Aanbevelingen

Bijlage 3 bevat een doorsnede van de bevindingen van het SER Jongerenplatform van knelpunten en onzekerheden zoals besproken in de vier hoofdstukken over onderwijs, arbeidsmarkt, woningmarkt en gezinsvorming. Duidelijk is dat de problemen zich opstapelen gedurende de levensloop en dat dit in het bijzonder zorgwekkend is voor bepaalde groepen jongeren. Niet alle jongeren zijn in gelijke mate *toegerust* om zich te kunnen *ontplooien* en een *zelfstandig bestaan* op te bouwen. De jongeren die wel voldoende zijn toegerust ondervinden belemmeringen en onzekerheden waardoor hun weg naar zelfstandigheid trager verloopt. Dat is duidelijk zichtbaar aan de hand van de constatering dat de mijlpalen van nieuwe generaties in Nederland op een steeds later moment in het leven worden bereikt. Ook hebben hedendaagse Nederlandse jongeren aanzienlijke last van toenemende prestatiedruk en psychische klachten. Beleid dat in de afgelopen jaren op uiteenlopende terreinen is gevoerd, leidt tot een *stapeling* van diverse maatregelen bij jongeren; deze

stapeling heeft geleid tot knelpunten en tot risico's die in het bijzonder neerslaan bij bepaalde groepen jongeren. Het SER Jongerenplatform constateert dat de overheid te weinig aandacht heeft gehad voor deze gevolgen en vraagt aandacht voor de ontstane knelpunten.

De bevindingen van het SER Jongerenplatform bevestigen het verhaal en de diagnose in het SCP-rapport *De toekomst tegemoet* dat de aanleiding vormde voor deze verkenning.[1] Het SCP waarschuwt daarin voor toenemende ongelijkheid in de samenleving als gevolg van bestaande en nieuwe scheidslijnen. Mogelijk speelt hier de zogeheten seismograaffunctie van de jeugd een rol: jongeren tonen de eerste verschuivingen van ontwikkelingen die later mogelijk op grotere schaal plaatsvinden.[2] Als de verwachtingen uit het SCP-rapport uitkomen en we terecht komen in een meer dynamische, complexe en veeleisende samenleving dan is het niet zo vreemd wanneer de negatieve effecten hiervan in de eerste plaats terechtkomen bij jongeren omdat zij immers nog weinig zekerheden hebben opgebouwd.

Deze verkenning laat zien dat jongeren in elke levensfase te maken hebben met kansen, onzekerheden en belemmeringen. Jongeren die beschikken over voldoende hulpbronnen (economisch kapitaal, persoonskapitaal, sociaal kapitaal en cultureel kapitaal) staan aan de goede kant van de streep en profiteren het meest van alle kansen en mogelijkheden. Kwetsbare jongeren beschikken over minder hulpbronnen om risico's op te vangen en hebben minder kansen om hun positie te ontstijgen. Voor alle jongeren stapelen de risicofactoren zich op gedurende de levensloop. Met name voor kwetsbare groepen jongeren zijn door de stapeling van divers beleid hoge drempels opgeworpen om zich te kunnen ontplooien en een zelfstandig bestaan op te bouwen.

Bestaande scheidslijnen worden gevormd door de ongelijke beschikking over met name economisch kapitaal. Inkomen, vermogen en opleidingsniveau bepalen aan welke kant van de scheidslijnen iemand zich bevindt. Een lager inkomen en een lager opleidingsniveau betekenen een lagere sociaal-economische status. Lange tijd speelde de meritocratische gedachte een dominante rol in het oplossen van deze scheidslijnen. Goed onderwijs volgen, jezelf ontwikkelen en een diploma halen zou ervoor zorgen dat je aan de goede kant van de streep belandde. Een diploma alleen blijkt echter niet meer genoeg. Het SCP waarschuwt voor een verdieping van bestaande scheidslijnen door een stapeling van risicofactoren. Het risico met

1 SCP (2016) De toekomst tegemoet; Leren, werken, zorgen, samenleven en consumeren in het Nederland van later.
2 Prakke, H. (1959) De 'seismograaffunctie' der jonge generatie. Amsterdam: NoordHollandse Uitgeversmaatschappij.

betrekking tot stapeling komt duidelijk naar voren bij het kopen van een huis, waar jongeren door de invoering van het sociaal leenstelsel en de toename van flexibele arbeidscontracten minder kunnen lenen en meer afhankelijk zijn van familie en/of vrienden om een huis te kunnen financieren. Het SCP waarschuwt echter ook voor het ontstaan van nieuwe scheidslijnen. Deze nieuwe scheidslijnen ontstaan door de steeds groter wordende rol van sociaal kapitaal.
Waar in het meritocratische gedachtegoed altijd een opwaartse beweging mogelijk was, door bijvoorbeeld een nieuwe studie te volgen of extra hard te werken, wordt dat door nieuwe scheidslijnen steeds moeilijker. Het welslagen van jongeren wordt niet alleen bepaald door het vermogen wat zij hebben opgebouwd of wat er op hun diploma staat maar steeds meer ook door in welk netwerk iemand zich bevindt en tot welke mensen iemand toegang heeft. Stages en banen worden steeds vaker via een netwerk bemachtigd. Een goed sociaal netwerk zorgt voor eerdere ondersteuning bij financiële tegenslagen en een grote sociale kring biedt meer kansen voor het combineren van werk en zorg. Wanneer iemand niet vanaf het begin in de 'juiste' kringen verkeert, wordt het steeds moeilijker om over de scheidslijnen heen te stappen. Dat kan voor onzekerheid en een gevoel van machteloosheid zorgen.[3]

Het is de wens van het SER Jongerenplatform dat alle jongeren het maximale uit zichzelf kunnen halen. Om alle jongeren te kunnen betrekken bij de complexer wordende samenleving en arbeidsmarkt is samenhangend beleid nodig met speciaal aandacht voor de geconstateerde risicogroepen. De volgende aanbevelingen zijn daarbij met name van belang:

1. Invoering van een generatietoets

Het SER Jongerenplatform vindt dat de overheid te weinig aandacht heeft gehad voor de stapeling van beleid bij jongeren. Sommige beleidsmaatregelen zijn als partieel beleid verdedigbaar, maar het cumulatieve beleid heeft een aanzienlijk effect op dit cohort van jongeren. In de toekomst zullen regering en Staten-Generaal op meer structurele basis rekening moeten houden met de effecten van beleidsmaatregelen voor huidige en toekomstige generaties. Bij (de doorrekening van) coalitieakkoorden en belangrijke sociale akkoorden dient beter in kaart te worden gebracht wat de gevolgen zijn voor verschillende leeftijdscohorten, gegeven hun uitgangspositie (waaronder hun inkomenspositie). Dit vergt een verankering van dit weegmoment in de totstandkoming van beleid. Het SER Jongerenplatform roept het kabinet op te onderzoeken hoe de invoering van een vorm van 'generatietoets'

3 Zie ook: Denkwerk (2019) Onrust in voorspoed. Hoe een stabiele samenleving vraagt om inbedding.

vormgegeven zou kunnen worden in het wetgevingsproces en in de voorbereiding van politieke en sociale akkoorden.

2. Onderzoek naar sociaal leenstelsel

In deze verkenning is geconstateerd dat de gevolgen van het sociaal leenstelsel voor jongeren verder gaan dan het opbouwen van een studieschuld. Het SER Jongerenplatform vindt dat in kaart moet worden gebracht wat de gevolgen van het sociaal leenstelsel zijn voor jongeren op hun financiële positie en vervolgstappen in hun leven (bijvoorbeeld met het kopen van een huis en het starten van een gezin). Daarbij zou ook nagedacht moeten worden over passende alternatieven. Het SER Jongerenplatform wil zich hier zelf ook over buigen.

3. Aandacht voor prestatiedruk en psychische klachten

Het SER Jongerenplatform vraagt aandacht voor het feit dat jongeren aanzienlijke last hebben van prestatiedruk en psychische klachten. Veel jongeren ervaren dat ze te druk zijn, te veel verschillende zaken op één dag moeten doen, en vervolgens niet aan hun eigen verwachtingen kunnen voldoen. De prestatiedruk en psychische klachten nemen toe. Sociale media en het leven in een samenleving waarin men zelf (volledig) zijn of haar eigen succes lijkt te kunnen bepalen, lijken dit effect te hebben versterkt. Jonge werkenden ervaren meer prestatiedruk, psychische klachten en ervaren vaker burn-out-achtige verschijnselen dan oudere werknemers. Het SER Jongerenplatform vraagt in de discussie over veranderingen op de arbeidsmarkt (onder meer in de commissie Borstlap) aandacht voor de positie van jongeren en de gevolgen van flexwerk op prestatiedruk en psychische klachten.

4. De effecten van flexibiliteit op de arbeidsmarkt

Het feit dat vooral jongeren steeds vaker en steeds langer flexwerk doen heeft gevolgen voor hun mijlpalen. Flexibiliteit op de arbeidsmarkt biedt kansen voor jongeren: het geeft ruimte om het werk naar eigen wens in te richten en arbeid, zorg en leren te combineren.
Het SER Jongerenplatform vindt echter dat er meer aandacht moet zijn voor de negatieve effecten van flexibilisering voor jongeren. De sterke afhankelijkheid van de conjunctuur zorgt ervoor dat jongeren minder werkzekerheid, minder baanzekerheid en minder inkomenszekerheid hebben. Daarnaast zorgt de toename in flexwerk ervoor dat leven lang ontwikkelen bij jongeren minder van de grond komt, wat onder andere door de snelle ontwikkeling in technologie (en de daarmee snel verouderde kennis) van groot belang is voor de ontplooiingskansen van jongeren op de arbeidsmarkt. De stapeling van tijdelijke arbeidsovereenkomsten heeft

bijgedragen aan de verschuiving van mijlpalen bij jongeren. De effecten van de onzekerheid reiken verder dan alleen de arbeidsmarkt.

5. Aandacht voor discriminatie van jongeren op de arbeidsmarkt

Zoals eerder opgemerkt is er sprake van een 'onzichtbare muur' voor jongeren, onder andere op de arbeidsmarkt. Afhankelijk van onder andere hun sociale netwerk lijkt die muur voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond en jongeren met een beperking nog hoger. Zij ervaren met name uitsluiting, vaak door vooroordelen of discriminatie. De kans dat een deel van de jongeren niet mee kan komen in de toekomstige arbeidsmarkt of buiten de boot valt, neemt toe. Discriminatie op de arbeidsmarkt werkt demotiverend en raakt jongeren in hun zijn. Het SER Jongerenplatform vindt dat deze jongeren een ander toekomstbeeld verdienen en roept werkgevers en de samenleving op deze jongeren meer te betrekken.

6. Onderzoek naar ondernemerschap onder jongeren

De gemiddelde leeftijd waarop mensen starten als zzp'er daalt, ondernemerschap is populair onder jongeren. Er is echter weinig informatie over hoe jongeren aankijken tegen ondernemerschap en of er voldoende gedaan wordt aan de ontwikkeling van ondernemersvaardigheden. Daarnaast is weinig bekend over andere vormen van ondernemen, bijvoorbeeld via social media. Tot slot valt op dat jonge ondernemers hun bedrijvigheid vaker en eerder stoppen. Het SER Jongerenplatform wil graag meer inzicht in dit onderwerp.

7. Betere aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt

Het SER Jongerenplatform constateert dat het huidige onderwijs beter kan aansluiten bij de eisen die door de arbeidsmarkt worden gesteld. De opleidingen zijn nu nog te zeer gericht op theoretische kennis en te beperkt gericht op de benodigde vaardigheden en competenties. Dit zorgt voor een mismatch tussen leren en werken. Het probleem wordt lang niet altijd door stages ondervangen. Het SER Jongerenplatform wil benadrukken dat (regionale) samenwerking met het bedrijfsleven de arbeidsmarktpositie van jongeren kan verbeteren en meer gerichte stages en werkervaring hun overstap naar het fulltime werkende leven kan vergemakkelijken. In het onderwijs zou meer aandacht moeten komen voor stage- en werkkansen voor alle jongeren. Het SER Jongerenplatform ziet de positieve ontwikkeling in het mbo maar ook dat er nog een flinke slag te maken is op dit gebied. Deze slag moet met name in het hoger onderwijs worden gemaakt. Het SER Jongerenplatform bepleit een betere begeleiding bij (het zoeken van) een stage, zowel door de onder-

wijsinstellingen als door de ontvangende bedrijven. Jongeren zijn kritisch over de begeleiding door de onderwijsinstellingen, zeker in het hbo. Tijdens het werkende leven is het belangrijk dat jonge mensen zich kunnen blijven ontwikkelen om de juiste en actuele vaardigheden op te doen. Dit geldt voor jonge werkenden met een vast of flexibel dienstverband en voor jonge ondernemers.

8. Betere woningmarktpositie

Een zorgpunt van jongeren is hun positie op de woningmarkt. Om de woningmarktpositie van jongeren te verbeteren kunnen meerdere stappen gezet worden. Het SER Jongerenplatform wil dat er meer aandacht komt voor de beperkte doorstroommogelijkheden op de woningmarkt. Er moeten meer geschikte woningen voor jongeren komen, onder meer door diverse belemmeringen (wachttijden, inkomenseisen) in de sociale woningbouw aan te pakken. Dit kan onder andere door vaker te kiezen voor loting als verdelingsmechanisme. Verder is het belangrijk dat de studieschuld die studenten opbouwen niet buitenproportioneel zwaar wordt meegewogen bij een toekomstige hypotheek. Dat was ook de toezegging bij de invoering van het leenstelsel. Nu is de norm dat de oorspronkelijke studieschuld in plaats van de actuele studieschuld wordt meegenomen bij de hypotheekaanvraag. Het advies van het SER Jongerenplatform is om vast te leggen dat hypotheekverstrekkers alleen de actuele studieschuld meenemen in de berekening van de maximale hypotheekhoogte. Verder is aandacht nodig voor het signaal dat er sprake lijkt van discriminatie van jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond in de huur- en koopsector.

9. Ruimere mogelijkheden voor kinderopvang

Jongvolwassenen die werk en zorg combineren voelen zich vaak belast en hebben problemen om alle verantwoordelijkheden te combineren. Dit geldt voor vrouwen veel meer dan voor mannen. Het SER Jongerenplatform vraagt opnieuw aandacht voor twee recente SER-adviezen over het combineren van werken, leren en zorgen (*Een werkende combinatie*) en over een toekomstige stelsel van voorzieningen voor jonge kinderen (*Gelijk goed van start*). De aanbevelingen uit deze adviezen zijn gericht op het structureel meer flexibel toegankelijk maken van kinderopvang (avonden, nachten, weekenden), het slimmer organiseren van tijd (flexibiliteit op het werk) en sluitende dag-arrangementen (en aansluiting van werk- en schooltijden). Voor het SER Jongerenplatform zijn de toegankelijkheid en betaalbaarheid van kinderopvang eveneens belangrijke aandachtspunten. Het SER Jongerenplatform beveelt daarom aan dat de hierboven genoemde adviezen worden opgevolgd.

10. Inzichtelijk maken van financiële positie jongeren

Het SER Jongerenplatform signaleert dat veel jongeren financiële zorgen hebben en dat deze zorgen hen kunnen belemmeren om zich te ontplooien. Zo kunnen negatieve financiële verwachtingen een grote invloed hebben op het besluit wel of niet door te stromen naar een hoger onderwijsniveau. Het zou van toegevoegde waarde zijn als het ministerie van OCW meer inzicht krijgt in de daadwerkelijke financiële positie van jongeren. Het is belangrijk dat de koopkrachtsituatie van jongeren, meer specifiek van studenten, in kaart wordt gebracht. Specifiek onderzoek is daarnaast nodig naar de financiële positie en verplichtingen voor doorstromers op elk onderwijsniveau en naar de financiële positie van studenten met een functiebeperking of chronische aandoening. Het mag duidelijk zijn dat de invoering van het sociaal leenstelsel een grote rol speelt in de financiële onzekerheid van jongeren en dat dit doorwerkt gedurende hun levensloop. Gegeven deze problematiek vindt het SER Jongerenplatform dat in kaart moet worden gebracht wat de gevolgen van het sociaal leenstelsel zijn voor jongeren op hun financiële positie en vervolgstappen in hun leven (bijvoorbeeld op het kopen van een huis en het starten van een gezin). Het SER Jongerenplatform zal zich hier zelf ook over gaan buigen.

6.3 Beantwoording deelvragen

In de verkenningsaanvraag werd het SER Jongerenplatform gevraagd om antwoord te geven op zes deelvragen.

1. Hoe zijn de toegang tot onderwijs, de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, en ook een leven lang ontwikkelen vormgegeven? Waar liggen knelpunten en kansen?

Vooral op mbo zorgen over aansluiting arbeidsmarkt

Het Nederlands tertiair onderwijs is in principe van goede kwaliteit, toegankelijk en redelijk betaalbaar. Meer jongeren dan in voorgaande generaties doen een vervolgstudie en volgen gemiddeld ook meer jaren onderwijs. Jongeren verkeren daarmee in een goede positie om zich te ontplooien en om de basis te leggen voor een zelfstandig leven. Jongeren met een startkwalificatie (havo, vwo, mbo 2 en hoger) hebben logischerwijs beduidend betere arbeidsmarktkansen dan zonder (geen diploma, vmbo, mbo 1). Er zijn zorgen bij het bedrijfsleven en onder studenten over de aansluiting tussen de inhoud van de opleidingen en de eisen van de arbeidsmarkt; vooral ten aanzien van het mbo. Maar de jongeren die tijdens hun studie werkervaring of stage-ervaring opdoen hebben goede kansen op een baan. Toch geeft dertien procent van de jongeren die betaald werk zoeken aan dat zij niet de

juiste opleiding hebben. Verder zijn er grote verschillen tussen de werkkansen van verschillende mbo-, hbo- en wo-opleidingen; daarover ontbreekt voorlichting.

Financiële zorgen hinderen de doorstroom

De doorstroom van mbo naar hbo als van hbo naar wo lijkt te stagneren of af te nemen. Voor de doorstroom van mbo naar hbo blijkt dat betaalbaarheid een belangrijk rol speelt bij de keuze al dan niet door te stromen en dat de aanwezigheid van het sociaal leenstelsel bij het hbo mbo-studenten ervan weerhoudt om door te stromen. Voor het hoger onderwijs geldt dat het aantal schakeltrajecten wordt teruggebracht, omdat universiteiten dit zelf moeten bekostigen. De mogelijkheid voor studenten die het in hun mars hebben om zich verder te ontplooien wordt hiermee belemmerd. Het aantal schakeltrajecten in het hoger onderwijs moet niet verder worden teruggebracht, maar zou juist verhoogd moeten worden om de toegankelijkheid van een masteropleiding te vergroten. De afgelopen jaren werd ook duidelijk dat het aantal wo-studenten dat zich verbreedt, via het doen van een tweede studie, met een derde is afgenomen na invoering van het instellingscollegegeld. Specifiek voor hoogopgeleide jongeren is dit een belemmering om verder te ontwikkelen.

Het belang van voorlichting en financiële zekerheid

Als door betere voorlichting de financiële haalbaarheid van doorstroom en verbreding eerder bekend wordt en middels overheidsbeleid meer financiële zekerheid geboden kan worden, is aannemelijk dat de doorstroom zal toenemen. Onder mbo'ers speelt de (on)zekerheid over een nieuwe woonruimte, de studiekosten, de reiskosten en de opbrengsten van de nieuwe opleiding een grote rol bij de overweging om door te studeren. Daarom is het extra belangrijk dat tijdens de werkzame carrière mbo'ers worden gestimuleerd om door te leren, ondersteund door de werkgever en overheid.

Zeer positief over stages, zorgen over discriminatie

Een positieve constatering is dat studenten zowel in het mbo als hbo en wo overwegend tevreden zijn over hun stageplek. Hoewel de begeleiding vanuit de opleiding vaak als verbeterpunt wordt genoemd, geldt dat als er eenmaal een stageplek is, studenten veel leren en zich ontplooien. Zorgpunt is stagediscriminatie van, met name, mbo-studenten met een niet-westerse achtergrond. Deze groep moet aanzienlijk vaker solliciteren om een stageplaats te krijgen dan andere groepen. Ook studenten met een functiebeperking ondervinden moeite bij het vinden van een geschikte stageplaats. Voor deze groepen geldt dus dat zij meer moeite moeten doen

om zich te kunnen ontplooien. In het geval van niet-westerse mbo-studenten geldt bovendien dat zich een parallelle stagewereld voordoet naar etnische afkomst.

Studenten vragen stagesamenwerking met werkgevers

Er heerst veelal tevredenheid onder studenten over de stages en werkervaringsplekken die zijn gevolgd, aangezien zij hiermee praktisch veel leren en hun arbeidsmarktkans vergroten. Een zorgpunt bij werkervaringsplekken is wel dat voorkomen moet worden dat startersbanen worden vervangen door werkervaringsplekken. De informatievoorziening aan studenten over het verschil tussen een reguliere baan en een werkervaringsplek moet worden verbeterd zodat misbruik wordt voorkomen en het leerdoel bij een werkervaringsplek voorop staat. Werkgevers vragen vaker praktijkervaring. Een betere afstemming tussen de theorie van de opleiding en de praktische vraag van organisaties zal zowel studenten als werkgevers goed uitkomen. Ook vragen werkgevers veelal om werkervaring. Stages, betaalde bijbanen in het vakgebied en traineeships verbeteren de positie op de arbeidsmarkt en kunnen de overgang van studie naar werk vergemakkelijken.

Jongeren lopen niet voorop in leven lang ontwikkelen

Als het gaat om leven lang ontwikkelen is duidelijk dat werkgevers graag investeren in de formele en informele opleiding van jonge werknemers en jongere werknemers ook eerder geneigd zijn dit aan te pakken. Het is van belang dat jongeren zich kunnen bij- of omscholen: van de jongeren die hun werksituatie willen verbeteren stelt vijftien procent niet de juiste opleiding te hebben. Hier liggen kansen op ontplooiing. Punt van zorg is dat ‘slechts’ 32 procent van de jongeren zegt op termijn een vervolgopleiding te willen doen. Het aantal wo-studenten dat zich verbreedt, via het doen van een tweede studie, is met een derde afgenomen na invoering van het instellingscollegegeld. Specifiek voor hoogopgeleide jongeren is dit een belemmering om verder te ontwikkelen. Dit zorgt voor tegenstrijdigheid met de doelstellingen van een leven lang ontwikkelen.

2. In hoeverre ervaren jongeren problemen op de arbeidsmarkt in het algemeen, welke rol speelt flexibilisering van de arbeidsmarkt hierbij en hoe is dit specifiek voor jongeren met een migratieachtergrond en voor jongeren met een beperking? Hoe inclusief is de arbeidsmarkt?

Bepaalde groepen willen meer uren werken

De arbeidsmarktkansen van jongeren zijn over het algemeen goed. Vanaf 25 jaar zijn de netto (bijna negentig procent) en bruto (bijna 85 procent) arbeidsparticipatie hoog en heeft de meerderheid een voltijdsbaan. Opvallend is dat mannen en

vrouwen *onder* de 25 jaar gemiddeld meer uren per week wensen te werken dan ze feitelijk doen. Deze mismatch treedt vooral op bij mannen met een lage en middelbare opleiding en/of een niet-westerse migratieachtergrond.

Vrouwen en jongeren met een migratieachtergrond werken minder

Direct na afstuderen werken vrouwen meer in deeltijd dan mannen. Dit verschil wordt grotendeels verklaard door de gevolgde opleiding, het beroep of de sector. Naar verwachting neemt het gemiddeld aantal werkuren per week van vrouwen door het stijgende opleidingsniveau aanzienlijk toe. Opvallend is dat er onder vrouwen met een niet-westerse migratieachtergrond bijna geen toename van het gewenste aantal werkuren blijkt te zijn. Hoewel de economische zelfstandigheid van vrouwen gemiddeld toeneemt, blijft deze achter bij die van mannen en houden bepaalde groepen een achterstand. Jongeren met een niet-westerse migratie achtergrond hebben op alle opleidingsniveaus een lagere arbeidsparticipatie dan jongeren zonder migratieachtergrond en vaker een inkomen onder het sociaal minimum (zeventig procent WML).

Jongeren doen vaker en langer flexwerk

Meest opvallende structurele beweging op de arbeidsmarkt is dat vooral jongeren steeds vaker en steeds langer een tijdelijk contract hebben. Een decennium terug had de meerderheid met 24 jaar een vast dienstverband; nu is dit met 27 jaar. Tot 25 jaar lijkt een flexibel contract vaak de eigen voorkeur (als bijbaan). Maar op latere leeftijd is het slechts voor elf procent tot veertien procent een positieve keuze. Vooral jonge, hoogopgeleiden zien de huidige onzekerheid hoopvol tegemoet. Veel vaker is de associatie echter negatief – onder alle opleidingsniveaus, maar vooral onder laagopgeleiden. Jongeren tot 35 jaar oud hebben vooral een toegenomen kans om op een flexibel contract te werken in de vorm van oproep- of invalcontracten en contracten zonder vaste uren (en in mindere mate tijdelijk contracten met vaste uren). In de huidige hoogconjunctuur neemt het aantal vaste contracten weer toe. Er is onder jongeren verder een lichte stijging zichtbaar van het aandeel tijdelijke contracten met uitzicht op vast. Het percentage jonge werkenden met een vast contract is echter nog altijd lager dan in voorgaande generaties.

Inkomen van twintigers loopt achter op dertigers

Jongeren blijken over het algemeen minder werkzekerheid, baanzekerheid en inkomenszekerheid te hebben. Gaat het slechter met de economie, dan is het voor jonge toetreders (outsiders) moeilijker om werk te vinden of om dit te behouden (last in, first out). Ook worden laagbetaalde beroepen nu vaker opgevuld door jongeren. Mede hierdoor loopt het huishoudensinkomen van werkende twintigers steeds iets

verder achter op dat van werkende dertigers. Op het eerste gezicht is dit zorgelijk. Het is alleen onduidelijk of deze trend zich structureel doorzet en of het verschil wordt ingelopen als de twintigers dertigers worden.

Meer werk voor arbeidsgehandicapten, maar te weinig specifieke dienstverlening

Een aanzienlijk deel van de jonggehandicapten met arbeidsvermogen (oude doelgroep Wajongers) lijkt onder de vlag van de Participatiewet nog geen gespecialiseerde dienstverlening (onder andere jobcoaches) te ontvangen, maar de reguliere dienstverlening van de bijstand. Doordat gemeenten zich vaak concentreren op jongeren met een relatief kleine afstand tot de arbeidsmarkt is deze groep kwetsbaar. Daarnaast staat er een aanzienlijk grote groep hoogopgeleide jongeren met een beperking langs de kant. Dienstverlening van de gemeente is onvoldoende gericht op deze specifieke groep jongeren. Dit geldt zeker voor de groep die is aangewezen op beschut werk en ook voor de groep nuggers (niet-uitkeringsgerechtigden). De realisatie van de plekken voor beschut werk blijft namelijk achter bij de landelijke doelstelling. Wel zijn gemeenten bezig met een inhaalslag op hun dienstverlening. Onder de Participatiewet zijn meer achttienjarige jonggehandicapten aan het werk dan onder de oude Wajong, hoewel vaak via flexcontracten en in deeltijdwerk. De relatief hoge hoeveelheid deeltijdwerk is te verklaren omdat dit afhankelijk is van de aard van de handicap en een deel van de mensen een volledige werkweek niet volhouden.

3. Welke mogelijkheden zijn er - bovenop de inzichten uit het SER advies 'Een werkende combinatie' - voor de combinatie van arbeid en zorg voor jongeren, met name voor wat betreft de zorg voor kinderen en mantelzorg?

Jonge gezinnen vaker duurder en buiten de stad

Jongeren die een gezin met kinderen willen starten, hebben moeite een gezinswoning te vinden in stedelijk gebied. Eengezinswoningen zijn mede door de vergrijzing lastiger te kopen. Het aantal ouderen neemt toe, die wonen vaak in eengezinswoningen en hebben een lagere verhuisbereidheid. Jonge stellen en gezinnen verdienen daarbij vaak te veel om in aanmerking te komen voor de sociale huur (buiten het feit dat er lange wachtlijsten zijn in de steden). Ze zijn daarom steeds meer aangewezen op de (duurdere) vrije huursector, waar vandaan ze vervolgens op latere leeftijd een eengezinswoning proberen te kopen. Niet iedereen wil dat; steeds meer jonge gezinnen trekken weg uit de steden.

Invloed van ouderschapsverlof op verbetering zorg-werkbalans

Het krijgen van kinderen heeft met name (hoewel de verschillen kleiner worden) invloed op de economische positie en het carrièreperspectief van vrouwen: de gemiddelde arbeidsduur per week neemt af. Vooral hoogopgeleide vrouwen blijven steeds vaker dan voorheen evenveel uren werken nadat ze moeder zijn geworden, zijn vaker economisch zelfstandig en ook iets vaker hoofdkostwinner. Zorgelijk is dat vrouwen ouder dan 35 jaar die weer meer uren willen werken, dit vaak niet kunnen realiseren. Circa tien procent van de vaders gaat minder werken na de geboorte van hun eerste kind (vooral hoogopgeleide en middelbaar opgeleide mannen). De meest genoemde redenen door vaders om niet minder te werken zijn de financiële gevolgen, minder carrièreperspectieven of de onmogelijkheid ouderschapsverlof te combineren met het werk. Om de werk-zorgbalans voor moeders en vaders evenwichtiger te maken, lijkt invoering van een verplicht te gebruiken ouderschapsverlof voor beide ouders van bijvoorbeeld zes werken kansrijk. De verdeling van zorgtaken na de geboorte van het eerste kind die de man en vrouw maken blijft vaak grotendeels jarenlang bestaan.

Mogelijkheden om zorg en arbeid te combineren

Van de jongvolwassen die werk en zorg combineren geeft 53 procent aan zich erg druk te voelen, wat aanzienlijk hoger is dan het gemiddelde. Moeders voelen zich drukker dan vaders. Redenen kunnen zijn dat de mogelijkheden om flexibel te werken, thuis te werken of andere cao-afspraken beperkt zijn. Moeders besteden meer tijd aan zorgtaken en kindgebonden tijd, terwijl vaders beduidend meer uren werken. Er is wel sprake van een kentering: vaders hebben vaker een middelgrote deeltijdbaan dan niet-vaders om ook zorgtaken uit te voeren. Daarnaast werken vaders, vooral als ze meer dan één kind hebben, relatief vaak thuis en hechten ze meer belang aan het zelf bepalen van hun werktijden. Hier ligt een aanknopingspunt voor werkgevers.

Verbetering toegankelijkheid kinderopvang

Ouders die positiever denken over (de kwaliteit, toegankelijkheid en betaalbaarheid van) kinderopvang maken vaker gebruik van (formele) kinderopvang en moeders gaan meer uren werken. Het structureel meer flexibel toegankelijk maken van kinderopvang (avonden, nachten, weekenden) door het slimmer organiseren van tijd (flexibiliteit op het werk) en sluitende dag-arrangementen (en aansluiting van werk- en schooltijden) lijkt kansrijk. Van de Nederlandse ouders werkt veertig procent regelmatig buiten kantoortijden, maar voor deze tijden is niet of nauwelijks aanbod. Hierdoor zijn deze ouders aangewezen op hun partners of hun informele netwerk. Daarnaast blijkt dat er behoefte bestaat onder ouders aan (meer) opvang tij-

dens de schoolvakanties. De financiële toegankelijkheid van kinderopvang lijkt een groot probleem. Dit is voornamelijk voor lage inkomens een probleem, maar ook voor hogere inkomens. De SER adviseerde eerder om te onderzoeken waarom het gebruik daalde en waarom ouders met lage inkomens beduidend minder vaak formele kinderopvang afnemen. Het SER Jongerenplatform ondersteunt dit advies. De arbeidsparticipatie van vrouwen met een laag inkomen blijft nu achter, net als de zorgactiviteiten van mannen met een laag inkomen.

Aandacht voor mantelzorg op het werk

De beperkte groep jongeren die mantelzorg verleent, geeft veel vaker (61 procent) aan het druk te hebben dan andere jongeren. Naar verwachting zal door de vergrijzing de combinatie van werk en mantelzorg steeds vaker gaan voorkomen. Hoewel circa driekwart van de mantelzorgers naar eigen zeggen arbeid en mantelzorg goed kan combineren, heeft een kwart daar toch (veel) moeite mee. Ze hebben lange werkdagen, werk dat lastig combineert en gezondheidsproblemen. De werkomgeving is er (nog) niet op ingericht. Daarnaast is te zien dat beperkt gebruik wordt gemaakt van het zorgverlof. Slechts vijf procent van de groep werkende mantelzorgers die langdurig en/of regelmatig zorg verleent maakt gebruik van kortdurend zorgverlof en slechts één procent van langdurend zorgverlof.

4. Welke vaardigheden hebben jongeren voor ondernemerschap nodig en met welke risico's moeten jongeren (beter kunnen) omgaan?

Jongeren ondernemen steeds vaker

Steeds meer jongeren zien kansen om als ondernemer aan de slag te gaan. Circa vijftig procent van de startende zelfstandigen is onder de 35 jaar. De stijging zit vooral bij jongeren tot 25 jaar oud. Dit zijn voornamelijk mannen uit stedelijk gebied (Amsterdam, Den Haag, Utrecht, Delft) die hun zzp-inkomsten zien als neveninkomsten. Nederland wordt internationaal gezien als een van de best presterende landen als het gaat om de ondersteuning van (innovatief) ondernemerschap door de overheid. Belangrijke onderdelen hiervan zijn wet- en regelgeving, fiscaliteit en informatieve hulp. Zo zegt 75 procent van de Nederlandse volwassenen dat het makkelijk is een bedrijf te starten. Er zijn informatieve onderwijsprogramma’s op de basisschool, de middelbare school, het mbo en het hoger onderwijs. Daarbij vindt 81 procent van de volwassenen ondernemerschap een goede carrièrestap en zegt 63 procent dat er veel aandacht voor is in de media.

Kans op succesvol ondernemerschap stijgt met leeftijd

Het aandeel jonge ondernemers stijgt nog niet sterk, omdat hun bedrijvigheid (vaak webwinkels) eerder stopt dan die van oudere zzp'ers (vaak organisatieadviseur). De kans op succesvol ondernemerschap stijgt met de leeftijd, doordat er meer vaardigheden, kennis, sociaal netwerk en vermogen zijn verkregen en ingezet kunnen worden voor het bedrijf. Het is niet bekend welke aanvullende vaardigheden jongeren voor ondernemerschap nodig hebben en met welke risico's jongeren beter moeten kunnen omgaan. Er zijn veel initiatieven om beginnende zzp'ers te coachen en te begeleiden via Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen, (lokale) KvK's, ondernemersnetwerken en trainingen maar deze initiatieven richten zich veel minder op de risico´s van het ondernemerschap. Jonge zzp'ers hebben daarbij vaak de optie om (na hun studie) in de eerste fase van hun werkende leven als werknemer aan de slag te gaan.

5. Hoe staat het met de toegang tot studentenhuisvesting, sociale woningbouw en de koopmarkt voor jongeren?

Jongeren hebben het lastiger op de woningmarkt

Omdat jongeren tot 35 jaar een 'hardere' verhuiswens hebben dan ouderen, slagen ze beduidend vaker om een nieuwe woning te vinden. Toch is hun verhuiskans de afgelopen jaren, door de krappere woningmarkt, gedaald. Van de jongeren die willen verhuizen naar een (andere) studentenkamer, zegt 67 procent in de Kantar Public-enquête dat er te weinig kamers beschikbaar zijn. Daarnaast willen jongeren niet teveel studieschuld opbouwen (43 procent), vinden ze de beschikbare kamers van slechte kwaliteit (36 procent), willen ze niet meer huur betalen (30 procent) of hebben ze niet voldoende geld om meer huur te betalen (30 procent). Een vergelijkbaar beeld bestaat bij jongeren op zoek naar een huurwoning: 49 procent zegt dat er te weinig sociale huurwoningen beschikbaar zijn, 28 procent stelt dat men te weinig geld heeft om de huur te betalen en 23 procent zegt dat er te weinig vrijesectorhuurwoningen beschikbaar zijn. Steeds meer jongeren blijven (langer) bij hun ouders wonen en deze nieuwe generatie koopt gemiddeld later zijn eerste woning. De belangrijkste reden om geen huis te kopen is volgens jongeren dat ze niet voldoende eigen geld hebben (veertig procent).

Later en duurder op kamers

Studenten verlaten nu ruim een jaar later het ouderlijk huis dan in 2012, dit wordt waarschijnlijk mede veroorzaakt door de invoering van het sociaal leenstelsel. Het aantal kamerzoekenden blijft echter fors stijgen, mede door de instroom van internationale studenten. De beschikbaarheid van studentenhuisvesting is al meerdere

jaren een thema. Van de 21 studentensteden geldt dat veertien steden worden gekwalificeerd als 'gespannen' dan wel 'zeer gespannen'. Gecorrigeerd voor inflatie zijn de woonlasten per woonruimte gedurende de laatste vier jaar met 10 procent gestegen, waardoor de totale woonuitgaven nu gemiddeld 49 procent van het studenteninkomen zijn. Vooral in steden als Amsterdam en Den Haag zijn de woonlasten fors gestegen. De daling van het percentage uitwonende studenten is in duurdere steden sterker dan in de goedkopere steden. De hoge druk op de studentenhuisvestingsmarkt heeft tot gevolg dat een deel van de verhuurders malafide verhuurderschap vertoont.

Jonge huurders vaker aangewezen op duurdere particuliere segment

Feitelijk blijkt dat de kans op een woning in de sociale huursector is gedaald: de wachtlijsten in de steden zijn lang en jonge stellen verdienen samen vaak te veel om in aanmerking te komen. Men ziet dat jongeren vaker aangewezen zijn op particuliere huur in stedelijk gebied – waar ze eigenlijk willen wonen, mede vanwege de betere baankansen en de reistijd voor woon-werkverkeer (of gaan kopen in middelgrote steden of buitengebieden). Van veel uitwonenden stegen de woonlasten de afgelopen jaren sterk, mede doordat jongeren vaker huren. Hurende 35-minners hebben gemiddeld een woonquote van 42,6 procent, terwijl een woonquote van 30 procent als normaal wordt gezien en van 40 procent als risicovol. Vooral de particuliere huursector, waar jongeren steeds meer op zijn aangewezen omdat hun verhuiskans naar een sociale huurwoning of een koopwoning steeds kleiner is geworden, kent fors hogere woonlasten dan andere segmenten. Daarbij zijn particuliere huurwoningen in stedelijk gebied, waar jongeren heen willen, fors duurder. De gemiddelde woonquote van 35-minners in de particuliere huursector is 46 procent.

Starters hebben achterstandspositie op de koopmarkt

Op de koopwoningmarkt hebben (alleenstaande) jonge starters een forse achterstand op doorstromers en beleggers opgelopen. Dit komt doordat er steeds meer eigen vermogen ingebracht moet worden om een woning te kunnen kopen. Jongeren hebben hier minder mogelijkheid toe, omdat ze door kortere carrières minder vermogen hebben kunnen opbouwen en geen overwaarde op een eerder koophuis kunnen inzetten. Daarbij moeten jongeren door de invoering van het leenstelsel meer lenen voor hun studie waardoor zij minder makkelijk een hypotheek krijgen. Ook flexcontracten beperken hun hypotheekcapaciteit. Vaak hebben ze financiële hulp nodig, en geregeld krijgen jongeren die een huis kopen deze van hun ouders. Het aandeel starters op de koopwoningmarkt is de afgelopen jaren gehalveerd. De starters die wel een huis kopen steken zich dieper in de schulden dan vorige generaties starters.

De vergrijzing betekent meer concurrentie voor jongeren

Verder geldt voor jongeren dat zij op de woningmarkt concurreren om woonruimtes met (alleenstaande) ouderen, wegens de vergrijzing. Alleenstaande jongeren die een appartement zoeken ondervinden soms dat 55-plussers hen overbieden. Maar de verhuisdynamiek van ouderen blijft over het algemeen beperkt. Vooral jongeren die willen gaan samenwonen kunnen daarom steeds minder een betaalbare gezinswoning kopen, omdat deze 'bezet' blijft door (alleenstaande) ouderen die niet willen verhuizen of er niet in slagen een geschikte ouderenwoning te vinden.

Gemeenten, investeerders en hypotheekverstrekkers richten zich op jongeren

Positieve ontwikkeling is dat er steeds meer aandacht komt voor woningen van jongeren. In ongeveer 38 procent van de prestatieafspraken tussen gemeenten en woningcorporaties zijn 'jongeren en studenten' als specifieke doelgroep bestempeld. Daarbij stijgt het aantal woningen in de particuliere huursector sterk. Zeker in het geliefde stedelijk gebied levert dit woonruimte (appartementen) op voor jongeren. Ook worden hypotheekverstrekkers steeds soepeler in de omgang met flexibele dienstverbanden van de aanvrager van een hypotheek. Tevens hebben hypotheekverstrekkers de mogelijkheid om een uitzondering te maken in hun leennormen voor studieschulden.

Jonge bewoners kwetsbaarder voor economische schokken

Doordat de jonge generatie in huurwoningen en koopwoningen hogere woonquotes betaalt dan voorgaande generaties én vaker en langer flexcontracten heeft, is de nieuwe generatie kwetsbaarder voor economische schokken dan voorgaande generaties. Baanverlies of omzetverlies heeft sneller een negatief effect op betaalbaarheid van de woonruimte. Bij een economische crisis kan dit, in het ergste geval, zorgen voor snellere huisuitzettingen dan bij voorgaande generaties.

Discriminatie op de woningmarkt

Circa tien procent van de jongeren met een migratieachtergrond ervaart discriminatie, of een minder positieve respons, bij het zoeken van een huurwoning of het afsluiten van een hypotheek.

6. Welke rol spelen prestatiedruk en psychische klachten onder jongeren, zowel tijdens de onderwijsfase als gedurende het werkzame leven en hoe verhouden deze zich tot de verschillende life events en voorzieningen?

Jongeren voelen zich meer gejaagd

Er zijn duidelijke signalen dat hedendaagse jongeren hoge prestatiedruk en psychische klachten ervaren. Van de geënquêteerde jongeren door Kantar Public geeft 21 procent aan het (helemaal) eens te zijn met de stelling “Ik heb het gevoel dat ik het te druk heb”. De belangrijkste redenen zijn dat wat men op een dag moet doen teveel tijd kost (74 procent), het niet kunnen voldoen aan de eigen verwachtingen (43 procent) en het niet kunnen voldoen aan de verwachtingen van anderen (13 procent). Het RIVM waarschuwt dat er steeds meer stressfactoren ontstaan die vooral de mentale druk op jongeren en jongvolwassen vergroten, zoals een toenemende prestatiedruk en de steeds grotere rol van technologie in het dagelijks leven. Volgens het RIVM ervaart 78 procent van de jongeren een hoge prestatiedruk. De Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVZ) concludeert dat jongvolwassenen in verschillende onderzoeken prominent terugkomen in de groeiende groep mensen die mentale druk als een probleem ervaren. Het SCP meldt dat mensen van 18 jaar tot 34 jaar zich het meest gejaagd voelen en studenten zich meer gejaagd voelen dan werkenden, niet-werkenden en gepensioneerden.

Mentale druk tijdens de studieperiode meest aanwezig

Geregeld zijn er zorgen over de prestatiedruk en het psychisch welbevinden onder studenten. Onderzoek door Motivaction laat zien dat 85 procent van de studenten studiestress ervaart, 78 procent hoge eisen aan zichzelf stelt, 71 procent prestatiedruk kent en 44 procent overdag extreme vermoeidheid kent. Zo geven huisartsen aan dat het aantal studenten met psychische problemen in hun praktijken stijgt. Studentenpsychologen geven aan dat ze steeds meer studenten in hun spreekkamer zien met ernstiger en complexer wordende klachten, waardoor meer jongeren moeten worden doorverwezen naar de huisarts of GGZ. Hogeschool Windesheim stelt dat 68,9 procent van hun studenten vaak tot zeer vaak prestatiedruk ervaart en bij 14,4 procent van hen zeer serieuze angst- en depressieklachten bestaan. Zorgelijk is dat 37,5 procent van de studenten met psychische klachten kampt en bij 18,2 procent het risico op zelfdoding aanwezig is.

Duidelijke relatie tussen mentale druk en het leenstelsel

De meerderheid van de studenten ondervindt directe stress gerelateerd aan het leenstelsel, zoals de (gevoelde) noodzaak studie en bijbaan te combineren, maar ook zorgen over de lange termijn, zoals de consequenties van het leenstelsel op de woningmarkt. Ongeveer 74 procent van de leners heeft daadwerkelijk toegenomen prestatiedruk en/of toegenomen psychische klachten. De algemene gezondheid van studenten met een (hoge) studielening ligt ook lager. Circa 78 procent van de studenten denkt dat veel studenten regelmatig stress ervaren vanwege hun studie-

schuld en 64 procent herkent dat het nieuwe leenstelsel psychische klachten veroorzaakt. Het RIVM ziet als mogelijk verklarende factor de versobering van de studiefinanciering, waardoor meer jongeren een bijbaan nemen en/of een studielening aangaan om hun kosten te dekken, wat stress geeft.

Jonge werkenden hebben hoger burn-outrisico

Jonge werkenden ervaren een hogere mentale druk dan werkende ouderen. Mensen tussen de 25 en 35 jaar hebben het meest te maken met burn-outklachten op de werkvloer, namelijk 19,5 procent vergeleken met 15,9 procent gemiddeld. Deze categorie scoort ook hoger op een aantal andere mentale-belastingvariabelen hoger dan het gemiddelde: emotioneel uitgeput, leeg aan het einde van de werkdag, moe bij opstaan en compleet uitgeput. Uit de Kantar Public-enquête blijkt dat 57 procent van de uitwonende werkenden (niet zijnde student) het (helemaal) eens is met de stelling “Ik heb het gevoel dat ik het te druk heb”. Jongeren rapporteren – net als laagopgeleiden en migranten – dat ze minder aantrekkelijke arbeidsomstandigheden ervaren. Wellicht komt dit omdat de autonomie en het mentaal uitdagend werk onder jongeren sinds de crisisjaren meer lijkt afgenomen. Van de werkenden van 15 jaar tot 25 jaar vindt 16,8 procent zijn werk niet interessant, tegen een totaal van 8,8 procent, en is 22 procent ontevreden over de mogelijkheden om op het werk te leren, tegen een totaal van 18 procent. Beperkte autonomie (door regeldruk), uitdaging en leermogelijkheden lijken voor jongeren de ervaren kwaliteit van werk te verlagen. Het bespreekbaar maken van mentale druk op de werkvloer en preventie, waaronder het in een vroeg stadium leren herkennen door zowel werkgever als werknemer, zijn belangrijke stappen waar meer op ingezet moet worden.

Taakcombineerders ervaren het meeste stress

Een belangrijke observatie is dat stress onder taakcombineerders (negentien procent combineert werk en zorg voor kinderen en dertien procent combineert werk en (mantel)zorg voor anderen) hoger ligt dan bij andere jongeren. Deze groepen geven aan het vaker druk te hebben (53 procent van degenen die zorgen voor kinderen en 61 procent van degenen die zorgen voor anderen). De voorzieningen die deze combinatiedruk zouden moeten verlichten lijken hier nog niet volledig in te slagen.

6.4 Aanknopingspunten voor vervolg

Tijdens het opstellen van de verkenning liep het SER Jongerenplatform aan tegen ontbrekende kennis en statistieken over bepaalde belangrijke onderwerpen. Daarom worden er suggesties gedaan voor vervolgonderzoek. In dit rapport wordt

een aantal punten genoemd. Zes ervan worden hieronder verder toegelicht. Het SER Jongerenplatform wil ook zelf met deze onderwerpen aan de slag gaan.

Sociaal leenstelsel

In deze verkenning is geconstateerd dat de gevolgen van het sociaal leenstelsel voor jongeren verder gaan dan het opbouwen van een studieschuld. Het SER Jongerenplatform vindt dat in kaart moet worden gebracht wat de gevolgen van het sociaal leenstelsel zijn voor jongeren op hun financiële positie en vervolgstappen in hun leven (bijvoorbeeld met het kopen van een huis en het starten van een gezin). Daarbij zou ook nagedacht moeten worden over passende alternatieven.

Kansenongelijkheid onder jongeren

Het SER Jongerenplatform maakt zich zorgen over de mogelijkheid voor jongeren om het maximale uit zichzelf te halen, de onzekerheid en het gevoel van onbehagen dat bij hen kan ontstaan.[4] Het SER Jongerenplatform wil zelf graag een bijdrage leveren aan het nader onderzoeken van kansenongelijkheid, met name om meer inzicht te krijgen in de eerdergenoemde 'onzichtbare muur' en de scheidslijnen. Daarom zal het SER Jongerenplatform een bijdrage leveren aan de uitvoering van het aan het SER gevraagde advies over kansenongelijkheid door de Kamerleden Nijboer en Van Meenen bij de initiatiefnota 'Gelijke kansen, een leven lang' van het lid Van den Hul.[5]

Mentale druk onder jongeren

In de verschillende levensfases zijn er factoren die de mentale druk onder jongeren verhogen. Zowel studenten als jongeren op de werkvloer hebben veelal te maken met burn-outklachten. De prestatiedruk onder jongeren, met name bij studenten, is hoog. Daarbij gaat het voor een deel om zelfopgelegde prestatiedruk. Aanvullend onderzoek naar de mentale druk onder jongeren moet meer inzicht bieden in de factoren (waaronder social media) die deze burn-outklachten veroorzaken, waarbij tevens onderzocht kan worden wat werkelijk helpt bij het voorkomen van burn-outklachten en terugval.

Discriminatie op de woningmarkt

Het SER Jongerenplatform wil aandacht vragen voor de signalen dat jongeren met een migrantenachtergrond een achterstandspositie hebben bij het verkrijgen van huurwoningen én koopwoningen. Dit zijn zorgelijke geluiden over een vorm van

4 Zie ook: Denkwerk (2019) Onrust in voorspoed. Hoe een stabiele samenleving vraagt om inbedding.
5 Kamerstuk 2018/2019, 35 162, 8.

discriminatie, waar nog weinig breed empirisch naar is opgezet en methodologisch verantwoord onderzoek naar is gedaan. Het SER Jongerenplatform adviseert het ministerie van BZK om dergelijk onderzoek te initiëren, om zeker te stellen dat jongeren in Nederland gelijke(re) kansen op een woonruimte hebben.

Ondernemerschap onder jongeren

De gemiddelde leeftijd waarop mensen starten als zzp'er daalt, ondernemerschap is populair onder jongeren. Er is echter weinig informatie over hoe jongeren aankijken tegen ondernemerschap en of er voldoende gedaan wordt aan de ontwikkeling van ondernemersvaardigheden. Daarnaast is weinig bekend over andere vormen van ondernemen, bijvoorbeeld via social media. Tot slot valt op dat jonge ondernemers hun bedrijvigheid vaker en eerder stoppen. Het SER Jongerenplatform wil graag meer inzicht in dit onderwerp.

Flexibilisering van de arbeidsmarkt

Deze verkenning laat zien dat de flexibilisering van de arbeidsmarkt grote gevolgen heeft in de levens van jongeren. Structurele oplossingen vergen een veelomvattende aanpak en zijn nauw verbonden met bredere wet- en regelgeving op de arbeidsmarkt. Daarom wil het SER Jongerenplatform een verdere verkenning doen naar mogelijke oplossingsrichtingen om jongeren meer zekerheid te bieden op de arbeidsmarkt, in nauwe samenwerking met de bredere SER-partners.

6.5 Tot slot

De mate waarin jongeren voldoende zijn toegerust, zich kunnen ontplooien en een zelfstandig bestaan kunnen leiden heeft effect op Nederland als geheel. Het gaat niet alleen om de gevolgen op de korte termijn, maar geldt voornamelijk op lange termijn. Hierbij zijn niet alleen de maatschappelijke tweedeling en de economische effecten belangrijk, het is ook van belang dat Nederlandse volwassen zich geen zorgen hoeven te maken over de toekomst van hun (klein)kinderen.

De verkenning van het SER Jongerenplatform heeft zich daarom toegelegd op een brede, feitelijke analyse van de positie van jongeren over hun levensloop. Jongeren weten wat van hun leven te maken. Daar werken ze hard voor en dat is iets om met recht trots op te zijn. Te vaak is dit echter eerder *ondanks* dan *dankzij* de omstandigheden. Uit de verkenning blijkt dat niet alle jongeren in voldoende mate zijn toegerust om zich te kunnen ontplooien en een zelfstandig bestaan op te bouwen. De jongeren die wel voldoende zijn toegerust, ondervinden belemmeringen en onzekerheden waardoor hun weg naar zelfstandigheid trager verloopt. Dat blijkt uit het feit dat de mijlpalen van nieuwe generaties in Nederland op een steeds later moment

in het leven worden bereikt. Dat is in veel gevallen geen vrijwillige keuze van jongeren, maar wordt veroorzaakt door een stapeling van ontwikkelingen en beleidsmaatregelen. Het SER Jongerenplatform vindt dat de overheid in de toekomst op meer structurele basis rekening moet houden met de effecten van beleidsmaatregelen voor huidige en toekomstige generaties.

Tot slot willen de leden van het SER Jongerenplatform aangeven dat zij binnen hun organisaties en binnen de SER met meer aandachtsgebieden bezig zijn dan het onderwijs, de arbeidsmarkt, de woningmarkt, het combineren van werken en zorg, en prestatiedruk en psychische druk onder jongeren. Deze thema's waren, gelet op de verkenningsaanvraag, het onderwerp van deze verkenning. Nederland staat echter ook voor andere uitdagingen, zoals het draagvlak onder klimaatbeleid, de verandering van het pensioenstelsel, een vernieuwing van arbeidsmarktsolidariteit en de stijging van de zorgkosten. In toekomstige publicaties wil het SER Jongerenplatform bespiegelingen over deze uitdagingen ook graag een plek geven.

Bijlagen

Verkenningsaanvraag

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

> Retouradres Postbus 90801 2509 LV Den Haag

De voorzitter van de Sociaal-Economische Raad
Drs. M.I. Hamer
Postbus 90405
2509 LK S GRAVENHAGE

Directie Arbeidsmarkt en Sociaal-Economische Aangelegenheden
Afdeling Strategie
Arbeidsmarkt en Sociale Zekerheid

Postbus 90801
2509 LV Den Haag
Parnassusplein 5
T 070 333 44 44
www.rijksoverheid.nl

Contactpersoon

Datum 13 JULI 2018
Betreft Verkenningsaanvraag ontplooiingskansen voor jongeren

Onze referentie
2018-0000116817

Geachte mevrouw Hamer,

Op 21 februari 2018 is de motie Gijs van Dijk / Van Weyenberg aangenomen die de regering verzoekt het SER Jongerenplatform te vragen een ambitieuze verkenning te laten doen naar de mogelijkheden in het rijksbeleid om jongeren meer zekerheid te geven en toekomstperspectief te bieden.[1]

Aanleiding voor de aanvraag is het beeld dat onder (een deel van de) jongeren is ontstaan dat het in de (participatie-)samenleving voor de huidige generatie jongeren lastiger is geworden om zich te ontplooien en hun leven op de rails te krijgen.

Ik onderschrijf het nut van een gedegen verkenning hiernaar en verzoek de Raad, mede namens de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, om – gebruikmakend van de kennis en kunde bij het SER Jongerenplatform en vanuit een sociaal-economische invalshoek – in het tweede kwartaal van 2019 een verkenning uit te brengen aan de hand van de volgende centrale vraagstelling:

In hoeverre zijn jongeren voldoende toegerust om zich te kunnen ontplooien en om een zelfstandig en onafhankelijk bestaan op te bouwen?

De hoofdvraag is uit te splitsen in de volgende subvragen:

- Wat zijn de belangrijkste kantelpunten of grote veranderingen in levensfases waar jongeren mee te maken (kunnen) krijgen? In hoeverre zijn benodigde hulpbronnen in verband met deze *life events* aanwezig? Waar liggen knelpunten en waar kansen om het potentieel van jongeren beter te benutten?

[1] 34775XV nr. 93;
https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vkm0pixav2xk

- Hoe zijn de toegang tot onderwijs, de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, en ook een leven lang ontwikkelen vormgegeven? Waar liggen knelpunten en kansen?
- In hoeverre ervaren jongeren problemen op de arbeidsmarkt in het algemeen, welke rol speelt flexibilisering van de arbeidsmarkt hierbij en hoe is dit specifiek voor jongeren met een migratieachtergrond en voor jongeren met een beperking? Hoe inclusief is de arbeidsmarkt?
- Welke mogelijkheden zijn er – bovenop de inzichten uit het SER advies 'Een werkende combinatie' – voor de combinatie van arbeid en zorg voor jongeren, met name voor wat betreft de zorg voor kinderen en mantelzorg?
- Welke vaardigheden hebben jongeren voor ondernemerschap nodig en met welke risico's moeten jongeren (beter kunnen) omgaan?
- Hoe staat het met de toegang tot studentenhuisvesting, sociale woningbouw en de koopmarkt voor jongeren?
- Welke rol spelen prestatiedruk en psychische klachten onder jongeren, zowel tijdens de onderwijsfase als gedurende het werkzame leven en hoe verhouden deze zich tot de verschillende *life events* en voorzieningen?

Directie Arbeidsmarkt en Sociaal-Economische Aangelegenheden
Afdeling Strategie
Arbeidsmarkt en Sociale Zekerheid

Datum
13 JULI 2018
Onze referentie
2018-0000116817

Ik verzoek de Raad om in de verkenning te starten met een beschrijving van de huidige *life events* van jongeren en een overzicht te maken van de wetenschappelijke literatuur en eerdere relevante publicaties (zoals het RVS advies 'leeftijdsgrenzen-betere kansen voor kwetsbare jongeren') over mogelijke knelpunten en kansen gedurende deze levensloopfase en hierbij ook de mogelijke indicatoren in kaart te brengen die ten grondslag liggen aan het beeld onder (een deel van de) jongeren dat ontplooiingskansen zijn afgenomen. Vervolgens kan in kaart worden gebracht hoe de verschillende specifieke beleidsvelden met betrekking tot onderwijs, arbeidsmarkt, arbeid en zorg, ondernemerschap en wonen hierop inwerken en waar kansen liggen om het potentieel van jongeren beter te benutten, hierbij rekening houdend met de diversiteit onder de jongeren en eventuele verschillen in benuttingspotentieel tussen groepen.

Momenteel wordt er een interdepartementaal beleidsonderzoek (IBO) uitgevoerd naar jongeren met een afstand tot de arbeidsmarkt. Het IBO wordt naar verwachting dit najaar opgeleverd en loopt daarmee voor op de verkenning. Verder richt het IBO zich niet op jongeren in het algemeen, zoals de verkenning, maar slechts op jongeren met een afstand tot de arbeidsmarkt. De inhoudelijke focus ligt daarbij op toeleiding naar de arbeidsmarkt, terwijl de verkenning meerdere thema's behandelt. Waar nuttig kan bij de verkenning gebruik gemaakt worden van de inzichten van het IBO.

Met vriendelijke groet,
de Minister van Sociale Zaken
en Werkgelegenheid,

W. Koolmees

Enquête Kantar

Samenvatting

Nederlandse jongeren (16-34 jaar) willen nog steeds traditionele doelen bereiken: een goede baan, een eigen woning, een gezin met kinderen.
Over het algemeen is men positief over de toekomst. De meeste jongeren zijn gelukkig en verwachten dat ze hun toekomstplannen kunnen realiseren. Daarbij associëren ze hun toekomstplannen vooral met positieve termen zoals “gelukkig”, “plezierig” en “haalbaar”.
Wel hebben jongeren last van stress. Veel jongeren vinden dat ze te druk zijn en ze niet aan hun eigen verwachtingen kunnen voldoen.
Een grote zorg voor jongeren is de woningmarkt. Ongeveer een kwart van de jongeren die nog geen koophuis heeft maar er wel een zou willen, geeft aan dat dit waarschijnlijk of zelfs zeker niet haalbaar is. Jongeren die aangewezen zijn op de huurmarkt zien een gebrek aan beschikbare studentenkamers en sociale huurwoningen als een grote belemmering.
Sommige groepen hebben minder positieve verwachtingen. Jongeren met een arbeidshandicap en jongeren met een WW of bijstandsuitkering blijken bijvoorbeeld minder gelukkig dan gemiddeld. Hun achterstand heeft consequenties voor de doelen die zij zich in de komende jaren stellen.
De volgende toekomstplannen komen het meest voor:
- naar een koopwoning verhuizen (wil 56% van de jongeren);
- het starten van een gezin (49%);
- het verbeteren van de werksituatie (44%).

Onderzoeksverantwoording

Doelgroepen

Het onderzoek is uitgevoerd onder meerdere doelgroepen:
Een representatieve steekproef van 16-34 jarigen, waarbij de volgende groepen extra zijn vertegenwoordigd:
- ondernemers
- personen met een niet-westerse migratieachtergrond
- arbeidsgehandicapten
- respondenten die via het SER-jongerenplatform in het onderzoek zijn betrokken.

Steekproefbronnen

Uit het NIPObase panel is een steekproef van 1.662 16-34 jarigen getrokken en uitgenodigd om deel te nemen aan het onderzoek. Daarnaast zijn 274 personen in

deze leeftijdsgroep met een Wajong-uitkering uitgenodigd, 307 ondernemers en 300 personen met een niet-westerse migratieachtergrond.

Het SER Jongerenplatform heeft op meerdere manieren respondenten geworven, onder andere vanuit de organisaties in het Jongerenplatform, via de SER-website en via advertenties op Facebook en LinkedIn gericht op de leeftijdsgroep tot 35 jaar.

Respons

In totaal hebben 2.905 personen de vragenlijst ingevuld, waarvan 1.381 via NIPObase. Hierbij zijn de volgende responscijfers gerealiseerd:

- Representatieve steekproef 16-34 jaar: n=908 (55%)
- Extra ondernemers:n=160 (52%)
- Extra personen met migratieachtergrond:n=139 (46%)
- Extra personen met arbeidshandicap:n=174 (64%)
- Via het SER jongerenplatform hebben n=1.524 personen deelgenomen. Van deze groep kan geen respons worden berekend, omdat geen sprake was van een vooraf getrokken steekproef.

Representativiteit van de resultaten

Na afronding van het veldwerk is de steekproefsamenstelling vergeleken met normcijfers. Voor afwijkingen is gecorrigeerd door middel van herweging. De steekproef van burgers is herwogen op de kenmerken sekse, leeftijd, opleidingsniveau, werkzaamheid en migratieachtergrond. De verschillende substeekproeven zijn in het rapport separaat beschreven. De representatieve steekproef van 16-34 jarigen vormt daarbij het uitgangspunt. De resultaten van de respondenten die via de SER zijn bevraagd, worden betrokken wanneer uitspraken worden gedaan over specifieke groepen (kamerbewoners, personen met een uitkering, en dergelijke).

De steekproef die via SER is benaderd

Zoals aangegeven, zijn de jongeren die via het SER jongerenplatform in het onderzoek zijn betrokken, op meerdere manieren geworven. Het blijkt dat degenen die de vragenlijst via deze link hebben ingevuld vooral in het segment ‘studenten’ vallen. Het blijkt dat deze steekproef zowel op de samenstelling als ook op de antwoorden sterk afwijkt van de steekproef getrokken uit NIPObase. Enkele opvallende voorbeelden:

- Van de door SER geworven jongeren geeft 52% het eigen leven een 8 of hoger, in de NIPObase steekproef is dit 64%;
- Van de door de SER geworven jongeren geeft 56% aan het te druk te hebben, in de NIPObase steekproef is dit 43%;

- Van de door de SER geworven jongeren krijgt 64% hulp van vrienden of kennissen bij het realiseren van plannen, in de NIPObase steekproef is dit 52%;
- De SER-jongeren geven stelselmatig vaker aan de voorgelegde toekomstplannen te willen bereiken dan de respondenten in de NIPObase steekproef.

Omwille van de gewenste representativiteit is uitgegaan van de resultaten uit de NIPObase steekproef. De resultaten van de door de SER geworven jongeren worden vooral gebruikt waar het om specifieke groepen gaat die onvoldoende in de NIPObase steekproef vertegenwoordigd waren (bijvoorbeeld studenten die naar een (andere) studentenkamer willen verhuizen). Daar waar gebruik is gemaakt van deze steekproefbron, wordt dat aangegeven.

Aandachtspunten bij de mijlpalen

Plek	Aandachtspunten
2.2.1	Ontwikkelingen binnen Nederland die zorgen voor afname in de toegankelijkheid van (met name hoger) onderwijs door toename van selectie.
2.2.1	Nauwelijks aansluiting tussen wijze van selectie en leerdoelen van een opleiding binnen hoger onderwijs.
2.2.1	Zorgen over dalende diversiteit binnen hoger onderwijs.
2.2.1	Verengelsing binnen het onderwijs zorgt voor stagnatie in toegang voor enkele groepen Nederlandse jongeren. Tevens zorgt dit voor nadelige gevolgen voor de arbeidsmarktpositie van afgestudeerden aan Engelstalige opleidingen.
2.2.1	Stijging in aantal vroegtijdige schoolverlaters.
2.2.2	Toename in hoeveelheid studieschuld van studenten door sociaal leenstelsel.
2.2.2	Schoolkosten bij mbo studenten zijn vaak een oorzaak in geval van schulden.
2.3	Afname in doorstroom van mbo naar hbo.
2.3	Afname in doorstroom van hbo-bachelor naar universitaire master door onder andere stop in financiering vanuit de overheid voor schakeltrajecten.
2.3	Afname in aantal studenten die een tweede master doen door invoering van het instellingscollegegeld.
2.4	Afname in aantal studenten dat op kamers gaat door invoering van het sociaal leenstelsel.
2.4.1	Grote druk op de studentenhuisvestingsmarkt met gevolgen voor de betaalbaarheid van studentenwoningen.
2.4.1	(Internationale) studenten in kwetsbare positie door malafide verhuurders wegens slechte kennis van de huurmarkt en -regelgeving en grote druk op de studentenhuisvestingsmarkt.
2.4.1	Op de particuliere huurmarkt wordt voor buitenlandse studenten en expats steeds vaker gebruik gemaakt van short-stay-huurcontracten, waarbij geen huurbescherming bestaat.
2.4.1	Onverantwoorde risicobereidheid door te hoge woonquote voor studenten.
2.5	Geen verplichte stage bij universitaire studenten kan leiden tot mismatch vanwege een gebrek aan gevraagde werkervaring.
2.5.1	Mbo-studenten die geen hulp van school krijgen bij vinden van een stageplek, ondervinden veel moeite bij het vinden van een plek. Grote groep studenten geeft aan geen hulp te krijgen vanuit school.
2.5.1	Gebrek aan stageplaatsen voor verpleegkundestudenten bij ziekenhuizen.
2.5.1	Mbo-studenten met een niet-westerse achtergrond ondervinden een sterk achtergestelde positie bij het vinden van een stageplek.
2.5.1	Studenten met een arbeidshandicap ondervinden regelmatig moeite om een stageplek te vinden.
2.5.2	Een groep van zowel studenten als stagebegeleiders ervaart problemen tijdens de stage. Stagebegeleiders wijten dit aan de kwaliteit van de student en de match tussen het bedrijf en de student. Studenten wijten het aan het gebrek aan begeleiding door de onderwijsinstelling.
2.6	Studenten ervaren grote prestatiedruk en psychische klachten. Dit wordt deels veroorzaakt door invoering van het sociaal leenstelsel.

Plek	Aandachtspunten
3.2	Mismatch in de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt.
3.2	Jongeren met een niet-westerse achtergrond hebben een lagere arbeidsparticipatie dan jongeren zonder een niet-westerse achtergrond.
3.3	Klein percentage van de jongeren ziet flexibel contract als positieve keuze.
3.3	Associatie met flexwerk bij middelbaar- en laagopgeleide jongeren is grotendeels negatief.
3.3	Mismatch bij oudere jongeren tussen de wens hoeveel uren ze willen werken en de hoeveelheid uren dat gewerkt wordt.
3.4	Jongeren ondernemen meer, maar stoppen vaker.
3.4	Gebrek aan informatie met betrekking tot ondernemerschap onder jongeren en benodigde ondernemersvaardigheden voor jongeren specifiek.
3.4	Zzp´ers lopen het grootste risico om onder de armoedegrens te belanden.
3.5	Minder formele opleiding bij werknemers met tijdelijke contracten zonder uitzicht op werk met vast contract.
3.5	Jongeren die uitzend- en oproepwerk gaan doen, blijven lang in dit werk hangen en hebben een hoge kans op structurele baanloosheid. Vaak zijn dit jongeren met een migratieachtergrond of een mbo-diploma.
3.5	Het feit dat vooral jongeren steeds vaker en steeds langer flexwerk doen (gemiddeld 4 jaar) heeft gevolgen voor het realiseren van hun mijlpalen.
3.5	Er is sprake van ontevredenheid over doorgroeimogelijkheden binnen werk. Vooral onder vrouwen overheerst een gevoel van spijt dat ze niet alles eruit kunnen halen wat erin zit.
3.5	Jongeren ervaren minder aantrekkelijke arbeidsomstandigheden en een groep vindt het werk oninteressant door beperkte autonomie, uitdaging en leermogelijkheden.
3.6	Jongeren die zelfstandig gaan wonen (exclusief studenten) hebben een grotere kans op kortdurende armoede.
3.6	Jongeren hebben minder werkzekerheid, minder baanzekerheid en minder inkomenszekerheid doordat de kans op een baan of baanbehoud sterk afhangt van de conjunctuur. Jonge mannen en jongeren met een niet-westerse achtergrond vallen voornamelijk in deze risicogroep.
3.6	Huishoudinkomen van werkende twintigers raakt achterop dat van werkende dertigers.
3.6	Werkende jongeren met een migratieachtergrond hebben vaker een inkomen onder het sociaal minimum dan jongeren zonder migratieachtergrond.
3.7	Een kleine groep jongeren die de arbeidsmarkt met een flexcontract betreedt, raakt snel structureel baanloos.
3.7	Jongeren hebben grote kans op creëren van schulden en betalingsachterstanden bij ontslag.
3.7	Jonge arbeidsgehandicapten krijgen minder ondersteuning doordat ze tussen wal en schip vallen en krijgen daardoor geen gespecialiseerde dienstverlening.
3.7	Jonge arbeidsgehandicapten krijgen te weinig ondersteuning, de dienstverlening van gemeenten en UWV schiet te kort.
3.8	Jongere werkenden ervaren duidelijk een hogere mentale druk en zijn bang voor een burn-out of om overspannen te raken.

Plek	Aandachtspunten
4.2	Een woning vinden is relatief lastig wegens een woningtekort.
4.2	Jongeren hebben lage slaagkansen bij het verkrijgen van een corporatiewoning, met name door een gebrek aan opbouw van inschrijfduur.
4.2	De vraag naar koopwoningen is groter dan het aanbod.
4.2	De verhuiskans voor jongeren tot 25 jaar is kleiner geworden.
4.2	Jongeren met een migratieachtergrond ervaren een achterstandspositie bij huurwoningen en koopwoningen.
4.3	Woonquote voor jongeren is grotendeels rond 40 procent en hoger, wat als onverantwoord wordt gezien.
4.4	Startende jongeren hebben een relatief slechte startpositie op de woningmarkt door aangescherpte hypotheekregels en het gebrek aan vermogensopbouw door korte carrières.
4.4	Flexwerkers ervaren een lagere leencapaciteit dan jongeren.
4.4	Nieuwe generaties lenen, door de invoering van het sociaal leenstelsel, vaker en meer voor hun studie waardoor de aflossingssituatie wordt beperkt.
4.4	Jonge hypotheekaanvragers voelen zich regelmatig gedwongen te liegen tegenover hun hypotheekverstrekker over de hoogte of het bestaan van de studieschuld uit angst geen of een lagere hypotheek te krijgen.
4.4	De gemiddelde waarde van een lening daalt ten opzichte van de waarde van een koopwoning.
4.4	Groter verschil in kansen om een woning te kopen tussen jongeren met sociaal kapitaal en jongeren zonder sociaal kapitaal wegens noodzakelijke financiële hulp bij de financiering van een huis.
4.5	Overspannen woningmarkt leidt tot stressvolle situaties bij jongeren.

Plek	Aandachtspunten
5.2	Financiële omstandigheden kunnen invloed hebben op de beslissing om te gaan samenwonen. Binnen de groepen jongeren zijn er grote inkomensverschillen. Huishoudens met middelbaar en laagopgeleide kostwinnaars hebben een lager gemiddeld gestandaardiseerd inkomen.
5.2	Het huishoudinkomen van werkende twintigers loopt steeds verder achter op dat van werkende dertigers.
5.2	Huishoudens met een hoofdkostwinner met een Nederlandse achtergrond hebben een hoger mediaan vermogen dan huishoudens met een kostwinner met westerse of niet-westerse migratieachtergrond.
5.2	Het is onbekend of jongvolwassenen die beginnen met gezinsvorming de ‘vereiste’ financiële positie als belemmering ervaren en of ze die hebben.
5.2	Jonge stellen en gezinnen zijn steeds meer aangewezen op de (duurdere) vrije huursector, doordat ze teveel verdienen voor sociale huur, waardoor jonge gezinnen steeds meer wegtrekken uit de steden.
5.2	Jongeren gaan later dan eerdere generaties samenwonen en/of trouwen. De toenemende hoeveelheid flexibele arbeid lijkt hier een rol te spelen.
5.2	Flexibele arbeid vormt bij voornamelijk hoogopgeleiden een barrière voor het stichten van een gezin.
5.3	Kinderen krijgen heeft een negatieve invloed op de economische positie van vrouwen en het carrièreperspectief van vrouwen.
5.4	Jonge ouders ervaren tijdsdruk en gejaagdheid en krijgen vaker te maken met depressie, stress en burn-out.
5.4	Met name vrouwen ervaren meer tijdsdruk door de beperkte mogelijkheid om flexibel te werken, thuis te werken en cao-afspraken te maken in combinatie met de hoge mate van kindgebonden tijd.
5.5	De groep jongeren die mantelzorg verleent, geeft veel vaker aan het druk te hebben dan andere jongeren. Naar verwachting zal door de vergrijzing de combinatie van werk en mantelzorg steeds vaker gaan voorkomen.

Samenstelling Commissie Ontplooiingskansen Jongeren

Leden	Plaatsvervangende leden
SER Jongerenplatform 2018-2019	
Hasher Ahmadi (Jong AWVN)	
Tom van den Brink (ISO)	Rhea van der Dong
Timon van Engen (JOB)	
Semih Eski (CNV Jongeren)	Arjen Gerretsen
John van Harten (LSVb)	Carline van Breugel
Wouter Kools (VCP Young Professionals)	
Bastiaan Meijer (FNV Jong)	
Hendrik Noten (Jong AWVN)	
Thijs van Reekum (VCP Young Professionals)	
Marijke Roseboom (Jong Management)	
Tessa Ruijgrok (Jong Management)	
SER Jongerenplatform 2019-2020	
Hasher Ahmadi (Jong AWVN)	
Jessie Brockhoff (Jong Management)	
Semih Eski (CNV Jongeren)	Arjen Gerretsen
Kees Gillesse (ISO)	
Jurgen van der Hel (JOB)	
Wouter Kools (VCP Young Professionals)	
Alex Tess Rutten (LSVb)	
Alwin Snel (Jong Management)	
Bas van Weegberg (FNV Jong)	
Onafhankelijke leden	
Mariëtte Hamer	
Luce van Kempen (NJR)	Maxime Broekhuizen & Yoram Poot
Floor Brands (NJR)	

Klankbordgroep
Frank van Bennekom (FNV)
Willem Jelle Berg (CNV)
Guusje Dolsma (VNO-NCW & MKB-Nederland)
Steven van Eijck (onafhankelijk lid)
Sacha Heemskerk (VCP)
Hans Koehorst (LTO Nederland)
Kim Putters
Mirte Cofino

Ministeriële vertegenwoordigers
Teja Ouwehand (SZW)
Sandra de Pleijt (SZW)

Secretariaat SER
Eva Buwalda
Bo Lemmens
Arend Odé

Met medewerking van:
Karima Moaddine
Wimar Bolhuis
Peter Sperber
Abush Derks
Thomas van der Toorn

Publicatieoverzicht

Algemeen

Publicaties van de SER verschijnen digitaal. Alle publicaties zijn te downloaden op onze website www.ser.nl. Sommige publicaties zijn in boekvorm te bestellen via communicatie@ser.nl. Van de adviezen verschijnt eveneens een Engelstalige samenvatting. Deze is te vinden op de webpagina van het desbetreffende advies en de Engelstalige website van de SER.

Adviezen

Strategische agenda hoger onderwijs
2019, 28 pp., publicatienummer 19/15

Obstakels deelname ondernemingsraden - Termijnen en andere belemmeringen
2019, n.n.b., publicatienummer 19/14

Kansen pakken en risico's beheersen - Over de samenhang tussen de SDG's en IMVO
2019, 144 pp., publicatienummer 19/13

Diversiteit in de top - Tijd voor versnelling
Deel I - Samenvatting & Visie raad op gender en culturele diversiteit
Deel II - Analyse
2019, 100 pp. (deel I) en 190 pp. (deel II), publicatienummer 19/12

Hoge verwachtingen - Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019
2019, 192 pp., publicatienummer 19/11

Verkenning Overleg met en consultatie van sociale partners in de publieke sector
2019, 30 pp., publicatienummer 19/10

Advies Verkorting termijnen actief en passief kiesrecht leden ondernemingsraad.
2019, 22 pp., publicatienummer 19/09

Advies Grenswaarde voor o-Toluïdine
2019, 18 pp., publicatienummer 19/08

Advies Grenswaarde voor vinylchoridemonomeer (VCM)
2019, 18 pp., publicatienummer 19/07

Advies Nationale klimaataanpak voor regionale industriële koplopers
2019, 40 pp., publicatienummer 19/06

Advies Naar een nieuw pensioenstelsel
2019, 48 pp., publicatienummer 19/05

Verkenning Integratie door werk. Meer kansen op werk voor nieuwkomers
2019, 82 pp., publicatienummer 19/04

Advies Prioriteiten voor een fair Europa - Samen sterker in een onzekere wereld
2019, 162 pp., publicatienummer 19/03

Advies Samen werken aan taal - Een advies over laaggeletterdheid
2019, 94 pp., publicatienummer 19/02

Advies Grenswaarde voor Hydrazine
2019, 18 pp., publicatienummer 19/01

Advies Grenswaarde schimmel alfa-amylase
2018, 16 pp., publicatienummer 18/08

Advies Grenswaarde voor Tarwemeelstof
2018, 18 pp., publicatienummer 18/07

Advies Grenswaarde voor 4,4′-methyleendianiline (MDA)
2018, 16 pp., publicatienummer 18/06
Signalering Vluchtelingen en Werk - Een nieuwe tussenbalans
2018, 98 pp., publicatienummer 18/05

Verkenning Financiële instrumenten voor een circulaire economie
2018, 136 pp., publicatienummer 18/04

Energietransitie en werkgelegenheid - Kansen voor een duurzame toekomst
2018, 96 pp., publicatienummer 18/03

Verkenning De vele kanten van banen combineren
2018, 90 pp., publicatienummer 18/02

Advies optimalisering verlof na geboorte kind
2018, 22 pp., publicatienummer 18/01

Advies Toekomstgericht beroepsonderwijs - Deel 2 Voorstellen voor een sterk en innovatief beroepsonderwijs
2017, 130 pp., publicatienummer 17/09

Consumentengeschillen moeten sneller en eenvoudiger opgelost kunnen worden
2017, 26 pp., ISBN 978-94-6134-102-0, publicatienummer 17/08

Passie Gewaardeerd - Versterking van de arbeidsmarkt in de culturele en creatieve sector
2017, 114 pp., ISBN 978-94-6134-100-6, publicatienummer 17/07

Grenswaarde voor acrylamide
2017, 18 pp., ISBN 978-94-6134-099-3, publicatienummer 17/06

Governance van het energie- en klimaatbeleid
2017, 22 pp., ISBN 978-94-6134-098-6, publicatienummer 17/05

Leren en ontwikkelen tijdens de loopbaan - Een richtinggevend advies
2017, 112 pp., ISBN 978-94-6134-097-7, publicatienummer 17/04

Opgroeien zonder Armoede
2017, 166 pp. ISBN 978-94-6134-095-5, publicatienummer 17/03

Medezeggenschap Pensioen in Kleine Ondernemingen
2017, 30 pp., ISBN 978-94-6134-094-8, publicatienummer 17/02

Rapporten

Verbreding en versterking financiering MKB
2014, 80 pp., ISBN 978-94-6134-067-2

Energieakkoord voor duurzame groei
2013, 146 pp., ISBN 978-94-6134-057-3

Nederlandse economie in stabieler vaarwater: een marco-economische verkenning
2013, 64 pp., ISBN 978-94-6134-052-8

Engelstalige publicaties

TTIP - Transatlantic Trade and Investment Partnership
2016, 196 pp., ISBN 978-94-6134-081-8, orderno. 16/04E

The power of consultation: The Dutch consultative economy explained
General brochure, 2010, 34 pp., ISBN 978-94-6134-011-5

Europe 2020: The New Lisbon Strategy
Abstract, 2009, 40 pp., ISBN 90-6587-991-9, orderno. 2009/04E

Social and Economic Council's Statement on International Corporate Social Responsibility
Statement, 2008, 91 pp., ISBN 90-6587-983-8

On sustainable globalisation: A world to be won
Abridged version, 2008, 132 pp., ISBN 90-6587-979-X, orderno. 2008/06E

Overige publicaties

IMVO Convenant Pensioen - internationaal verantwoord beleggen Pensioenfondsen
2018, 72 pp., verkrijgbaar via IMVO website: www.imvoconvenanten.nl/

IMVO Convenant Verzekeringen - internationaal verantwoord beleggen in de verzekeringssector
2018, 64 pp., verkrijgbaar via IMVO website: www.imvoconvenanten.nl/

IMVO Convenant Voedingsmiddelen
2018, 72 pp., verkrijgbaar via IMVO website: www.imvoconvenanten.nl/

IMVO Convenant Goud - Werken aan een verantwoorde goudketen
2017, 66 pp., verkrijgbaar via IMVO website: www.imvoconvenanten.nl/

Convenant Duurzame Kleding en Textiel
2016, 100 pp. verkrijgbaar via IMVO website: www.imvoconvenanten.nl/

Leidraad personeelsvertegenwoordiging – met toelichting en bijlagen
2010, 104 pp., ISBN 90-6587-998-6

Voorbeeldreglement Ondernemingsraden – met toelichting en bijlagen
2010, 264 pp., ISBN 90-6587-997-8

Colofon

Uitgave
Sociaal-Economische Raad
Bezuidenhoutseweg 60
Postbus 90405
2509 LK Den Haag

T 070 3499 525
E communicatie@ser.nl

www.ser.nl

Tekst
Commissie Ontplooiingskansen Jongeren

Fotografie
Omslag: David Rozing/HH

Vormgeving en druk
2D3D, Den Haag (basisontwerp);
SER, afdeling Communicatie, Grafische vormgeving

© 2019, Sociaal-Economische Raad
Alle rechten voorbehouden
Overname van teksten is toegestaan onder bronvermelding.

SOCIAAL-ECONOMISCHE RAAD
Bezuidenhoutseweg 60
Postbus 90405
2509 LK Den Haag

T 070 3499 525
E communicatie@ser.nl

www.ser.nl

© 2019, Sociaal-Economische Raad